

Vrouwen in beeld!

**Dolle Mina in nieuws- en
actualiteitenprogramma's op de Nederlandse
televisie, 1970-1972**

**Master Thesis
Jenneke van Berkum
Prent 66
2907 ZH Capelle aan den IJssel
Studentnr. 294111**

**Begeleider: dr. C. Vos
Tweede beoordelaar: Prof. dr. M. C. R. Grever
28 maart 2007**

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
1. Blanke slavinnen en vrijheidstrijdsters	5
1.1. Inleiding	5
1.2. Probleemstelling	6
1.3. Theoretisch kader	7
1.4. Representatie	9
1.5. Opzet en werkwijze	12
2. Feminisme: georganiseerd onbehagen	14
2.1. Inleiding	14
2.2. Feminisme of vrouwenbeweging?	14
2.3. Het feminisme als sociale beweging	16
2.4. Stromingen binnen het feminisme	19
3. Een geschiedenis van het feminisme	22
3.1. Inleiding	22
3.2. Vroege uitingen van feminisme (1400-1800)	23
3.3. Utopisch feminisme (1820-1850)	24
3.4. De eerste feministische golf (1860-1920)	25
3.5. De tweede feministische golf (1968-1990)	27
3.6. Tot besluit	29
4. Dolle Mina: Een portret	31
4.1. Inleiding	31
4.2. Hoe het begon	31
4.3. Doelen en ideologie	33

4.4.	Acties	34
4.5.	Hoe het afliep	36
5.	Dolle Mina en de media	38
5.1.	Inleiding	38
5.2.	De vrouwenbeweging en de media	38
5.3.	Dolle Mina en de media	40
5.4.	Tot besluit	43
6.	Nederlandse televisiejournalistiek rond 1970	44
6.1.	Inleiding	44
6.2.	Ontwikkelingen in de journalistiek	44
6.3.	Het Journaal: een geschiedenis	46
6.4.	Actualiteitenrubrieken rond 1970	47
7.	Dolle Mina in het NOS-Journaal	50
7.1.	Inleiding	50
7.2.	Het congres in Arnhem	50
7.3.	In actie tegen giftig waspoeder	52
7.4.	Betoging op het Binnenhof	54
7.5.	Eén jaar Dolle Mina	55
7.6.	Het congres in Vught	56
7.7.	Abortusbetoging: 'Baas in eigen buik!'	57
7.8.	Conclusie	58
8.	Dolle Mina in actualiteitenprogramma's	60
8.1.	Inleiding	60
8.2.	De eerste acties van Dolle Mina	60
8.3.	Actie tijdens Cinemanifestatie	63
8.4.	Het congres in Arnhem	64
8.5.	Actie op de Huishoudbeurs	65
8.6.	Kindercrèche in het Milva-kamp	66

8.7.	Actie voor Stimezo	67
8.8.	Betoging op het Binnenhof	68
8.9.	De huifkartocht	69
8.10.	Conclusie	71
9.	Dolle Mina in verschillende nieuwsmedia	72
9.1.	Inleiding	72
9.2.	Vrouwen in het nieuws?	72
9.3.	Dolle Mina in dag- en weekbladen	74
9.4.	Vergelijking met Dolle Mina op televisie	75
9.5.	Conclusie	77
10.	Conclusie	79
	Lijst van gebruikte primaire bronnen	82
	Bibliografie	83
Bijlage 1	Overzicht Acties Dolle Mina	89
Bijlage 2	Overzicht beeldmateriaal Dolle Mina	93
Bijlage 3	Vragenlijst bij analyse audiovisueel beeldmateriaal	94
Bijlage 4	Beeldanalyses	96
Bijlage 5	Transcripten	112

Voorwoord

Voor u ligt een product dat het resultaat is van jarenlange studie. Hoeveel jaren van hard en vaak ook veel minder hard ploeteren zal ik u niet vertellen, maar de aanhouder wint en uiteindelijk is me het dan toch gelukt. De basis voor dit eindresultaat werd gelegd in Groningen waar ik aan de Rijksuniversiteit Groningen ben begonnen met mijn studie naar het verleden. Daar werd ook mijn interesse gewekt in de verbanden die er te vinden zijn tussen politiek, geschiedenis en de media. In 2005 maakte ik de overstap naar de Erasmus Universiteit Rotterdam. Dit bleek een goede keus: een heel andere benaderingswijze van het verleden verbreedde mijn horizon. Het zorgde ervoor dat ik ineens bezig was met sociale controle in de vijftiende eeuw of het werk van architect Piet Blom. Alles bleek voorwerp van historisch onderzoek te kunnen zijn. De wisselwerking tussen media en politieke cultuur fascineerde mij echter dermate dat ik besloot dat het onderwerp van mijn afstudeerscriptie mediahistorisch moest zijn. Dat de *master thesis* die nu voor u ligt geen politiek onderwerp betreft, heeft vooral te maken met de afwezigheid van vrouwen in de spotprenten van Frits Behrend. Na enige tijd hierover zeer verontwaardigd te zijn geweest riep het bij mij de vraag op hoe het in de Nederlandse pers gesteld was met de beeldvorming over feministen als de Dolle Mina's. Een antwoord op die vraag kunt u in dit boekwerk vinden.

Natuurlijk kon deze *master thesis* niet tot stand komen zonder de hulp van mensen om mij heen. Wat is een student zonder goede docenten? Daarom dank aan de docenten van de masterstudie Maatschappijgeschiedenis en in het bijzonder aan mijn begeleiders Chris Vos en Maria Grever. Ook de medewerkers van het IIAV en *Beeld en Geluid* dienen hier genoemd te worden. Wat is immers een historicus zonder archieven? Verder dank aan alle familie en vrienden om mij heen. Ik waardeer het bijzonder dat jullie altijd geïnteresseerd waren, of ten minste deden alsof. Veel dank aan mijn echtgenoot Koen Wagenaar. Jij inspireerde mij het allerbeste uit mijzelf te halen. Zonder jou had ik dit nooit op deze manier kunnen volbrengen.

Laus Plurima Deo

1 Blanke slavinnen en vrijheidstrijdsters

1.1 Inleiding

'Bent u ook een blanke slavin, en wilt u dat blijven?', vroegen enkele jonge vrouwen op 24 januari 1970 aan een pasgetrouwde bruid. We zouden het zelf waarschijnlijk vrij onbeleefd vinden als volkomen onbekenden ons zo op onze trouwdag zouden aanspreken. Maar deze jonge vrouwen vonden dat ze daar het volste recht toe hadden en dat de pasgetrouwde bruid eens goed over haar nieuw ingenomen positie als echtgenote moest gaan nadenken. De Dolle Mina's, zoals zij zichzelf noemden, waren van mening dat ondanks de afschaffing van de slavernij en ondanks alle vooruitgang in ons land er in de twintigste eeuw in Nederland nog steeds sprake was van een vorm van slavernij: vrouwen-slavernij. Ondanks de invoering van het vrouwenkiesrecht was Nederland volgens hen nog steeds niet geëmancipeerd. Integendeel, vrouwen werden juist systematisch onderdrukt en achter gesteld. De hoogste tijd dus om de Nederlandse vrouw, en man, wakker te schudden. Vrouwen moesten zich niet meer achteruit laten schuiven maar zich bewust worden van hun ondergeschikte positie en zich bevrijden van de slavernij. Dolle Mina wilde strijdvaardige vrouwen die voor zichzelf opkwamen en hun leven in eigen hand namen. Het was tijd voor een nieuwe vrouwenstrijd!

Deze nieuwe feministische opleving, ook wel de tweede feministische golf genoemd, begon feitelijk in 1968, met de oprichting van de Man Vrouw Maatschappij (MVM). Maar de nieuwe sociale beweging kreeg pas echt bekendheid toen een tweede actiegroep zich ging inzetten voor het feministische ideaal. Dolle Mina werd een jaar later dan MVM opgericht, maar kreeg door haar provocerende actiemethoden binnen korte tijd veel meer bekendheid dan MVM. Dolle Mina, waarin zowel mannen als vrouwen participeerden, probeerde met ludieke acties de aandacht van het Nederlandse publiek te krijgen. Ze zorgde met haar actiemethoden en strijdvaardige taal voor sensatie en veel beroering. Veel mensen denken aan de Mina's terug als sexy, jonge vrouwen die lekker vrolijk actievoerden, maar die je niet helemaal serieus nam. Dolle Mina voerde vooral actie in de grote steden en de meeste Nederlanders maakten via de media kennis met de nieuwe feministische actievoersters. Televisie was het nieuwsmedium bij uitstek. Eind jaren zestig had tachtig procent van de Nederlandse huishoudens een televisie in huis staan.¹ Het is dan ook niet verwonderlijk dat het beeld dat Nederlanders hadden voor een groot deel op de berichtgeving in de media gebaseerd was. Het is deze relatie tussen media en beeldvorming van de naoorlogse feministen die in mijn *master thesis* centraal zal staan.

---

¹ Jan Bank en Theo Potma, 'De macht van televisie. Bisschop Bekkers optreden in Brandpunt' in: *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum 14* (Nijmegen 1984, 55-87, aldaar 59).

1.2 Probleemstelling

MVM en Dolle Mina probeerden de representatie van de eigen organisatie in de media elk op hun eigen wijze te beïnvloeden. De achtergronden hiervan en de wijze waarop zij de beeldvorming over het feminisme probeerden te manipuleren is echter door weinig historici op systematische wijze onderzocht. Het belangrijkste onderzoek is verricht door Liesbet van Zoonen en is verwoord in haar proefschrift *'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?' De vrouwenbeweging en de media.*² Haar onderzoek betreft de representatie van de naoorlogse vrouwenbeweging in de Nederlandse dag- en weekbladen. De representatie in radio- en televisieprogramma's is tot nu toe buiten beeld gebleven en niet onderzocht. Met mijn *master thesis* wil ik een bijdrage aan de kennis hierover leveren door de representatie van de vrouwenbeweging in televisieprogramma's te onderzoeken. In eerste instantie wilde ik zowel de representatie van MVM als Dolle Mina onderzoeken, maar door gebrek aan beeldmateriaal over MVM heb ik mij moeten beperken tot Dolle Mina. Dat er nauwelijks beeldmateriaal over MVM te vinden was, geeft aan dat deze groepering voor journalisten minder interessant was. MVM viel minder op en was meer op de achtergrond aan het lobbyen. De eenzijdige aandacht van journalisten voor Dolle Mina zorgde ervoor dat het Nederlandse publiek vooral Dolle Mina als representant van het nieuwe feminisme zag. Tot slot beperk ik mijn onderzoek tot de representatie van Dolle Mina in nieuws- en actualiteitenprogramma's. Deze keuze werd in de eerste plaats gemotiveerd vanuit de beschikbaarheid van beeldmateriaal, maar daarnaast koos ik juist voor dit genre omdat ik ervan uitging dat de nieuwsverslaggeving het meeste invloed heeft gehad op de beeldvorming van de actiegroep.

Van Zoonen onderzocht de representatie van MVM en Dolle Mina in de periode 1968 tot 1973. Omdat mijn onderzoek gezien kan worden als een aanvulling op Van Zoonen zal ik mij ook tot deze periode beperken. Echter, Dolle Mina ontstond pas in de laatste maand van 1969 en kwam voor het eerst in de openbaarheid in januari 1970. Omdat ik afhankelijk ben van de beschikbaarheid van audiovisueel beeldmateriaal over Dolle Mina zal ik me daarom moeten beperken tot de periode 1970-1972 omdat na 1972 geen audiovisueel beeldmateriaal van Dolle Mina bewaard is gebleven.

Mijn probleemstelling kan dan als volgt geformuleerd worden:

Op welke wijze werd de feministische organisatie Dolle Mina tussen 1970 en 1972 in de Nederlandse nieuws- en actualiteitenprogramma's gerepresenteerd en welke verklaringen zijn er voor deze representatie te geven?

---

² Liesbeth van Zoonen, *'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?' De vrouwenbeweging en de media* (Amsterdam 1991).

Deze hoofdvraag kan opgesplitst worden in verschillende deelvragen:

- Wat was Dolle Mina, hoe was ze georganiseerd en hoe ging ze te werk?
- Op welke wijze werd Dolle Mina van 1970 tot 1992 in nieuws- en actualiteitenprogramma's in beeld gebracht?
- In hoeverre is hierbij sprake van stereotypering?
- Welke elementen zijn van invloed geweest op de representatie die in de audiovisuele media tot stand is gekomen?
- Hoe probeerde Dolle Mina deze representatie te beïnvloeden en hoe doeltreffend waren haar pogingen hiertoe?
- In hoeverre verschilt de representatie van Dolle Mina in het Journaal van haar representatie in actualiteitenprogramma's en waardoor valt dit te verklaren?
- In hoeverre verschilt de representatie van Dolle Mina in televisieprogramma's van haar representatie in de gedrukte pers?

1.3 Theoretisch kader

Omdat geen enkel wetenschappelijk onderzoek op zichzelf staat, of op zichzelf mag staan, zal ook deze *master thesis* ingekaderd worden in bestaande wetenschappelijke theorieën ten aanzien van dit onderwerp. De theoretische achtergrond bij mijn onderzoek valt in verschillende delen uiteen. Als eerste ga ik in op bestaande theorieën ten aanzien van sociale bewegingen omdat het naar mijn mening noodzakelijk is enige achtergrondkennis over sociale bewegingen als de feministische actiegroepen te hebben. De samenstelling en doelstellingen van sociale bewegingen hebben namelijk invloed op het beleid dat zij voeren en op welke wijze deze groepen hun doelen proberen te verwezenlijken. De theorieën die hierover bestaan zullen in hoofdstuk 2 uitgebreid naar voren komen.

Vanzelfsprekend moet ook enige theorie ten aanzien van de werking van media als massamedium in een moderne samenleving in deze *thesis* naar voren komen. Hierover zijn in de wetenschappelijke literatuur twee benaderingen te vinden. Het *transitiemodel* is een communicatiemodel waarin onderscheid wordt gemaakt tussen zender, boodschap, medium en ontvanger. Dit model vooral gericht om te onderzoeken of de ontvanger de boodschap heeft begrepen zoals de zender dat heeft bedoeld en leent zich vooral om de impact van media op het individu en de samenleving te onderzoeken. Daarnaast is er nog een *cultureel communicatiemodel*. Hierin wordt communicatie gezien als onderdeel van een gedeelde werkelijkheid. Communicatie zorgt ervoor dat mensen het gevoel hebben dat zij deel zijn van een gemeenschap en door communicatie worden gedeelde waarden en normen aan elkaar

overgedragen.³ Media nemen hierbij een belangrijke positie in. Het culturele model is vooral gericht op de context van de media en de plaats van media in de samenleving. Omdat mijn onderzoek gericht is op beeldvorming en dus vooral cultureel bepaald, gebruik ik dit laatste model.

Hierbij wil ik het boek 'Media, cultuur en burgerschap' van Liesbet van Zoonen als uitgangspunt nemen.⁴ Zij gaat in dit boek in op de relatie tussen media en de postmoderne samenleving. Van Zoonen kent drie functies aan de media toe. Als eerste hebben media volgens haar een rituele functie waarbij de media een rol spelen in het in- en uitsluiten van groepen en subculturen in de samenleving. De media kunnen het gevoel van saamhorigheid versterken, maar sluiten soms ook minderheidsgroepen uit. De tweede functie die Van Zoonen aan de media toekent is de culturele betekenis van de media, waarbij de media een afspiegeling zijn van de gedeelde moraal in een bepaalde cultuur en die moraal ook ter discussie kunnen stellen. Er is hier duidelijk een relatie met de beeldvorming van het feminisme te leggen. Het gaat er in dit geval om welke normen en waarden met betrekking tot de positie van de vrouw door de media uitgedragen en/of ter discussie gesteld worden. De laatste functie van de media heeft betrekking op de betekenis van media voor burgerschap. De media kunnen burgers namelijk van informatie voorzien zodat ze optimaal kunnen functioneren in een democratisch land als Nederland. Het gaat in dit geval om de media als politiek communicatiemiddel en de rol van de media in de vorming van publieke opinies. Samengevat valt de rol van de media volgens Van Zoonen als volgt te definiëren: 'De rituele functie van de media, die aan hun culturele betekenis ten grondslag ligt, zorgt er in feite voor dat alle soorten media en media-inhoud van belang zijn voor de hedendaagse invulling van het burgerschap en voor de hedendaagse individuele en collectieve ervaring deel uit te maken van een gemeenschap of samenleving'⁵ De manier waarop Dolle Mina in de media werd gerepresenteerd, in beeld werd gebracht, heeft invloed gehad op de wijze waarop de samenleving met deze actiegroep is omgegaan en hoe zij op Dolle Mina heeft gereageerd.

De culturele betekenis van de media is voor mijn onderzoek het meest van belang omdat het hier gaat om uitingen van gedeelde overtuigingen, normen en waarden van de samenleving in de media. Centraal daarbij staat de wijze waarop deze culturele uitingen vorm krijgen in de media. Van Zoonen onderscheidt hierbij drie niveaus waarop dit geanalyseerd kan worden: de media-inhoud, de productie van media en de receptie ervan. Om dit concreet te kunnen analyseren gebruik ik de methode zoals Chris Vos die in zijn boek *Bewegend verleden*

---

³ L. Grossberg e.a., 'Two models of communication' in: L. Grossberg, E. Wartelle en D. Charles Whitney, *Mediamaking, Mass media in popular culture* (Sage 1998) 15-26.

⁴ Liesbet van Zoonen, 'Media, cultuur en burgerschap. Een inleiding' (Amsterdam 2004).

⁵ Van Zoonen, 'Media, cultuur en burgerschap', 11.

uiteenheeft gezet.⁶ Hierin geeft hij een hanteerbare methode om beeldmateriaal van Nederlandse televisieprogramma's uit de periode 1968 en 1973 over de vrouwenbeweging te analyseren. Er zijn volgens Vos drie niveaus waarop het beeldmateriaal geanalyseerd kan worden: de filmische laag, de analyse van het verhaal (narratieve laag) en de analyse van de symbolische laag (wijze waarop maatschappelijke normen en waarden in film en tv-programma's verwerkt worden). Verder valt de betekenis van programma's onder te verdelen in intentionele betekenis (bedoeling van de maker), de gepercipieerde betekenis (betekenis die de ontvanger eraan geeft) en de inherente betekenis. Vos geeft verschillende fases voor een goede analyse aan waarbij ook ruimte is voor de maatschappelijke context, de geschiedenis van televisie, de receptie van de programma's en ten slotte ook de analyse van het product zelf. Mijn onderzoek betreft voornamelijk de intentionele betekenis is die ik probeer te achterhalen middels inhoudsanalyse van de verschillende programma's.

1.4 Representatie

Journalisten stellen vaak heel onzelfzuchtig dat zij tot doel hebben de samenleving te reflecteren en dat ze beogen daarbij objectief te zijn. Toch is dat niet het geval. Telkens als wij naar beelden van het Journaal kijken, of naar reportages in actualiteitenprogramma's, zien we niet een samenleving zoals die werkelijk is, maar het beeld dat de journalist van de samenleving heeft. Journalisten geven niet een 'reflectie' maar een 'representatie' van de werkelijkheid. Onder representaties kunnen worden verstaan: 'using languages to say something meaningful about, or to represent, the world meaningfully, to other people.'⁷ Kort gezegd omvatten representaties alle in beeld of taal gevatte uitingen over de werkelijkheid, de wereld om ons heen.⁸ Het is een voorstelling van de werkelijkheid waarmee ook betekenis gegeven wordt aan die werkelijkheid. Door het typeren en classificeren van gebeurtenissen kunnen mensen betekenis geven aan de wereld om hen heen. Representatie is dus altijd normerend en dus subjectief. Ieder mens kan immers een ander beeld van de werkelijkheid hebben. Bewust of onbewust wordt daarom aan het beeld van de werkelijkheid een waardeoordeel over deze werkelijkheid gekoppeld.

Niet alleen individuen als journalisten construeren op deze manier een beeld van de werkelijkheid. Ook in groepsverband kan sprake zijn van representatie van de werkelijkheid. Er is dan sprake van 'collectieve voorstellingen' die in het sociale leven door groepen gebruikt

---

⁶ Chris Vos, *Bewegend verleden. Inleiding in de analyse van film en televisieprogramma's* (Amsterdam 2004).

⁷ Stuart Hall, 'The work of representation' in: Idem (ed), *Representations. Cultural representations and signifying practices* (Londen 1997) 13-74, aldaar 15.

⁸ Maaïke Meyer, *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie* (Amsterdam 1996) 1.

worden in de beeldvorming over de werkelijkheid.⁹ Zoals een samenleving een collectief geheugen heeft, dus een collectieve opvatting over het verleden, zo heeft elke samenleving ook een collectieve opvatting van de werkelijkheid. Voorbeelden zijn de *representatie* van het Nederlandse volk als een tolerant volk of de opvatting dat terroristen gevaarlijk zijn. In werkelijkheid kunnen individuen een ander beeld van de werkelijkheid hebben. Maar er is ook een collectieve voorstelling (i.e. een collectieve representatie) van de werkelijkheid, waarin de heersende normen en waarden weerspiegeld worden. In de totstandkoming van zulke collectieve voorstellingen spelen de media een belangrijke rol. De media hebben, via radio en krant of televisie, direct toegang tot een groot deel van de bevolking en kunnen eenvoudig het beeld dat hun publiek van de werkelijkheid heeft beïnvloeden. Dit gebeurt zowel door het overdragen van representaties, en daarmee het overdragen van waardeoordelen over de werkelijkheid, als door het publiek nieuwe representaties voor te schotelen. Volgens Karen Ross is dat echter niet de belangrijkste invloed van de media op de beeldvorming. Belangrijker is dat media kunnen bepalen welke onderwerpen belangrijk zijn en wat ter discussie gesteld moeten worden.¹⁰ Hierbij kan het gaan om bepaalde gewoonten en gebruiken in een samenleving, maar ook om bepaalde normen en waarden die in een cultuur een plek hebben. Zo kunnen de media de beeldvorming over vrouwen beïnvloeden, maar ook kunnen ze laten zien dat het belangrijk is dat mensen daarover nadenken. Sociale bewegingen proberen in hun poging de samenleving te veranderen dan ook veelal de media in te schakelen om een publiek debat tot stand te brengen.

Bij een onderzoek naar representatie is het belangrijk in gedachte te houden dat teksten en beelden nooit op zichzelf staan en daarmee betekenisgeving nooit op zichzelf staat. Er is altijd sprake van 'intertekstualiteit': het hergebruik van bestaande teksten in een nieuwe tekst waardoor nieuwe betekenissen tot stand gebracht worden.¹¹ In het geval van beelden wordt dit 'intervisualiteit' genoemd. Intertekstualiteit geeft aan waar een betekenis van een tekst vandaan komt en geeft daarnaast een interpretatiekader voor nieuwe teksten die bewust en onbewust gebruikt worden in de betekenisgeving aan en representatie van de werkelijkheid. Er kan op drie verschillende manieren sprake zijn van intertekstualiteit of intervisualiteit. De eenvoudigste te onderscheiden is de directe verwijzing naar of ontleening aan een bestaande tekst die nog traceerbaar is. Daarnaast worden beelden en teksten vaak in een bepaald genre geplaatst waardoor tekst en beeld verwijzen naar bestaande teksten en beelden in dat genre.¹² Een

---

⁹ Leo d'Anjou, Jan Berting en Bram Steijn, 'Collectieve voorstellingen: hun betekenis in het sociale leven' in: Jan Berting, Leo d'Anjou en Bram Steijn (ed.), *De tirannie van het beeld. Collectieve voorstellingen en handelen* (Amsterdam 1997) 9-42, aldaar 9-10.

¹⁰ Karen Ross, 'The gendered turn in mediated politics' in: Karen Ross en Carolyn M. Byerly (ed.), *Women and media. International perspectives* (Malden en Oxford 2004) 60-80, aldaar 72.

¹¹ Meijer, *In tekst gevat*, 13-18.

¹² Idem, 38.

voorbeeld hiervan is het dagelijks weerbericht aan het einde van het Journaal. Dit bericht wordt altijd op dezelfde manier vormgegeven en kent steeds terugkerende elementen als een verslag van het weer van de afgelopen dag, de verwachting voor de volgende dag en een langere termijnverwachting. Interpretatie van zulke beeldfragmenten van het weerbericht staat dus nooit op zichzelf en de heersende codes binnen het genre hebben invloed op de vormgeving van het weerbericht. Maar ook het NOS-journaal en actualiteitenprogramma's vormen elk een genre. Ten slotte is er nog de relatie van een tekst met bestaande 'cultuurteksten'. Een cultuurtekst is een 'conglomeraat van geaccepteerde, steeds weer terugkerende motieven en wijzen van representatie rond een thema'.¹³ Cultuurteksten zijn in dit geval heersende opvattingen over de werkelijkheid die niet in een specifieke tekst terug te vinden zijn, maar die wel invloed hebben op de totstandkoming van nieuwe teksten en beelden. Deze laatste vorm van intertekstualiteit is van belang voor mijn onderzoek naar de representatie van Dolle Mina. Journalisten zullen zich eerder conformeren aan bestaande representaties van vrouwen en emancipatie dan te breken met deze gebruikelijke representaties en een nieuwe visie op de werkelijkheid laten zien.

Er zijn drie belangrijke wetenschappelijke theorieën over het verband tussen taal, cultuur en representaties en de manier waarop representaties bestudeerd dienen te worden. Stuart Hall heeft deze theorieën al in 1977 uiteengezet, maar het is nog steeds op het huidige wetenschappelijke debat van toepassing.¹⁴ Als eerste is er de *reflective theory* die stelt dat taal bestaande betekenissen reflecteert of de werkelijkheid imiteert. Binnen deze theorie is er slechts één interpretatie van de werkelijkheid mogelijk en wordt geen ruimte gelaten aan alternatieve 'lezingen' van taal en beeld. De *intentional theory* legt de nadruk op de intentie van de auteur van de tekst of het beeld. De auteur heeft volgens deze theorie altijd de intentie bepaalde ideeën te representeren en elke communicatiehandeling is daarom uniek omdat elke auteur een andere bedoeling met zijn tekst of beeld heeft. Het probleem van deze benadering is echter dat er bij representaties ook sprake kan zijn van bepaalde genres waarin tekst en beeld geplaatst kunnen worden en waaraan de auteur zich in dat geval conformeert. Teksten of beelden staan dus niet altijd op zichzelf en zijn zeker niet altijd uniek. De meest gangbare wetenschappelijke benadering van representaties is echter de *constructionist theory* waarin gesteld wordt dat elke tekst en elk beeld een constructie van de auteur is. Teksten en beelden hebben volgens deze theorie uit zichzelf geen vaststaande betekenis. De betekenis die aan een bepaald woord of beeld gegeven wordt kan per cultuur verschillen. De betekenis van teksten en

---

¹³ Idem, 33.

¹⁴ Stuart Hall (ed.), *Representation: cultural representations and signifying practices* (London 1977). Recent is er een nieuw standaardwerk over representatie uitgebracht: Stuart Hall (ed.), *Representation. Cultural representations and signifying practices* (Londen 1997). In deze bundel, waarin ook andere auteurs een bijdrage geleverd hebben, is de originele versie van Halls uiteenzetting in hoofdstuk twee terug te vinden.

beelden ligt echter ook niet alleen maar in handen van de auteur, zoals bij de *intentional theory*. Het gaat er dan ook om de constructie die de auteur maakt te analyseren en te interpreteren.¹⁵

Hiervoor zijn twee methodes ontwikkeld. Hierbij staat de analyse van taal en representaties via taal centraal. Taal kan gezien worden als een middel waarmee we dingen betekenis geven, net als beelden, gebaren en symbolen. Omdat taal een algemeen model geeft hoe representaties werken is dit ook toepasbaar op de analyse van beelden. De eerste analysemethode, de semiotiek, legt de nadruk op de analyse van symbolen die in tekst en beeld terug te vinden zijn. Daarnaast is er de discoursanalyse die zich richt op het onderzoek naar de culturele betekenis en gedeelde opvattingen. Centraal hierbij staat de manier waarop mensen over de werkelijkheid praten en de invloed daarvan op hun ideeën over de werkelijkheid.¹⁶ Bij het onderzoek naar de representatie van Dolle Mina zal ik gebruik maken van een discoursanalyse waarbij de gesproken taal in de onderzochte beeldfragmenten door middel van transcripten uitgeschreven wordt en aan een kritische inhoudsanalyse onderworpen zal worden. Op deze wijze kan gezocht worden naar intentie en subjectiviteit van de auteur, van de maker van het beeld. Omdat beelden eveneens opgevat kunnen worden als uitingen over de werkelijkheid zal de tekstanalyse gecombineerd worden met beeldanalyse. De structuur van de betreffende representatie is daarbij even belangrijk als de inhoud van het beeldfragment. Door beide aan elkaar te koppelen kan een compleet beeld gevormd worden van de representatie van Dolle Mina in journaalfragmenten en actualiteitenprogramma's.

1.5 Opzet en werkwijze

Voor mijn onderzoek heb ik, naast vele boeken en artikelen, gebruik gemaakt van twee archieven. Het archief van de Amsterdamse afdeling van Dolle Mina is bewaard gebleven en wordt beheerd door het *Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging* (IIAV) in Amsterdam. Ik heb van dit archief gebruik gemaakt om te onderzoeken wat Dolle Mina precies voor actiegroep was en hoe ze de media probeerden te gebruiken om haar doelen te realiseren. Bij de bestudering van het archief van beide organisaties betreft het inhoudsanalyse van beleidsstukken, vergaderstukken, notulen, correspondentie en dergelijke.

Daarnaast had ik natuurlijk oude beelden uit het Journaal en uit actualiteitenprogramma's nodig. In Hilversum is het *Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid*¹⁷ gevestigd waar de publieke omroepen oud beeldmateriaal bewaren. Dit archief werd vroeger gebrekkig beheerd. Lang niet elke uitzending of reportage is bewaard en veel filmbanden en videobanden verkeren in slechte staat waardoor niet elke reportage over Dolle Mina te bekijken

---

¹⁵ Stuart Hall, 'The work of representation' in: Idem (ed.) *Representations* (1997), 61.

¹⁶ Wendy Helsby e.a., *Understanding representation* (Londen 2005) 4-5.

¹⁷ Afgekort ook wel *Instituut voor Beeld en Geluid* of kortweg *Beeld en Geluid* genoemd.

was. Voor de analyse van het beeldmateriaal dat wel beschikbaar was heb ik, zoals al genoemd, gebruik gemaakt van de analysemethode uit *Bewegend Verleden*. In de eerste plaats moet het beeldmateriaal op technische elementen als camerastandpunten en beeldkaders onderzocht worden (de filmische laag). Chris Vos gaf in zijn boek een analyseprotocol dat ik bij mijn onderzoek overgenomen heb. Daarnaast moest ook het narratief van de reportage onderzocht worden. Hier is echter geen wetenschappelijk analysemodel voor ontwikkeld. Daarom heb ik een vragenlijst opgesteld om zo veel mogelijk inzicht in de narratieve laag van een reportage te krijgen. Deze vragenlijst is terug te vinden in bijlage 3. De uitwerkingen van de beeldanalyses en transcripten van elke afzonderlijke reportage heb ik in bijlagen 4 en 5 aan deze *master thesis* toegevoegd, zodat ook zonder alle reportages zelf te bekijken duidelijk kan worden wat er te zien was.

Om tot de beantwoording van de probleemstelling en de deelvragen te komen valt deze *thesis* in verschillende delen uiteen. Wat we wetenschappelijk kunnen verstaan onder sociale bewegingen en feminisme is in hoofdstuk 2 en 3 terug te vinden. In hoofdstuk 4 is een portret van Dolle Mina te vinden. Dit hoofdstuk heeft ten doel uiteen te zetten wat Dolle Mina was, wat ze wilde bereiken en welke acties ze voerde. In hoofdstuk 5 zal dan verder ingezoomd worden op de relatie tussen Dolle Mina en de media. Opnieuw zullen enkele theoretische noties naar voren komen, in dit geval rondom de verhouding tussen de vrouwenbeweging en de media.

Vanaf hoofdstuk 6 zal ik mij richten op het audiovisuele deel van mijn onderzoek. Daarbij wil ik eerst een overzicht geven van enkele ontwikkelingen binnen de journalistieke cultuur in Nederland rond 1970 omdat deze van invloed zijn geweest op het journalistieke eindproduct dat ik heb onderzocht: de reportages van het NOS-Journaal en de actualiteitenprogramma's. Hoofdstuk 6 kan gezien worden als inleiding op de volgende twee hoofdstukken waarin de onderzochte reportages over Dolle Mina behandeld zullen worden. Hoofdstuk 7 omvat de reportages die het NOS Journaal uitzond en hoofdstuk 8 de reportages van verschillende actualiteitenprogramma's. In hoofdstuk 9 zal ik tenslotte een vergelijking maken tussen de representatie van Dolle Mina in voornoemde televisieprogramma's en de resultaten uit het onderzoek van Liesbet van Zoonen naar de representatie van MVM en Dolle Mina in de gedrukte pers. Ook zal ik onderzoeken welke gevolgen de representatie in de media voor de vrouwenbeweging en voor Dolle Mina heeft gehad. Het laatste hoofdstuk betreft tenslotte de beantwoording van mijn onderzoeksvragen, de conclusie.

2 Feminisme: georganiseerd onbehagen

2.1 Inleiding

Om de onderzoeksvragen goed te kunnen beantwoorden is het van belang te verduidelijken wat 'feminisme' precies is en op welke wijze wetenschappelijke theorieën ten aanzien van feminisme ingeschakeld kunnen worden in een wetenschappelijk onderzoek naar beeldfragmenten over Dolle Mina. Daarom wil ik in de komende twee hoofdstukken uiteenzetten wat sociologen en historici onder feminisme verstaan. Om dat goed te kunnen begrijpen moet eerst ingegaan worden op het concept 'sociale beweging'. Dit concept geeft namelijk inzicht in het functioneren van allerlei niet-politieke groeperingen die de samenleving willen veranderen, zoals de vredesbeweging, milieubeweging en ook het feminisme. Theorievorming rondom sociale bewegingen kan toegepast worden in de analyse van het feminisme en kan inzicht geven in het functioneren en handelen van de feministische organisatie Dolle Mina. Ook is de theorie over sociale bewegingen van belang om de invloed van Dolle Mina op de eigen representatie in de pers beter te kunnen beoordelen. In dit hoofdstuk zullen het feminisme als sociale beweging en de verschillende stromingen binnen het feminisme aan de orde komen.

Hoofdstuk drie omvat een geschiedenis van het feministisch gedachtegoed, waarbij historie gekoppeld wordt aan verschillen in feministisch denken. Dolle Mina was niet de eerste organisatie waarin een feministische maatschappijvisie werd uitgedragen. Het feminisme is sinds het einde van de Middeleeuwen, hoewel toen nog niet als zodanig benoemd, een terugkerend element in het publieke debat geweest en het is naar mijn mening belangrijk om de thematiek van de tweede feministische golf in een groter historisch geheel te plaatsen. Het feminisme als sociale beweging en het feministisch denken zijn sinds het begin van de eerste feministische golf, die rond 1850 begint, niet los van elkaar te zien. Voor het begin van deze 'golf' werd het feminisme slechts door individuen en vaak in de marge van het publieke debat uitgedragen. In de eerste golf gingen feministes hun krachten bundelen in de verschillende vrouwenorganisaties en werd ideologie gekoppeld aan organisatievorm. Beide delen, organisatie en gedachtegoed, moeten daarom in onderling verband met elkaar worden geplaatst. De hoofdstukken twee en drie zullen elkaar aanvullen en samen geven ze een overzicht van wat we onder het feminisme kunnen beschouwen.

2.2 Feminisme of vrouwenbeweging?

Om het beeldmateriaal over Dolle Mina goed te kunnen interpreteren is het van belang te weten hoe Dolle Mina geplaatst moet worden. Eerder is al genoemd dat het hier een feministische groepering betreft. Het is zinvol hier dieper op in te gaan omdat ook deze benaming verwarring kan opwekken. Daarom is het van belang te onderzoeken wat feminisme precies is en welke plaats Dolle Mina hierin inneemt. Het is echter moeilijk een sluitende definitie van 'feminisme' te

geven als er onder feministen zelf al geen overeenstemming over de betekenis van het woord bestaat. In historische en sociologische literatuur worden de begrippen 'feminisme' en 'vrouwenbeweging' vaak door elkaar gebruikt. Dit is zeer verwarrend omdat beide begrippen niet geheel dezelfde betekenis hebben. Regelmatig blijft onduidelijk wat auteurs met de termen 'feminisme' en 'vrouwenbeweging' bedoelen. In deze paragraaf wil ik proberen het verschil tussen beide begrippen duidelijk te maken.

Er zijn auteurs die bij 'feminisme' de nadruk leggen op de visie ten aanzien van de onderdrukking van vrouwen en de patriarchale structuur van de samenleving. Deze invulling van 'feminisme' is vooral bij radicale feministische auteurs terug te vinden. Anderen zijn meer gematigd of kijken vooral naar de organisatorische kant: de vrouwenorganisaties. Slechts enkelen geven een sluitende en duidelijke definitie die alle aspecten van het feminisme omvat. Karen Offen is een van hen. Volgens haar is feminisme is zowel een gedachtegoed (*system of ideas*) als een beweging die zich inzet om sociale en politieke veranderingen tot stand te brengen.¹⁸ De Nederlandse historica Maria Grever vult haar aan en stelt dat beide elementen, gedachtegoed en beweging, in elkaar gevoegd kunnen worden: het feminisme is volgens haar te zien als een sociaal-politieke beweging waarbij een 'grote groep van personen op grond van collectief ervaren onbehagen in georganiseerd verband in actie komt voor sociale en politieke veranderingen.'¹⁹ Het feministisch gedachtegoed, voortgekomen uit dit collectieve onbehagen ten aanzien van de positie van vrouwen in de samenleving, valt niet los te zien van de manier waarop dat onbehagen wordt geuit, namelijk in georganiseerde bewegingen.²⁰

Volgens deze omschrijving is er pas echt sprake van feminisme op het moment dat personen met een bepaald onbehagen over de positie van de vrouw in de samenleving zich gaan organiseren. Dit is voor het eerst het geval in de tweede helft van de negentiende eeuw. Personen die feministische ideeën hebben maar die ideeën niet in georganiseerd verband (kunnen) uiten, worden dus niet gezien als werkelijke feministen. Deze personen kunnen wel feministische visies op de maatschappij uitdragen, zoals in de late Middeleeuwen en tijdens de Renaissance al gebeurde. Dat er mensen zijn met een feministische visie op de maatschappij wil echter niet zeggen dat er daadwerkelijk een feminisme bestaat. Het zou zelfs anachronistisch zijn om te stellen dat er in de Middeleeuwen al sprake was van feminisme

---

¹⁸ Karen Offen, *European feminisms, 1700-1950. A political history* (Stanford 2000) 20.

¹⁹ Maria Grever, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in de geschiedenis* (Hilversum 1994) 27.

²⁰ Dit onbehagen betreft de positie van de vrouw in de samenleving. De meningen over de positie van de vrouw zijn echter niet steeds hetzelfde en ook de oplossing voor het 'vrouwenvraagstuk' verschilde door de jaren heen. Het feministisch gedachtegoed kent verschillende stromingen. In hoofdstuk drie zal ik hier dieper op ingaan.

omdat de term 'feminisme' pas in de tweede helft van de negentiende eeuw is ontstaan, gelijktijdig met de opkomst van andere 'isms' als liberalisme en socialisme.²¹

Hoewel 'feminisme' synoniem lijkt aan 'vrouwenbeweging' is er een belangrijk verschil en moeten beide termen niet door elkaar gebruikt worden. Zoals uit bovenstaande is gebleken omvat het feminisme zowel een bepaald gedachtegoed dat gebaseerd is op collectief ervaren onbehagen als de vrouwenorganisaties waarin dit gedachtegoed naar voren wordt gebracht. In tegenstelling tot het woord 'feminisme' betreft de term 'vrouwenbeweging' slechts een deel van wat onder 'feminisme' verstaan kan worden, namelijk 'al die individuen, groepen en organisaties, initiatieven en activiteiten die zich organiseren rond een collectief onbehagen over de positie van vrouwen in de hedendaagse samenleving'.²² Bij 'vrouwenbeweging' ligt de nadruk dus vooral op de organisatie van personen die toevallig hetzelfde over de positie van vrouwen denken. Het gebruik van de term 'vrouwenbeweging' heeft het voordeel dat direct duidelijk is dat het om een sociale beweging gaat. Ook is deze term minder zwaar beladen dan 'feminisme'. Het laatste woord roept vaak negatieve associaties op als was het een groep manwijven en kenauw. Het nadeel van het woord 'vrouwenbeweging' is echter dat het lijkt alsof alleen vrouwen deel uitmaken van deze beweging, terwijl ook mannen feminist kunnen zijn. Een duidelijk voorbeeld daarvan vinden we bij Dolle Mina. Een derde van de Dolle Mina's was een Dolle Manus (ook wel Dolle Dries of Bolle Tinus genoemd).²³ Het belangrijkste nadeel is echter dat in het woord 'vrouwenbeweging' minder aandacht wordt geschonken aan het rijke gedachtegoed van het feminisme.²⁴ Het gebruik van het woord 'feminisme' is om deze reden naar mijn mening te verkiezen boven 'vrouwenbeweging'. Toch zal ik ook in deze scriptie in enkele gevallen de term 'vrouwenbeweging' gebruiken, speciaal in die gevallen als ik in wil gaan op de organisatorische elementen uit het feminisme.

2.3 Het feminisme als sociale beweging

Uit de vorige paragraaf blijkt dat feminisme dus zowel een sociale beweging als een bepaald gedachtegoed is. In deze paragraaf wil ik verder ingaan op het eerste aspect: feminisme als sociale beweging. In deze paragraaf zal de structuur en werking van sociale bewegingen aanbod komen omdat deze belangrijk zijn voor de analyse van het feminisme en om inzicht te krijgen in feministische organisaties als MVM en Dolle Mina.

---

²¹ Tjitske Akkerman en Siep Stuurman, 'Introduction: feminism in European history' in: idem (ed.), *Perspectives on feminist political thought in European history. From the Middle Ages to the present* (Londen en New York 1998) 1-33, aldaar 2.

²² Hans van de Loo, Erik Snel en Bart van Steenberghe, *Een wenkend perspectief? Nieuwe sociale bewegingen en culturele verandering* (Amersfoort 1984) 78.

²³ Irma Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit? De geschiedenis van Dolle Mina (1970 – 1980)*, (doctoraalscriptie economische en sociale geschiedenis, Universiteit van Nijmegen 1983) 81.

²⁴ Grever, *Strijd tegen de stilte*, 32.

Het draait bij sociale bewegingen altijd om groepsvorming rondom een gevoel van onbehagen, bijvoorbeeld over de achterstelling van vrouwen, dat in deze groep een naam krijgt. Op grond van dit onbehagen gaat de groep handelen om het onbehagen weg te nemen.²⁵ Er worden dus altijd bepaalde maatschappelijke, economische of politieke ideeën uitgedragen en bepaalde doelen nagestreefd'.²⁶ Een sociale beweging is dus een actiegroep of pressiegroep die de maatschappij probeert te veranderen. Het is echter niet hetzelfde als een politieke groepering of partij omdat sociale bewegingen altijd bestaan uit *verschillende* maatschappelijke organisaties of groeperingen, een 'netwerk van actoren', die gezamenlijk sociale of politieke doelen nastreven en daarbij gebruik maken van niet-geïstitutionaliseerde middelen om hun doelen te realiseren.²⁷ Een sociale beweging probeert dus veelal buiten de bestaande politieke kanalen om haar doelen te realiseren. De samenstelling van de organisaties die de sociale beweging vormen kan in de loop der tijd en in wisselende sociale of politieke context veranderen. Als afzonderlijke organisaties opgeheven worden betekent dat dus niet per definitie ook het einde van een sociale beweging. Toen Dolle Mina op de achtergrond raakte en sommige afdelingen opgeheven werden was dat bijvoorbeeld niet het einde van de tweede feministische golf maar de samenstelling van de vrouwenbeweging veranderde wel.

Er zijn verschillende soorten sociale bewegingen: de veelal radicale 'maatschappijkritische beweging', de 'alternatieve beweging' die zich wil afkeren van de samenleving en zich sterk richt op de eigen leden, de 'conversiebeweging' die zich richt om het omturnen van individuen en als laatste is er de 'persoonlijke groeibeweging' waarbij elke verandering in de samenleving alleen tot stand gebracht kan worden door eerst in het eigen persoonlijke leven veranderingen aan te brengen.²⁸ Het is niet makkelijk het naoorlogse feminisme onder een van deze bewegingen te plaatsen omdat in de tweede feministische golf verschillende stromingen aanwezig waren. Er waren bijvoorbeeld zowel radicale als alternatieve feministische organisaties. Ook waren er groeperingen die gericht waren op persoonlijke bewustwording. Het feminisme van de eerste golf is duidelijker te typeren omdat deze vooral een maatschappijkritische beweging was en voornamelijk via de politieke besluitvorming de positie van vrouwen trachtte te verbeteren.

Hoewel er verschillende soorten sociale bewegingen zijn, worden ze allemaal gekenmerkt door een voortdurend aanwezige actiecomponent. Bovendien worden ze steeds gedragen door individuen die zich verenigen in een maatschappelijke organisatie of groepering

---

²⁵ O. Schreuder, *Sociale bewegingen. Een systematische inleiding* (Deventer 1981).

²⁶ W. Banning en H. E. S. Woldring, *Hedendaagse sociale bewegingen. Achtergronden en beginselen* (Houten en Zaventem 1993 (12^e druk)).

²⁷ Ruud Koopmans en Jan Willem Duyvendak, 'Sociale bewegingen en het primaat van de politiek' in: J. W. Duyvendak e.a. (ed.) *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 1992) 11-38, aldaar 13-14.

²⁸ Van de Loo, *Een wenkend perspectief*, 14-15.

om zo bepaalde veranderingen in de samenleving tot stand te brengen. In sociale bewegingen is sprake van drie soorten gebeurtenissen. Er zijn institutionele gebeurtenissen die regelmatig terug keren, zoals bijvoorbeeld de jaarlijks terugkerende vrouwendagen. Daarnaast zijn er actiecampagnes die opgebouwd zijn uit opeenvolgende reeksen van acties die een grote samenhang vertonen. Een voorbeeld hiervan zijn de bekende 'Baas in eigen buik'-acties en tenslotte issuecampagnes die dezelfde thematiek als actiecampagnes hebben, maar meer op zichzelf staan.²⁹ Een voorbeeld van een feministische issuecampagne is de bezetting van het opleidingsinstituut Nijenrode door Dolle Mina: het was een eenmalige actie die duidelijk in het teken stond van het grotere geheel van de uitsluiting van vrouwen.

Veel moderne maatschappelijke organisaties als die van de milieubeweging en de vredesbeweging worden in de literatuur niet als onderdeel van een 'sociale beweging' gepresenteerd, maar als deel van een 'nieuwe sociale beweging' aangeduid. De laatste term wordt dan gebruikt om deze organisaties te onderscheiden van meer traditionele organisaties uit de negentiende en begin twintigste eeuw. Ook de organisaties uit de tweede feministische golf worden beschouwd als onderdeel van een nieuwe sociale beweging. Zulke bewegingen richten zich namelijk op nieuwe onderwerpen of geven bestaande problemen een nieuwe inhoud en zijn bovendien informeler in hun communicatie en organisatie dan deze traditionele sociale bewegingen. Er kan hierbij sprake zijn van zeer losse netwerken van personen of groepen die slechts kortstondig actievoeren. Een belangrijke voorwaarde is wel dat de betrokken personen door een solidariteitsgevoel of een collectieve identiteit zich met andere individuen uit het netwerk verbonden voelen. Dit is namelijk het belangrijkste bindmiddel in de beweging.³⁰ Een ander kenmerk van nieuwe sociale bewegingen is dat vaak gebruik gemaakt wordt van opvallende acties en protesten. De media zijn voor nieuwe sociale bewegingen daarnaast belangrijke middelen om beleidsmakers en besluitvorming te beïnvloeden en om de aandacht van het publiek te krijgen.³¹ Tenslotte kennen nieuwe sociale bewegingen vaak een ander ledenbestand dan meer traditionele sociale bewegingen. Veelal zijn het mensen uit de middenklasse met een hoge opleiding die actief zijn.

Net als de traditionele sociale bewegingen zijn ook nieuwe sociale bewegingen in te delen. Hanspieter Krisie stelt dat er twee soorten nieuwe sociale bewegingen zijn: de strategiegeoriënteerde instrumentele organisaties en de identiteitsgerichte organisaties. Deze laatste categorie kan weer onderverdeeld worden in 'subculturele bewegingen' en 'tegenculturele bewegingen'. Tegenculturele bewegingen zijn volgens hem organisaties die hun identiteit ontleen aan (meestal gewelddadige) conflicten en confrontatie met andere groepen,

---

²⁹ Koopmans en Duyvendak, 'Sociale bewegingen en het primaat van de politiek', 15-16.

³⁰ Donatella della Porta en Mario Diani, *Social movements. An introduction* (Oxford 1991) 14-15, 19-20.

³¹ Della Porta en Diani, *Social movements*, 173-178.

instituten of actoren in de samenleving. Kriesi stelt dat het naoorlogse feminisme van MVM en Dolle Mina subculturele bewegingen zijn omdat ze primair gericht zijn op een collectieve identiteit die binnen de groep intern geconstrueerd en geproduceerd wordt.³² De indeling van het feminisme van de tweede golf bij de subculturele bewegingen is naar mijn mening onjuist omdat het feminisme niet alleen gericht was op haar eigen identiteit maar ook duidelijke politieke en strategische kenmerken had. Henriët van Rossum maakt duidelijk dat het feminisme niet te snel onder één noemer geplaatst kan worden. Zij koppelt namelijk de verschillende ideologische stromingen binnen het feminisme aan verschillende organisaties en laat zien dat er verschillende soorten organisaties met elk een eigen feministische ideologie binnen een sociale beweging naast elkaar kunnen bestaan.³³

De tweede feministische golf is op te vatten als een nieuwe sociale beweging omdat ze het vrouwenvraagstuk op een nieuwe manier benaderde en nieuwe onderwerpen aandroeg. Ook waren organisaties uit de tweede golf vaak informeel en bestonden ze soms erg kort. Daarnaast organiseerden ze ludieke acties, zoals het verbranden van korsetten of het uitjoelen van pasgetrouwde vrouwen, en schakelden ze de media in om de aandacht van het Nederlandse publiek te trekken. Het feminisme van de eerste golf is voornamelijk te beschouwen als een 'gewone' sociale beweging die door middel van traditionele organisaties en conventionele actiemethoden probeerde de politieke besluitvorming te beïnvloeden. Toch waren de organisaties uit de eerste golf ook erg vernieuwend bezig en probeerden ook zij via de media het Nederlandse publiek te bereiken. Er is dan ook in grote mate sprake van continuïteit tussen beide golven. Het belangrijkste onderscheid tussen beiden is echter het aandragen van nieuwe onderwerpen door de organisaties van de tweede golf, zoals bijvoorbeeld abortus en anticonceptie, en het gebruik van andere actiemethoden.

2.4 Stromingen binnen het feminisme

Nu duidelijk is hoe we aan moeten kijken tegen het feminisme als sociale beweging, kan dieper ingegaan worden op de ideologische kant: de achtergrond van het onbehagen en de verschillende stromingen binnen het feminisme. Karen Offen, die vooral over de eerste golf schreef, onderscheidt slechts twee tradities in de feministische ideologie: het relationele feminisme en het individualistische feminisme. De eerste vorm is gericht op seksegebaseerde maar egalitaire 'sociosexuele' organisatie van de samenleving. De relatie tussen man en vrouw is hierbij de basiseenheid in de samenleving, maar deze relatie mag niet hiërarchisch zijn. Het individualistische feminisme is meer abstract en richt zich voornamelijk op individuele rechten

---

³² Hanspieter Kriesi e.a., *New social movements in Western Europe. A comparative analysis* (Minneapolis 1995) 84.

³³ Henriët van Rossum, 'De gesubsidieerde revolutie? De geschiedenis van de vrouwenbeweging, 1968-1989' in: J.W. Duyvendak e.a. (ed.), *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 1992) 161-180, aldaar 162.

van de mens. De nadruk ligt hierbij op de onafhankelijkheid van ieder mens en sociaal vastgestelde rolverdelingen worden daarom verworpen.³⁴ De indeling van Offen is naar mijn mening te algemeen en kan niet worden toegepast op het feminisme in de twintigste eeuw, toen onderdrukking van vrouwen veel meer centraal kwam te staan. Olive Banks heeft daar wel oog voor en stelt dat er niet twee, maar drie stromingen zijn. Als eerste noemt zij het radicaal feminisme dat de nadruk legt op de onderdrukking van vrouwen. Daarnaast onderscheidt zij het socialistisch feminisme dat een verband legt tussen feminisme en het ideaal van een socialistische samenleving. Tenslotte noemt Banks het 'gelijke-rechten-feminisme' dat de nadruk legt op gelijke behandeling van man en vrouw.³⁵

Volgens Henriët van Rossum is Banks indeling echter niet goed bruikbaar als het om het feminisme van de tweede golf gaat omdat daarin verschillende stromingen in elkaar over lopen en de verschillen tussen socialistische feministes, radicale feministes en gelijke-rechten feministes soms verminderd of zelfs verdwenen zijn. Van Rossum geeft daarom een andere driedeling: het instrumenteel feminisme, het subcultureel feminisme en het tegencultureel feminisme. Het instrumenteel feminisme is volgens haar terug te vinden in organisaties die op externe doelen in de samenleving gericht zijn, bijvoorbeeld de gelijkstelling van lonen. Deze stroming is sterk gericht op politieke verandering en verwacht veel van de overheid. Het subcultureel feminisme is juist gericht op 'bewegingsinterne' doelen en legt de nadruk op zelfhulp en het creëren van een vrouwelijke cultuur. Het tegencultureel feminisme is terug te vinden in vrouwenorganisaties die overlap vertonen met andere sociale bewegingen zoals de lesbische beweging en binnen deze beweging nadruk leggen op een vrouwelijke tegencultuur.³⁶

Van Rossum legt met haar indeling niet zozeer de aandacht op de verschillende visies onder feministen, maar geeft meer het onderscheid tussen verschillende organisaties en hun doelen aan. Zij is naar mijn mening echter te veel gericht op de organisatorische kant. Haar indeling laat te weinig zien welke visies er in verschillende organisaties uitgedragen worden. De indeling van Olive Banks doet dat wel. Ik ben het echter met Van Rossum eens dat de indeling van Banks te strak is en geen ruimte voor overlap laat. Banks geeft duidelijk aan welke visies mogelijk zijn, maar moet in zoverre aangevuld worden dat combinaties tussen de drie elementen mogelijk moet worden. De indeling van Maria Grever is daarom nog het meest accuraat. Volgens haar is het feminisme geen vaststaande ideologie maar heeft het in verschillende periodes en politieke contexten steeds een andere inhoud en ander karakter dat afhankelijk is van de groep die de beweging leidt en het publiek waarop men zich richt. Toch moet volgens Grever altijd aan minstens een van onderstaande kenmerken voldaan worden:

---

³⁴ Offen, *European feminisms*, 21-22.

³⁵ Olive Banks, *Faces of feminism. A study of feminism as a social movement* (Oxford 1981)7-8.

³⁶ Van Rossum, 'De gesubsidieerde revolutie?', 162.

het verzet tegen een seksehierarchie waar mannen dominant zijn over vrouwen, de overtuiging dat de positie van vrouwen historisch gegroeid is en de idee dat vrouwen als sociale groep beschouwd dienen te worden en niet als biologische categorie.³⁷

Zowel Grever als Van Rossum laten zien dat de verschillende stromingen binnen het feminisme in verschillende organisaties naar voren kunnen komen, maar dat er nog steeds sprake is van één sociale beweging omdat steeds drie dezelfde kenmerken aanwezig zijn. In het volgende hoofdstuk zal duidelijk worden hoe de verschillende stromingen concreet vorm kregen en welke feministische ideologie zij uitdroegen. Voor nu volstaat de constatering dat het feminisme niet makkelijk onder één enkele noemer is te plaatsen en veel verschijningsvormen in organisatie en ideologie kent, maar dat alle stromingen vinden dat vrouwen zijn achtergesteld en dat deze achterstelling opgeheven moeten worden.

---

³⁷ Grever, *Strijd tegen de stilte*, 32.

3 Een geschiedenis van het feminisme

3.1 Inleiding

De term 'eerste feministische golf' geeft aan dat in deze periode voor het eerst een sociale beweging met een feministisch gedachtegoed ontstond. Toch gaat de geschiedenis van het feministisch denken verder terug dan de tweede helft van de achttiende eeuw. Immers: hoewel het nog geen feminisme werd genoemd waren er wel mensen die aandacht hadden voor de positie van vrouwen en die daarover publiceerden of met anderen debatteerden. Het schrijven van een geschiedenis van het feminisme die terug gaat vóór de eerste golf is enigszins problematisch omdat de term 'feminisme' toen nog niet bestond. Het is immers anachronistisch om mensen met een vrouwvriendelijk wereldbeeld feministisch te noemen omdat deze personen geen idee hadden wat het begrip 'feminisme' inhoudt. Bij het lezen van onderstaande paragraaf moet daarom in gedachte worden gehouden dat personen voor de eerste golf zichzelf nooit feminist of feministisch genoemd zouden hebben.

Er zijn enkele overzichtswerken van de geschiedenis van het feminisme geschreven. Tjitske Akkerman en Siep Stuurman benaderen de geschiedenis van het feminisme als de geschiedenis van een gedachtegoed en zijn van mening dat al in de late Middeleeuwen de eerste sporen van een feministisch denken terug te vinden zijn in het literaire debat dat bekend staat als de *Querelle des femmes*.³⁸ Marlene LeGates geeft echter een andere oorsprong van het feminisme en gaat terug naar het jaar 4 voor Christus, het moment dat Jezus Christus geboren werd. Zij stelt dat het feminisme op dat moment begint omdat Jezus Christus een (voor die tijd) opmerkelijk tolerante houding ten opzichte van vrouwen predikte.³⁹ Dit is naar mijn mening echter een onjuiste datering. In de eerste plaats predikte Jezus Christus pas op latere leeftijd, en niet direct bij zijn geboorte. Het jaar 4 voor Christus is daarom hoe dan ook een verkeerd beginpunt. Daarnaast lijkt het mij wetenschappelijk onjuist, of op zijn minst betwifelbaar, om de Bijbel als historische bron voor het feminisme te gebruiken, wat in dit geval wel zou gebeuren. Bovendien: het feit dat latere christenen in hun feministisch denken geïnspireerd worden door de Bijbel betekent niet dat het christelijk geloof zelf als feministisch getypeerd kan worden. In mijn betoog over de geschiedenis van het feministisch denken en de latere feministische organisaties zal ik daarom de periodisering van Akkerman en Stuurman aanhouden.

---

³⁸ Tjitske Akkerman en Siep Stuurman, 'Introduction: Feminism in European history' in: idem, *Perspectives on feminist political thought in European history. From the middle ages to the present* (London en New York 1998) 1-33.

³⁹ Marlene LeGates, *In their times. A history of feminism in western society* (New York en Londen 2001).

3.2 Vroege uitingen van feminisme (1400-1800)

Al in de vijftiende eeuw, toen nog maar een kleine groep mensen kon lezen en schrijven, werden feministische teksten gepubliceerd. Er ontstond onder geleerden een literair debat dat bekend staat als de *Querelle des femmes* en dat tot het einde van de zeventiende eeuw voortduurde.⁴⁰ Het was geen breed maatschappelijk debat en het waren voornamelijk mannen die zich over vrouwen uitlieten, maar het debat kan wel worden gezien als het belangrijkste genre van het vroegmoderne feminisme.⁴¹ Het feministisch discours in die periode omvatte vooral de moraal ten aanzien van vrouwen en de manier waarop ze door mannen behandeld werden. Er werd nauwelijks ingegaan op het wezenlijke eigen karakter van vrouwen en ook was er nog veel sprake van een misogynie opvatting ten aanzien van vrouwen. De saloncultuur die in de zeventiende eeuw ontstond gaf vrouwen een breder podium om hun standpunten uit te dragen en vanaf het midden van die eeuw werden vrouwelijke auteurs ook onderdeel van het Europese intellectuele landschap. Zij lieten zien dat vrouwen ook positief benaderd konden worden en vrouwelijke auteurs uit de periode van de Renaissance hebben daarom een belangrijke bijdrage aan de moderne idee van gelijkheid van de seksen geleverd.⁴²

De Verlichting, die in heel West-Europa een intellectuele bloeitijd tot stand bracht, zorgde voor nieuw elan in het feministisch debat. De representanten van deze periode, de *philosophes*, hadden veel aandacht voor gelijkheid van mensen en de organisatie van de samenleving was een geliefd onderwerp.⁴³ De intrede van het rationele denken had echter ook in de salons geen einde gemaakt aan misogynie en zelfs de vrouwen die de *philosophes* in de salons hun podium hadden gegeven moesten het ontgelden.⁴⁴ Naast het debat in salons was er echter ook een levendig debat in de pers. De deelnemers aan dit debat, vaak journalisten, waren vaak radicaler dan de *philosophes* en claimden een natuurlijke gelijkheid van beide geslachten, die volgens hen belangrijker was dan de politieke of sociale organisatie van de samenleving en die daarom ook in de samenleving weerspiegeld moest worden.⁴⁵

Vanaf het laatste kwart van de achttiende eeuw raakten de debatten in de salons op de achtergrond en werden de gedrukte media belangrijker. Ook ontstond een nieuwe visie op vrouwen die vooral in boeken en andere gedrukte werken werd uitgedragen. Vrouwen werden, mede onder invloed van de opkomst van nieuw commercieel ethos, gezien als nuttig voor de samenleving. De misogynie die in de salons nog veelvuldig voortkwam werd aan het eind van de achttiende eeuw vervangen door een vriendelijker vrouwbeeld.⁴⁶ In Nederland zijn Betje

---

⁴⁰ 'Querelle des femmes' betekent vrouwenkwestie of vrouwenstrijd.

⁴¹ Akkermans en Stuurman, 'Feminism in European history', 10 en LeGates, *In their times*, 105.

⁴² Akkermans en Stuurman, 'Feminism in European history', 12-13.

⁴³ Offen, *European feminisms*, 31.

⁴⁴ LeGates, *In their times*, 132-133.

⁴⁵ Offen, *European feminisms*, 32.

⁴⁶ LeGates, *In their times*, 134-137.

Wolff en Aagje Deken bekende representanten van deze periode. Zij schreven *Sara Burgerhart* (1782), waarin duidelijk verlichtingswaarden als ratio, kennis en tolerantie weerspiegeld werd.⁴⁷

De Franse Revolutie creëerde een nieuwe politieke cultuur waarin ook politieke actie van vrouwen werd geaccepteerd. Vanuit vrouwenclubs kwam de roep om gelijke behandeling en gelijke deelname aan de politieke besluitvorming.⁴⁸ Door Olympe de Gouges werd een feministische tegenhanger van de 'Verklaring van de rechten van de mens en burger' uitgebracht: de 'Verklaring van de rechten van de vrouw en de vrouwelijk burger'.⁴⁹ Onder het conservatisme van de Jacobijnse dictatuur en het bewind van Napoleon Bonaparte raakte het nieuwe feministische elan echter weer in verval. Door het nieuwe bewind werden vrouwen uitgesloten aan het openbare leven en weer onderworpen aan de man. Deze uitsluiting werd juridisch bekrachtigd in de Code Civil van Napoleon.⁵⁰

3.3 Utopisch feminisme (1820-1850)

Door de groeiende educatie onder vrouwen en de enorme toename van het aantal vrouwen op de arbeidsmarkt ontstond rond 1820 nieuwe belangstelling voor het vrouwenvraagstuk. De nieuwe feministes vroegen om herwaardering voor het werk dat vrouwen binnenshuis en buitenshuis verrichten en streden voor gelijke betaling en betere arbeidsomstandigheden.⁵¹ Vanuit deze aandacht voor werkende vrouwen ontstond er een utopisch feminisme dat onder meer gericht was op een herverdeling van arbeid in kleine werkgemeenschappen. In Groot-Brittannië kwam het utopisch feminisme tot uiting in het Owenitisch feminisme. Robert Owen (1771-1858) en zijn volgelingen stelden dat in het huwelijk de man eigenaar van zijn vrouw werd en dat hierdoor sociale disharmonie ontstond. Zij vonden dat de verhoudingen binnen het huwelijk verbeterd moesten worden en predikten gelijkheid tussen man en vrouw. Ook wilden zij de arbeidsomstandigheden voor vrouwen verbeteren en meer onderwijs voor meisjes tot stand brengen.⁵²

Een andere vorm van utopisch feminisme was het feminisme van de Saint-Simoniërs. Claude-Henri graaf van Saint-Simon (1760-1825) was de grondlegger van het utopisch socialisme in Frankrijk. Hij bekritiseerde het kapitalisme, wilde coöperatieve werkgemeenschappen tot stand brengen en predikte centrale planning van economische activiteiten als vervanging voor een competitieve economie. De Saint-Simonische feministen dachten dat in kleine werkgemeenschappen de verdeling van arbeid beter over de seksen verdeeld kon worden en dat op deze manier de vrouw een betere positie in de maatschappij

⁴⁷ Offen, *European feminisms*, 33.

⁴⁸ Akkermans en Stuurman, 'Feminism in European history', 18-19.

⁴⁹ LeGates, *In their times*, 141.

⁵⁰ Offen, *European feminisms*, 66-75.

⁵¹ Idem, 79-82.

⁵² LeGates, *In their times*, 163-165.

zou krijgen. Vooral vrouwen uit de arbeidersklasse werden geïnspireerd door dit socialisme van Saint-Simon. Er werden door hen kleine werkplaatsen opgezet die geleid werden door een codirecteurschap van mannen en vrouwen. De industriële revolutie zorgde er echter voor dat dit feminisme geen voet aan de grond kreeg. In de nieuwe industriële samenleving was geen plaats voor kleine werkplaatsen en met de ondergang van deze werkplaatsen stierf ook het utopisch feminisme van de Saint-Simoniërs.⁵³

3.4 De eerste feministische golf (1860-1920)

De industriële samenleving kreeg echter een nieuw feminisme, beter georganiseerd dan ooit tevoren. Vanaf ongeveer 1850 kwamen de twee elementen van sociale bewegingen samen: organisatie en maatschappij-ideologie en ontstond de eerste feministische golf (±1860-1920). Omdat het feminisme binnen deze golf voornamelijk uitgedragen werd door protestantse middenklasse vrouwen met liberale opvattingen over de samenleving, en deze opvattingen ook in het feminisme van de eerste golf weerspiegeld werden, kan deze periode ook gekenmerkt worden als die van het liberale feminisme. Het waren protestantse vrouwen uit de gegoede burgerij die vanuit hun christelijk geloof vonden dat elk mens gelijkwaardig was en dat vrouwen daarom niet achtergesteld mochten worden. Volgens hen moesten vrouwen even veel kansen krijgen tot ontplooiing, opleiding en politieke medezeggenschap.⁵⁴

In de eerste feministische golf werden vier thema's aan de orde gesteld: het opleidings- en beroepsprobleem, de zedelijkheid en de normen en waarden waaraan vrouwen werden onderworpen, de strijd om politieke participatie voor vrouwen en het huwelijksrecht. Deze onderwerpen waren niet nieuw en deels al eerder door de verlichtingsfeministen besproken.⁵⁵ Wel nieuw was de organisatie van vrouwen, de grote aanhang die het feminisme kreeg en het feit dat de eisen nu echt op de politieke agenda kwamen. Door de strijd om gelijke rechten lijkt het alsof feministes uit de eerste golf voornamelijk werden gemotiveerd door het 'gelijkheidsdenken', waarbij nadruk ligt op de gelijkheid tussen beide geslachten. In de eerste golf werden vrouwen volgens Anneke Ribberink echter vooral geïnspireerd vanuit het 'verschildenken'. Man en vrouw hadden beiden eigen taken in het gezin. De verdeling van deze taken zou in overeenstemming zijn met het natuurlijke karakter van man en vrouw en werd daarom zelfs door feministes geïdealiseerd.⁵⁶ De verhoudingen binnen het gezin stonden dus

---

⁵³ Akkermans en Stuurman, 'Feminism in European history', 21-22.

⁵⁴ Offen, *European feminisms*, 184. Ulla Jansz en Tineke Loosbroek, 'Nieuwe literatuur over de eerste feministische golf: herschrijven van de geschiedenis' in: Jeske Reys e.a. (ed.), *De eerste feministische golf. Zesde jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (Amsterdam 1985) 10-29, aldaar 13. Akkermans en Stuurman, 'Feminisme in European history', 23.

⁵⁵ Akkermans en Stuurman, 'Feminism in European history', 22. Marianne Braun, 'Gelijk recht voor allen! Feministische strijd tegen maritale macht' in: Jeske Reys e.a. (ed.), *De eerste feministische golf. Zesde jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (Amsterdam 1985) 138-162.

⁵⁶ Anneke Ribberink, *Feminisme, politiek veelstromenland* (Leiden 1987) 10.

niet ter discussie. Pas in de tweede feministische golf werd sterke nadruk gelegd op gelijkheid tussen mannen en vrouwen en ook de verhouding tussen man en vrouw binnen het huwelijk weer centraal te staan.⁵⁷

Er is in Nederland in de eerste golf een opwaartse tendens te zien waarin de vrouwenorganisaties steeds radicaler werden, steeds meer op de voorgrond traden en ook in de politiek om gelijke rechten gingen vragen. Het begon rond 1840 met de oprichting van vrouwenorganisaties op het gebied van de armenzorg en ziekenverpleging. In de jaren 1860 werd de focus verbreed naar onderwijsmancipatie. De toelating van Aletta Jacobs als eerste vrouw tot de HBS in 1870 en haar toelating tot het universitaire onderwijs een jaar later waren belangrijke wapenfeiten op dit terrein. In de jaren hierna werd vervolgens de aandacht ook gericht op arbeid, huwelijksmoraal en zedelijkheid. Vanaf die tijd radicaliseerde het feminisme en was men vooral bezig met beïnvloeding van de politieke besluitvorming rondom arbeid en vrouwenkiesrecht. In 1889 richtte de meest radicale feministe uit de eerste golf, Wilhelmina Drucker, de 'Vrije Vrouwen Vereeniging' op om de algehele achtergestelde positie van de vrouw op te heffen. Haar visie was dat vrouwen overál in de samenleving achtergesteld werden.

In 1898 trad het feminisme duidelijk in de openbaarheid met de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid. Hier was te zien wat er op dat moment door vrouwen aan betaald werk werd verricht. Naast aandacht vragen voor vrouwenarbeid was het doel het arbeidsveld te verruimen en arbeidsvoorwaarden voor vrouwen te verbeteren. De tentoonstelling was een groot succes voor het feminisme. Er kwam inderdaad veel aandacht: de tentoonstelling trok 90.000 bezoekers en werd in de pers uitvoerig beschreven.⁵⁸ De tentoonstelling zorgde ervoor dat vrouwenarbeid meer werd geaccepteerd en dat feministes in hun strijd om betere arbeidsomstandigheden werden gesteund.

Ook op politiek terrein had de eerste golf veel succes. In 1894 richtten Wilhelmina Drucker en Aletta Jacobs de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht (VvVK) op, die beperkt vrouwenkiesrecht eiste.⁵⁹ Deze strijd om stemrecht voor vrouwen verliep moeizaam. Er was onenigheid tussen radicale en meer gematigde feministes binnen de VvVK en ook de samenwerking met andere groeperingen die voor uitbreiding van het kiesrecht streden verliep moeizaam. Voor de meeste belangenorganisaties was uitbreiding van het mannenkiesrecht belangrijker dan de introductie van (beperkt) vrouwenkiesrecht en ook binnen de bestaande politieke partijen kregen feministes moeilijk aansluiting. Toen in 1913 het algemeen mannenkiesrecht in beeld kwam, veranderde de VvVK haar standpunt. Niet een beperkt vrouwenkiesrecht maar algemeen kiesrecht werd het nieuwe doel. Hierdoor was samenwerking

---

⁵⁷ Anneke Ribberink, 'Feminisme revisited', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* 115 (2000) 60-74, aldaar 61-62.

⁵⁸ Ribberink, 'Feminisme revisited', 63.

⁵⁹ Ribberink, *Feminisme, politiek veelstromenland*, 11-17.

met de socialisten, die voor algemeen kiesrecht streden, en met socialistische feministes mogelijk. Deze samenwerking bracht succes toen in 1919, twee jaar na de introductie van algemeen mannenkiesrecht, ook tot algemeen kiesrecht voor vrouwen werd besloten.⁶⁰

Met het verkrijgen van het algemeen vrouwenkiesrecht kwam de eerste golf tot een einde. Voor het eerst in de geschiedenis waren feministes er daadwerkelijk in geslaagd hun doelen te realiseren. De eerste feministische golf is dan ook van onuitsprekelijke waarde voor de positie van de vrouw in de samenleving geweest. Na 1920 zakte de vrouwenbeweging in elkaar. De centrale eisen waren gerealiseerd en arbeid van ongehuwde vrouwen werd in de jaren twintig algemeen geaccepteerd. De economische crisis in de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog zorgde ervoor dat de aandacht op belangrijker zaken gericht werd.

3.6 De tweede feministische golf (1968-1990)

Pas in 1967 kwam het tot een nieuwe opleving als Joke Kool-Smit in het literaire tijdschrift *De Gids* haar onbehagen over de positie van vrouwen uit.⁶¹ Zij was de eerste persoon die in het naoorlogse publieke debat de stelling innam dat er geen enkel feministisch ideaal uit de eerste golf bereikt was omdat de positie van de vrouw afhankelijk van de man was gebleven.⁶² Kool-Smit sprak vrouwen aan als potentiële activisten die als groep hun gezamenlijke belangen moesten behartigen, zowel in de politiek als in het privé-domein van het gezin. Waar de eerste golf de nadruk legde op *politieke* rechten en juridische gelijkheid, ging Kool-Smit uit van *persoonlijke* ervaringen van vrouwen en sociale gelijkheid. Het was deze eigen ervaring van vrouwen die in de tweede golf centraal kwam te staan. De schrijfster kreeg veel reacties op haar artikel. Veel andere vrouwen van haar leeftijd hadden dezelfde ervaringen als Kool-Smit en er was dus sprake van een collectief onbehagen. De oorzaken hiervan lagen in de tegenstrijdigheden waarmee veel jonge vrouwen in de naoorlogse samenleving werden geconfronteerd en die veroorzaakt werden door de botsing tussen vooroorlogse en naoorlogse normen- en waardepatronen. Ontzuiling en deconfessionalisering hadden samen met de opkomst van internationale vredesbewegingen en protestbewegingen voor een felle botsing tussen traditie en vooruitgang gezorgd waardoor jonge vrouwen een discrepantie zagen tussen de bestaande situatie en hun vernieuwingsidealen.⁶³

Vanwege de grote hoeveelheid reacties besloot Joke Kool-Smit samen met Hedy d'Ancona een nieuwe vrouwenorganisatie op te richten. Beiden vonden dat bestaande

---

⁶⁰ Idem, 17-21.

⁶¹ Kool-Smit, Joke, 'Het onbehagen bij de vrouw', *De Gids* 130 (1967) 9/10, 267-281. Ook gepubliceerd in Anja Meulenbelt e.a., *Wat is er met de vrouwenbeweging gebeurd?* (Amsterdam 1989) 9-37.

⁶² Irene Costera Meijer, 'Het onbehagen van een lotgenote. De ontwikkeling van een nieuw feministisch perspectief op vrouwen in de jaren zestig' in: Marjan Schwegman e.a. (ed.), *Op het strijdtoneel van de politiek. Twaalfde jaarboek voor de vrouwengeschiedenis* (Nijmegen 1991) 153-169, aldaar 158.

⁶³ Anneke Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarnemers, Een geschiedenis van de actiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM) 1968-1973* (Hilversum 1998) 15.

organisaties te weinig deden om de persoonlijke achterstelling van vrouwen op te heffen en wilden met een nieuwe organisatie een mentaliteitsverandering in de samenleving tot stand brengen.⁶⁴ Eind 1967 werd daarom 'Vrouwen 2000' opgericht, dat al snel, bij de officiële oprichtingsvergadering in 1968, omgedoopt werd in 'Man Vrouw Maatschappij' (MVM). MVM was een degelijk opgezette organisatie: de organisatiestructuur van een traditionele sociale beweging werd gecombineerd met de ideeën en benaderingen van de nieuwe sociale beweging zoals die ook in de protestbewegingen van de jaren zestig naar voren kwamen.⁶⁵ Het was deze combinatie van vernieuwde denkbeelden met een stevige organisatie die de tweede golf een enorme impuls gaf.

MVM bleef echter niet de enige organisatie. Een jaar na de oprichting van MVM werd een andere vernieuwende vrouwenorganisatie opgericht: Dolle Mina, genoemd naar de radicale feministe Wilhelmina Drucker. Dolle Mina pretendeerde meer te willen dan MVM: ze had net als MVM een mentaliteitsverandering tot doel, maar had daarnaast een marxistische benadering en wilde een socialistische maatschappij tot stand brengen. In hun kortetermijnvisie verschilden beide organisaties echter weinig en werd er regelmatig samengewerkt.⁶⁶ Dolle Mina kende wel een andere samenstelling in haar ledenbestand en hanteerde andere actiemethoden. Het waren studentes die eerder ervaring hadden opgedaan in jongeren- en studentenorganisaties en hun actievormen ontleenden aan de nieuwe protestorganisaties als Provo.⁶⁷ Samen vormden MVM en Dolle Mina een brede basis voor een nieuwe sociale beweging waarin het nieuwe onbehagen van jonge vrouwen werd geuit.

Naast Dolle Mina en MVM ontstonden er ook verschillende vrouwengroepen binnen de bestaande politieke partijen zoals de PSP-vrouwen en de Rooie Vrouwen binnen de Partij van de Arbeid (1973). Ook werden er vrouwenpraatgroepen opgericht waarin men zich bezig hield met feministische bewustwording en het zoeken naar een eigen identiteit. Er ontstond tegelijkertijd een radicaal feminisme dat van mening was dat vrouwen door alle mannen en op ieder sociaal vlak in de samenleving werden onderdrukt. Deze stroming binnen het feminisme wilde een autonome vrouwenbeweging, waarbij alleen vrouwen als leden welkom waren. De actiegroep 'Paarse September' was de belangrijkste radicaal-feministische groepering. Begin jaren zeventig brak een periode van verinnerlijking aan en na 1973 waren er nog maar enkele opvallende acties waarmee de feministes de aandacht van de media weten te trekken.⁶⁸

---

⁶⁴ Irena Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland, 1965-1980* (Amsterdam 1996) 61.

⁶⁵ Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters*, 21.

⁶⁶ Saskia Poldervaart, 'Het verdwijnen en weer opkomen van het vrouwenvraagstuk. De politieke vrouwenorganisaties en de vrouwenbeweging in de periode 1948-1973', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 13 (1992) 162-182, aldaar 176.

⁶⁷ Joyce Outshoorn, 'Half werk. Vrouwenbeweging, emancipatie en politiek in Nederland, 1950-1990', *Leidschrift* 17 (2002) 35-51, aldaar 41.

⁶⁸ Van de Loo, *Een wenkend perspectief*, 89-91.

Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig bestond de vrouwenbeweging naast enkele grotere organisaties als MVM ook uit veel verschillende kleine groepjes, en kende het feminisme van de tweede golf verscheidene stromingen. Er waren echter nog wel enkele centrale thema's waar iedereen zich mee bezig hield. Abortus en seksueel geweld waren daarvan de belangrijkste. Vanaf de jaren tachtig raakte de vrouwenbeweging echter steeds meer versnipperd en op de achtergrond. Na de legalisering van abortus in 1981 brak een periode van stagnatie aan. De beweging kwam echter niet abrupt tot een einde en er waren nog steeds organisaties en vrouwengroepen die bleven strijden voor economische onafhankelijkheid van vrouwen, voor betere verdeling van arbeid en voor roldoorbrekend onderwijs. Er was echter geen sprake meer van *dé* vrouwenbeweging. De beweging die een decennium eerder nog zo sterk op de voorgrond trad en eensgezind actievoerde was versnipperd en naar de achtergrond verschoven. In 1994 kwam de tweede golf werkelijk tot een einde toen de regering definitief een einde aan het kostwinnersmodel maakte en werken buitenshuis ook voor vrouwen de politieke norm werd.⁶⁹

Af en toe laait de discussie over de werkelijke voltooiing van vrouwenemancipatie nog op. De laatste jaren wordt hierbij vooral aandacht geschonken aan de positie van niet-westerse allochtone vrouwen. Meer en meer klinkt een roep om de leefomstandigheden en de heersende moraal binnen niet-westerse allochtone bevolkingsgroepen te verbeteren en wellicht is een derde golf in aantocht. Een belangrijke voorwaarde voor een succesvolle derde golf is echter de vereniging van autochtone en niet-westerse allochtone vrouwen in nieuwe feministische organisaties. Alleen als feministes gezamenlijk optreden en de aandacht van de media en het Nederlandse publiek weten te trekken zal emancipatie van alle vrouwen bereikt kunnen worden.

3.7 Tot besluit

In hoofdstuk 2 en 3 is verduidelijkt wat feminisme precies is, namelijk zowel een sociale beweging die veranderingen in de maatschappij tot stand probeert te brengen en een ideologie, een bepaald gedachtegoed. Feminisme kan gezien worden als groepsvorming rondom een gevoel van onbehagen over de positie van de vrouw in de samenleving. Het feminisme is een sociale beweging die op bepaalde manieren probeert de maatschappij te veranderen. Dolle Mina is daarbij op te vatten als een 'nieuwe sociale beweging' die op geheel eigen wijze, anders dan traditionele sociale bewegingen uit de eerste feministische golf, probeerde veranderingen in de maatschappij tot stand te brengen. Hun methode is te kenmerken als het gebruik van ludieke acties en inschakelen van de media om zo bewustwording tot stand te brengen.

---

⁶⁹ Outshoorn, 'Half werk', 47-51.

Dat een organisatie als Dolle Mina niet op zichzelf staat en in een lange traditie van het feminisme geplaatst kan worden werd tenslotte duidelijk gemaakt door de uiteenzetting van een geschiedenis van het feminisme. Uit dit historisch overzicht bleek dat het feminisme een lange geschiedenis kent en dat al in de Middeleeuwen de eerste sporen van feministisch denken terug te vinden zijn. Om het feminisme als sociale beweging goed te kunnen begrijpen is het noodzakelijk het feministisch denken door de eeuwen heen hierbij te betrekken. Het historisch overzicht werd daarom gekoppeld aan de theorie over feminisme als sociale beweging. In het historisch overzicht was er slechts beperkte aandacht voor de geschiedenis van Dolle Mina. Deze zal in het volgende hoofdstuk uitgebreider aan bod komen.

4 Dolle Mina: een portret

4.1 Inleiding

De tweede feministische golf begon in 1968 met de oprichting van de Man Vrouw Maatschappij, maar bereikte het grote publiek na de oprichting van Dolle Mina, eind 1969. In januari 1970 wist Dolle Mina binnen een week tijd aan het Nederlandse publiek duidelijk te maken dat zij vonden dat er iets grondig mis was met de positie van de vrouw binnen de samenleving en binnen het huwelijk. Met 'ludieke', opvallende acties en een vrolijke toonzetting wilde de nieuwe actiegroep proberen het feminisme van haar duffe en manonvriendelijke imago af te helpen. Ook nu nog kent Dolle Mina grote bekendheid. Als ik vertelde waarover ik mijn *master thesis* schreef, had iedereen wel enig commentaar ten aanzien van deze opvallende actiegroep. In veel gevallen werd er in stereotypering over Dolle Mina gedacht en gepraat: jonge, sexy meiden die de maatschappij wel eens zouden veranderen met hun vrolijke actiemethoden. Ondanks de bekendheid die Dolle Mina in korte tijd wist te krijgen bestond er tamelijk veel onduidelijkheid over wie of war Dolle Mina precies was.

Omdat het voor deze *master thesis* van essentieel belang is om duidelijk te maken wat Dolle Mina was en hoe ze werkte, is het nodig om een korte introductie van de actiegroep te geven. Hopelijk kan dit het beeld dat van Dolle Mina bij velen bestaat bijstellen en helpen het juiste beeld van deze vermaarde feministische actiegroep te vormen. Het zou te ver gaan om in deze *thesis* de geschiedenis van Dolle Mina uitgebreid te behandelen. Dit is al door anderen gedaan en voor wie geïnteresseerd is verwijs ik dan ook naar deze boeken.⁷⁰ Wat ik in dit hoofdstuk wel wil doen is een portret van Dolle Mina maken. Het zal een kort historisch overzicht zijn dat zich toespitst op de ideologie, de doelen die Dolle Mina voor ogen had en de belangrijkste acties.

4.2 Hoe het begon

Dolle Mina werd opgericht in een roerige periode in de Nederlandse geschiedenis. Werd Nederland begin jaren zestig nog gekenmerkt als een conservatieve, stabiele samenleving, aan het eind van de jaren zestig waren de tijden veranderd. Tegenculturele bewegingen als Provo hadden korte metten gemaakt met de burgerlijke cultuur die na de Tweede Wereldoorlog was ontstaan. Er had zich, zonder politieke dreiging of gewelddadig verzet, een culturele transformatie voorgedaan die door brede lagen van de bevolking werd gesteund. Traditionele burgerlijke waarden verloren hun aantrekkingskracht en Nederland verkeerde eind jaren zestig

---

⁷⁰ Zie bijvoorbeeld: Vilan van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) en Imma Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit? De geschiedenis van Dolle Mina (1970-1980)*, (Doctoraalscriptie economische en sociale geschiedenis, Universiteit van Nijmegen, z.j. (1983)).

in een roes van vernieuwing.⁷¹ De Provo's lieten eind jaren zestig zien dat de nieuwe generatie jongeren op een ludieke en opvallende manier aandacht voor idealen probeerde te krijgen. Het was in deze tijd van opkomende tegenculturele bewegingen dat Dolle Mina, naar voorbeeld van de Provo's werd opgericht.

Dit gebeurde werd eind 1969 door een groep van ongeveer twintig jongeren, zowel mannen als vrouwen, leden van de Socialistische Jeugd die elkaar kenden van de Maagdenhuisbezetting. Gedurende de deze bezetting, in mei 1969, probeerden studenten medezeggenschap over het universitaire beleid af te dwingen. Na vijf dagen van bezetting van het Maagdenhuis, het administratieve centrum van de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam, werd hard ingegrepen en werden veel studenten gearresteerd. Opvallend was echter dat de straffen die aan de arrestanten werden opgelegd nogal verschilden: Mannen kregen hogere straffen dan vrouwen. Ook binnen de groep studenten in het Maagdenhuis zelf waren grote verschillen tussen mannen en vrouwen. De vrouwen kregen vooral een ondersteunende rol toebedeeld. Ze mochten broodjes smeren en pamfletten kopiëren. Het waren de mannen die het echte werk verrichtten.⁷²

Een groep twintigers die elkaar vanuit de studentenbeweging en de Socialistische Jeugd kenden besloot dat dit anders moest. Zij waren van mening dat mannen en vrouwen als gelijken behandeld moesten worden en dat de achterstelling van de vrouw opgeheven moest worden. In plaats van zich aan te sluiten bij de Man Vrouw Maatschappij (MVM) besloten zij een nieuwe organisatie op te richten. Volgens hen was MVM te veel bezig met vergaderen en voerden zij te weinig actie. De Amsterdamse jongeren waren van mening dat alleen door actie te voeren, en door daarbij de media in te schakelen, echte veranderingen tot stand gebracht konden worden. Onduidelijk is echter wanneer de eerste vergadering van deze groep activisten precies was, waarschijnlijk 4 of 9 december 1969.⁷³ De nieuwe groep koos voor de naam Dolle Mina als eerbetoon aan eerste-golf-feministe Wilhelmina Drucker. Op 23 januari traden de nieuwe Dolle Mina's in de openbaarheid door het opleidingsinstituut Nijenrode te bezetten. Dit deden ze omdat Nijenrode geen vrouwelijke studenten toeliet. Gedurende de dag daarna volgden nog enkele acties, zoals het nafluiten van mannen, het toespreken van bruidsparen bij het stadhuis over de positie van de vrouw binnen het huwelijk, het dichtbinden van openbare herentoiletten (zogenaamde 'plaskrullen') en een actie om aandacht te vragen voor openbare crèches.⁷⁴ De meeste acties in de eerste week vonden plaats in Amsterdam en waren door de kerngroep grondig voorbereid. De media waren vooraf ingelicht en met succes wist Dolle Mina gedurende die eerste week door te dringen tot de Nederlandse huiskamers.

---

⁷¹ James Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995)10-21.

⁷² Van de Loo, *De vrouw beslist*, 80.

⁷³ Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit?*, 60.

⁷⁴ Idem, 72.

Door eenvoudige bewoordingen te gebruiken en een directe en emotionele aanpak te hanteren wilde Dolle Mina de Nederlandse huisvrouw bereiken. De combinatie tussen deze eenvoud en hun 'ludieke' acties maakte Dolle Mina razend populair.⁷⁵ Vanuit het hele land kwamen aanmeldingen van sympathisanten die zich bij Dolle Mina wilden aansluiten. In Amsterdam had Dolle Mina de meeste aanhang: naar eigen zeggen ongeveer 600 leden.⁷⁶ De Amsterdamse groep coördineerde zo veel mogelijk de oprichting van nieuwe afdelingen van Dolle Mina in andere steden, maar er waren ook enkele groepen die anarchistisch waren en niet onder het bestuur van Amsterdam wilden vallen, waardoor de Amsterdamse groep niet altijd onder controle had wie wat waar precies deed. Er waren ook groepen die zich Dolle Mina noemden, maar niet gelieerd waren aan de afdelingen die vanuit Amsterdam waren ontstaan. Overal in het land volgden nieuwe groepjes het voorbeeld van Amsterdam, vooral Utrecht was in het begin erg actief. Er was echter geen eenheid. Dolle Mina was binnen korte tijd erg bekend geworden, maar de organisatie moest nog helemaal op poten gezet worden en ook was lang niet altijd duidelijk wat de Mina's precies wilden. Dolle Mina leek nieuw, spannend, ludiek en verfrissend te zijn. Dat ze vanuit een linkse ideologie maatschappijverandering tot stand wilden brengen was lang niet altijd duidelijk, niet voor de Mina's zelf en nog minder voor het Nederlandse publiek. Pas in april 1970 werd duidelijk dat Dolle Mina ook een serieuze kant had.

4.3 Doelen en ideologie

Al tijdens de eerste acties in januari 1970 wisten de Amsterdamse Dolle Mina's via de pers het Nederlandse volk te bereiken. In de eerste actieweek verschenen zeventien journalistieke verslagen in de landelijke dagbladen over Dolle Mina en hun acties.⁷⁷ Ook op televisie was er direct aandacht voor Dolle Mina. Op 24 januari had KRO's Brandpunt een item van ruim zeven minuten, met daarin een verslag van verschillende acties van die dag. Daarin werden ook Dolle Mina's aan het woord gelaten: 'Nou, wij willen dus de opheffing van de onderdrukking van de vrouw. We vinden namelijk dat nog steeds de vrouw onderdrukt wordt in deze samenleving.'⁷⁸ Daarmee was de kern van hun boodschap duidelijk verwoord, maar wát er dan allemaal veranderd moest worden bleef nog onduidelijk. Er werd door verschillende Dolle Mina's telkens ergens anders de nadruk op gelegd: mentaliteitsverandering, wijziging van de verhouding tussen man en vrouw en bewustwording van de vrouw en gelijke ontplooiingskansen voor

---

⁷⁵ Irene Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland, 1965-1980* (Amsterdam 1996) 100-104.

⁷⁶ Notulen landelijke coördinatievergadering, 18 april 1970. IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inventarisnr. 1.

⁷⁷ Liesbet van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn? De vrouwenbeweging en de media* (Amsterdam 1991) 160 en 315.

⁷⁸ *Brandpunt*, KRO, 24 januari 1970. Alle beeldfragmenten in mijn onderzoek zijn afkomstig uit het Instituut voor Beeld en Geluid in Hilversum. Een overzicht van alle bestudeerde nieuws- en actualiteitenprogramma's en gegevens over de bewaarplaats binnen Beeld en Geluid zijn te vinden in een overzicht in bijlage 2. In de annotatie zal ik in deze *master thesis* slecht de naam van het programma, de zendgemachtigde en de uitzenddatum noemen.

iedereen.⁷⁹ Dat de eerste kerngroep in Amsterdam vanuit een marxistische ideologie te werk ging kwam echter nergens naar voren.

Ook binnen Dolle Mina bleven de achterliggende ideologie en de precieze doelen tamelijk onduidelijk. De nieuwe leden waren elk vanuit hun eigen achtergrond en met hun eigen beweegredenen lid geworden. Ook er waren veel verschillende visies op de werkwijze van Dolle Mina en hoe het na de eerste maanden verder moest. De actiegroep Dolle Mina was hierdoor zeer heterogeen geworden. Slechts een minderheid was zich ervan bewust dat Dolle Mina in eerste instantie opgestart was als middel om een socialistische samenleving met gelijke kansen voor man en vrouw te bereiken. Om meer duidelijkheid te krijgen werd daarom besloten een landelijk congres te organiseren. Het congres had tot taak orde op zaken te stellen, Dolle Mina landelijk beter te organiseren en een gezamenlijk programma op te stellen.

Dit congres vond plaats op 4 en 5 april in Arnhem en al direct werd duidelijk dat er tussen leden, maar ook tussen afdelingen, grote verschillen bestonden. De Amsterdamse groep wilde een marxistische koers aanhouden, maar de landelijke aanhang had daar grote bezwaren tegen. Het merendeel van deze leden voelde niets voor een marxistische strijd en wilde alleen speelse acties organiseren.⁸⁰ De eerste congresdag verliep dan ook uiterst chaotisch en turbulent. Er waren heftige discussies en er werd uiteindelijk geen concreet programma opgesteld. Wel werd een beginselverklaring opgesteld: 'Ervan uitgaande, dat een rolverdeling tussen man en vrouw niet te verdedigen is op grond van het biologische onderscheid, stelt Dolle Mina zich een maatschappijverandering ten doel, die gelijke ontplooiingskansen voor iedereen en onafhankelijk van sekse mogelijk maakt. Dit kan worden verwezenlijkt door middel van sociale strijd, bewustwording en mentaliteitsverandering en daardoor beëindiging van de sociaal-economische ondergeschiktheid zowel van man als vrouw.'⁸¹ Hiermee werd een socialistische lijn ingezet, die op volgende congressen werd versterkt. De autonomie van de plaatselijke afdelingen werden behouden. De landelijke organisatie bestond voornamelijk uit coördinatiegroepen. Een concrete organisatievorm werd echter niet uitgewerkt.

4.4 Acties⁸²

Het belangrijkste doel van Dolle Mina was dus maatschappijverandering en gelijke ontplooiingskansen. Vanaf het begin was duidelijk dat dit vooral bereikt moest worden door ludieke acties te voeren en de media in te schakelen om zo het Nederlandse publiek bewust te maken. Dolle Mina wilde duidelijk maken dat zij geen suffe vrouwenclub waren en hun vrolijke en uitdagende acties sloten naadloos aan bij de sensatiezucht van de media. Om zoveel

---

⁷⁹ Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit?*, 61.

⁸⁰ Idem, 126.

⁸¹ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 89.

⁸² Een chronologisch overzicht van alle acties is te vinden in bijlage 1.

mogelijk aandacht van de media te krijgen werden de meest aantrekkelijke vrouwen tijdens de acties naar voren geschoven. Men wilde, koste wat kost, een stereotypering als kenauw en manwijven voorkomen.

Van de eerste acties uit de laatste week van januari 1970 kregen de plasrecht-actie en de nafluitactie de meeste bekendheid.⁸³ Dolle Mina wilde in Amsterdam meer openbare toiletgelegenheden voor dames en bond uit protest tegen de afwezigheid van deze gelegenheden de toiletten die enkel voor mannen toegankelijk waren, de zogenaamde 'plaskrullen' met roze linten dicht en hing pamfletten op om hun beweegredenen te verduidelijken. Tijdens de nafluitactie gingen Dolle Mina's de straat op om mannen in het openbaar na te fluiten uit protest tegen de seksistische houding van vele mannen tegenover vrouwen. De Mina's wilden de rollen omdraaien en waarschuwden de mannen niet zonder begeleiding de straat op te gaan omdat er 'iets heel ergs' met die mannen zou gebeuren.⁸⁴ Ook de actie op 29 januari bij de missverkiezing tijdens de Cinemanifestatie in Utrecht was opvallend. Dolle Mina vond dat vrouwen hier als vee werden gekeurd en noemde het een markt voor slavinnen. Onder het motto 'Weg met de missverkiezing, weg met de vrouwenexploitatie' probeerde ze de missverkiezing te verstoren.⁸⁵ Een dag na de verkiezing werden beelden van de actie uitgezonden bij het actualiteitenprogramma Scala van de NOS en ook enkele kranten gaven er aandacht aan.⁸⁶

Na de eerste acties was het enkele maanden rustig. Dolle Mina was vooral bezig met de interne organisatie en het oprichten van nieuwe afdelingen. Na het eerste congres volgden in april weer nieuwe acties, waaronder een actie op de Amsterdamse Huishoudbeurs tegen giftige witmakers in waspoeder. In november was er een succesvolle actie in samenwerking met MVM, NOS, VARA en het damesblad Margriet. Het betrof een landelijke voorlichtingsactie, 'Op de vrouw af', waarbij op tal van plaatsen voorlichting over werkgelegenheid, crèches en abortus werd gegeven. Over het geheel van 1970 vonden de meeste acties in de eerste helft van het jaar plaats. Daarna liep de belangstelling en de actiebereidheid snel terug.

Na het eerste jaar was het enthousiasme van veel Dolle Mina's verminderd. Zo vroeg Dolle Mina Utrecht in april 1971, omdat het niet al te best met de afdeling ging, haar leden nu eindelijk eens allemaal te komen.⁸⁷ In andere afdelingen ging het al net zo slecht. In 1971 waren er dan ook nog maar weinig opvallende acties. De aandacht lag nu vooral bij langlopende projecten als het 'Broodje Mee'-project ten behoeve van meer overblijfmogelijkheden op lagere

⁸³ Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit?*, 69.

⁸⁴ *Brandpunt*, KRO, 24 januari 1970.

⁸⁵ Circulaire Dolle Mina Utrecht, 29 januari 1970. Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV) Amsterdam, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv. nr. 3.

⁸⁶ *Scala*, NOS, 30 januari 1970. Voor een overzicht van krantenberichten: Van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?*, 315.

⁸⁷ Uitnodiging Dolle Mina Utrecht voor lezingen en vergaderingen, 8 april 1971. IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv. nr 2.

scholen en de abortusacties. In 1972 kreeg Dolle Mina aandacht met een huifkartocht door Nederland om haar abortusstandpunt te promoten en was er een grote abortusdemonstratie in Utrecht. Vanaf 1973 was er nog nauwelijks aandacht in de media voor Dolle Mina en liepen de acties ook drastisch terug. In 1973 werd op initiatief van Dolle Mina de Stichting Ombudsvrouw opgericht waar vrouwen informatie en praktische hulp konden aanvragen. Samen met het 'Werkende Wijvenplan' was dit in 1973 en 1974 een van de belangrijkste successen die Dolle Mina boekte. In 1975 was er veel aandacht voor het Jaar van de Vrouw dat door de Verenigde Naties was uitgeroepen. Dolle Mina was het tegen dit speciale jaar omdat ze van mening was dat emancipatie niet enkel door het instellen van een speciaal 'jaar' van boven kon worden opgelegd. Ze vond dat emancipatie van onderaf, door de vrouwen zelf, bevochten moest worden. Dolle Mina wilde 'geen jaar, maar een leven door de vrouw'.⁸⁸ Na 1975 is Dolle Mina bijna geheel verdwenen en vanaf 1979 werden er geen acties meer georganiseerd.

4.5 Hoe het afliep

Al vanaf het eerste congres werd duidelijk dat Dolle Mina grote interne tegenstellingen kenden. In Amsterdam vormde deze tegenstelling al in mei 1970 een probleem. Anarchisten die actie willen voeren in de traditie van Provo en Oranje-Vrijstaat zorgen voor onrust binnen de Amsterdamse Mina's. Er werden anonieme brieven rond gestuurd en een 'sabotage-groep' wilde autonoom werken en geen enkele verantwoording afleggen aan de coördinatiegroep in Amsterdam.⁸⁹ In 1971 werden de tegenstellingen binnen Dolle Mina, en ook binnen de serieuze tegenhanger MVM, versterkt door de opkomst van het radicale feminisme. Deze feministen gingen in de loop van dat jaar kleine vrouwenpraatgroepen opzetten die gericht waren op persoonlijke bewustwording van de vrouwelijke identiteit. Mannen waren hierbij niet welkom. Volgens het radicaal-feminisme werden alle vrouwen onderdrukt en waren alle mannen onderdrukkers. De aanwezigheid van mannen binnen Dolle Mina werd dan ook een steeds groter probleem. Er ontstond wantrouwen tegen deze 'mannenhaatsters' en veel radicaal-feministes verlieten Dolle Mina.

Een belangrijk bindmiddel binnen Dolle Mina waren altijd de 'Baas in eigen buik'-acties geweest, waarmee men legalisering van abortus wilde promoten. Toen in 1974 twee Dolle Mina's de actiegroep 'Wij Vrouwen Eisen' oprichtten, werd hiermee een belangrijke bindende basis weggehaald omdat deze organisatie de abortusacties van Dolle Mina overnam. Opnieuw voelden steeds minder mensen zich geroepen lid te blijven van Dolle Mina. Op het landelijk congres in oktober 1975 waren slechts 10 Dolle Mina's aanwezig en vanaf 1976 liep het

---

⁸⁸ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 92.

⁸⁹ Notulen coördinatievergadering, 23 mei 1970. IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv. nr 1.

ledenaantal van Dolle Mina erg snel terug.⁹⁰ In 1970 was nog sprake van 35 afdelingen in Nederland en kende Dolle Mina 1630 leden. In 1977 waren er nog slechts 160 leden waarvan 30 tot 40 echt actief meededen.⁹¹ Na 1979 werd er vanuit Dolle Mina geen enkele actie meer georganiseerd en hoewel er nooit van een officiële opheffing sprake is geweest is te stellen dat 1980 het einde van deze actiegroep betekende.

Na het eerste jaar is het ledenaantal en de actiebereidheid van de Dolle Mina's drastisch terug gelopen. Toch bleef de actiegroep nog tien jaar bestaan en zijn er belangrijke successen geboekt. Dolle Mina wist het Nederlandse publiek er van te doordringen dat je geen kenau of manwijf hoefde te zijn om feminist te zijn. Ook wisten ze in zeer korte tijd bekendheid te krijgen. De belangrijkste wapenfeiten van Dolle Mina zijn de 'Baas in eigen buik acties' en de oprichting van Stichting de Ombudsvrouw. Door steeds maar weer aandacht te vragen voor de abortuskwestie, anticonceptiemiddelen en de noodzaak van betere voorzieningen heeft Dolle Mina een belangrijke bijdrage aan de tweede feministische golf geleverd.

---

⁹⁰ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 97.

⁹¹ Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit?*, 106-107.

5 Dolle Mina en de media

5.1 Inleiding

Sociale bewegingen, en dus ook het feminisme, hebben een platform nodig waarop zij hun ideologie kunnen uitdragen om zo het grote publiek te bereiken en draagkracht te creëren. Dit platform wordt door de media gegeven en media zijn voor sociale bewegingen dan ook uitermate belangrijk. Dolle Mina was zich hier goed van bewust en stemde haar acties af op de media om zo zoveel mogelijk bekendheid te krijgen. Media vormen echter geen eenvoudig doorgeefluik voor de boodschap van sociale bewegingen en geven ook geen objectief beeld van de werkelijkheid, en dus ook niet van feministische organisaties. Dit is dan ook een belangrijke oorzaak van de spanningen die er tussen feministen en de media bestaan en verklaart de vele kritiek van feministische groeperingen op de media.

Dit hoofdstuk is bedoeld om verder in te gaan op deze relatie tussen media en het feminisme. Het bestaat uit twee delen: in paragraaf 5.2 zal eerst ingezoomd worden op de verhouding tussen media en feministes. Hierbij zal de kritiek van feministen op de media en de werking van de media aan de orde komen. In paragraaf 5.3 zal vervolgens ingegaan worden op de manier waarop Dolle Mina de media benaderde om zo duidelijkheid te krijgen op welke wijze Dolle Mina de nieuwsverslaggeving en haar eigen representatie probeerde te beïnvloeden.

5.2 De vrouwenbeweging en de media

Controle over de media is voor feministes erg belangrijk. Immers: wie de media beheerst, beheerst ook de eigen representatie. Volgens mediadeskundige Liesbet van Zoonen, hebben de media drie functies voor sociale bewegingen. Als eerste vormen ze de verbindende schakel met het publiek. De media vormen immers een platform voor het publieke debat en door de media te beïnvloeden kan getracht worden invloed uit te oefenen op de publieke opinie. Het gaat hier niet alleen om een schakel met een algemeen publiek, maar ook met de eigen achterban. Via de media kunnen eigen leden gemobiliseerd worden. Ten tweede vormen de media een schakel tussen de sociale beweging en derde partijen als vakbonden, politieke partijen en overheidsinstanties. De media kunnen ingezet worden als hulpmiddel om druk uit te oefenen op nieuwe onderwerpen op de politieke agenda te krijgen. Tenslotte hebben de media een functie voor de interne verhoudingen binnen de sociale beweging. Media-aandacht zorgt voor bevestiging dat de leden van de sociale beweging nuttig bezig zijn en de media kunnen zo als bindmiddel fungeren. Het gevoel noodzakelijk werk te doen heeft invloed op de motivatie en actiebereidheid van de beweging. Het tegenovergestelde is echter ook mogelijk: de media werken dan als slijtzwam en zorgen voor interne onrust. Dit kan gebeuren door onenigheid

over de omgang met de media of bijvoorbeeld door het verminderen van een gevoel van urgentie en noodzaak bij de leden van de sociale beweging.⁹²

De media zijn voor sociale bewegingen dus uitermate belangrijk in hun strijd voor maatschappelijke verandering. Feministische wetenschappers hebben sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw daarom veel onderzoek naar de verhouding met de media gedaan. Volgens feministische mediacritici hebben organisaties uit de vrouwenbewegingen meer dan andere sociale bewegingen moeite met de media. De kritiek op de media richt zich op drie aspecten. In de eerste plaats spreken zij van afwezigheid van vrouwen in het 'serieuze' nieuws. Bij reportages over bijvoorbeeld politiek, internationale verhoudingen en economische ontwikkelingen worden voornamelijk mannen geportretteerd of als nieuwsbron gebruikt. Bij meer 'softe' onderwerpen als armoede, onderwijs en gezondheidszorg worden juist wel vrouwen naar voren geschoven. Een ander aspect van de feministische mediakritiek is het vertekenend beeld dat de media van vrouwen en de vrouwenbeweging geven door voornamelijk op uiterlijke kenmerken te focussen en in veel mindere mate op de ideeën van vrouwen. Tenslotte is het volgens deze critici uitermate problematisch dat vrouwen minder toegang hebben tot de nieuwsproductie. De redactielokalen zijn van oudsher het terrein van mannen en deze hebben daardoor meer controle over de media dan vrouwen.⁹³

Een Amerikaans onderzoek bracht naar voren dat het voor de National Organization for Women (NOW) in Amerika inderdaad moeilijk was om door te dringen tot het 'serieuze' nieuws.⁹⁴ Dit was te wijten aan het feit dat nieuwsredacties een publiek/privé-filter gebruikten bij de selectie van de nieuwsberichten. De onderwerpen die de vrouwenbeweging naar voren droeg, lagen vooral in de privé-sfeer terwijl redacteuren een voorkeur hebben voor onderwerpen die meer in de publieke sfeer liggen. Hier moet echter een nuancering aan gebracht worden omdat NOW, en ook Dolle Mina, onderwerpen die voorheen in de privé-sfeer lagen met succes verplaatst hebben naar de publieke sfeer. Voorbeelden hiervan zijn de abortuskwestie en huiselijk geweld. Als organisaties benadrukken dat het onderwerpen zijn die iedereen aangaan, kan alsnog met succes toegang tot nieuwsredacties verkregen worden.

Liesbet van Zoonen geeft een aanvulling hierop door te stellen dat journalisten inhoudelijke eisen aan het nieuws stellen omdat zij een kwalitatief hoogstaand produkt willen afleveren. Het nieuws moet belangrijk genoeg zijn, ondubbelzinnig en eenvoudig uit te leggen zijn en zoveel mogelijk overeenstemmen met bestaande gebeurtenissen en dus eenvoudig in te kaderen zijn. Daarnaast moet het nieuwswaarde hebben, terwijl het onderwerp toch ook

---

⁹² Van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?*, 13-14.

⁹³ Carolyn M. Byerly, 'Feminist interventions in newsrooms' in: Karen Ross en Carolyn M. Byerly (ed.), *Women and media. International perspectives* (Malden en Oxford 2004) 109-131, aldaar 110.

⁹⁴ Bernadette Barker-Plummer, 'News as a feminist recourse? A case study of the media strategies and media representation of the National Organization for Women, 1966-1980' in: Annabelle Sreberny en Liesbet van Zoonen (ed.), *Gender, politics and communication* (Cresskill 2000) 121-160.

enigszins bekend moet zijn. Ook moet er continuïteit met eerdere berichtgeving zijn en evenwichtig in het totaalproduct van krant of journaal in te passen zijn.⁹⁵ Nieuws dat niet volledig aan deze eisen voldoet wordt minder snel geselecteerd. Daarom hebben journalisten een voorkeur voor institutionele nieuwsbronnen, zoals politiebureaus, rechtbanken, parlementen en ministeries. Deze instituties leveren vaak al voorgeselecteerd nieuws aan in de vorm van persberichten, die door journalisten dus eenvoudig over te nemen zijn, en voldoen in de meeste gevallen aan de eisen die aan het nieuws gesteld worden. Nieuws uit de vrouwenbeweging voldoet minder vaak aan deze eisen, waardoor ze ook minder vaak geselecteerd worden voor de krant of het journaal.

Dat nieuws eenvoudig in te passen en eenvoudig uit te leggen moet zijn blijkt wel uit de geschiedenis van Dolle Mina. Op het moment dat Dolle Mina hun ludieke en opvallende acties gaat combineren met serieuze bezinning vermindert de aandacht van de pers aanzienlijk. Dit gebeurde al tijdens het eerste Dolle Mina congres in april 1970. 'De pers had opeens geen belangstelling meer. Dolle Mina was minder leuk, minder sensationeel.'⁹⁶ Het 'nieuwe' was er van af en er waren minder eenmalige gebeurtenissen te melden. Bij de analyse van de berichtgeving over Dolle Mina in nieuws- en actualiteitenprogramma's op televisie moet dus in het achterhoofd houden dat vermindering van berichtgeving over Dolle Mina of afwezigheid ervan, niet slechts te wijten is aan gebrek aan belangstelling of antipathie, maar ook vanwege de eisen die binnen de journalistiek aan nieuwsberichten gesteld worden.

5.3 Dolle Mina en de media

De oprichters van Dolle Mina waren zich, mede door de ervaringen met de media tijdens de Maagdenhuisbezetting in 1969, uitermate bewust van de mogelijkheden die de media gaven. Al vanaf de eerste actieweek werd de pers steeds vooraf ingelicht. De Amsterdamse Dolle Mina Rita Hendriks was in eerste instantie de contactpersoon voor de pers. Later werden de perscontacten vanuit het Dolle Mina kantoor in Amsterdam geregeld.⁹⁷ De eerste groep Dolle Mina's verwachtte echter geen positieve reactie van de pers: '*We hadden voorzien dat we weggeschreven zouden worden als manwijven, kenus, lesbiennes. Dat ze het penisnijd en castratiedwang zouden noemen en dat soort dingen.*'⁹⁸ Toch bleek de reactie uit de pers ontzettend mee te vallen. "*De goodwill bij de pers was ongelooflijk. Dat was inderdaad een*

---

⁹⁵ Van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?*, 21-26. Johan Galtung en Mari Holmboe Ruge hanteren zelfs een lijst van twaalf criteria die bij de selectie van nieuws gehanteerd wordt: Johan Galtung en Mari Holmboe Ruge, 'The structure of foreign news' in: Jeremy Tunstall (ed.) *Media sociology* (London 1970) 259-298. In ieder geval moge duidelijk zijn dat mediaproducten geen exacte weergave geven van alle nieuwsfeiten en gebeurtenissen die werkelijk gebeurd zijn.

⁹⁶ Citaat afkomstig uit Irma Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit*, 93.

⁹⁷ Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit?*, 90.

⁹⁸ Citaat afkomstig uit: Marjo van Soest, *Meid, wat ben ik bewust geworden?*. *Vijf jaar Dolle Mina* (Stichting uitgeverij Dolle Mina, Den Haag 1975)19-20.

verrassing', zo verwoorde een Dolle Mina het.⁹⁹ Ondanks de verwachting niet direct positief onthaald te worden, koos Dolle Mina er vanaf het eerste begin voor om de pers in te schakelen. De pers werd gezien als een middel om publiciteit te krijgen en zo de boodschap aan het Nederlandse publiek over te brengen. De media werden daarom vooraf ingelicht zodat ze wisten waar en wanneer Dolle Mina actie zou voeren. Daarnaast zorgde een tekstschrijver voor duidelijke en pakkende teksten op de pamfletten die bij de acties uitgedeeld werden. Deze pamfletten werden ook aan verslaggevers die bij de acties aanwezig waren uitgereikt, zodat zij wisten waar Dolle Mina voor stond en wat ze met de acties wilden bereiken. En na de acties werd soms persconferentie gehouden waar journalisten nadere informatie konden krijgen.¹⁰⁰ Volgens verschillende Dolle Mina's was er echter geen sprake van een uitgekiend mediabeleid.¹⁰¹ Men wilde de aandacht van het publiek krijgen, maar had niet nagedacht over de invloed van de pers op Dolle Mina zelf. Evenmin was afgewogen welke houding Dolle Mina precies tegenover de pers moest innemen. Men wilde slechts gebruik maken van de mogelijkheden die de pers gaf om het publiek te bereiken: "De pers wordt gebruikt, en gebruikt ons. Het ludieke geeft ons publiciteit en de publiciteit maakt ons steeds ludieker."¹⁰²

Hoewel van een vooraf opgezette alomvattende mediastrategie wellicht geen sprake was, werd wel bij elke actie voorbereid hoe de pers ingeschakeld kon worden. Uit de notulen van een coördinatievergadering waarbij een landelijk congres werd voorbereid blijkt bijvoorbeeld dat vooraf werd overlegd hoe er met de pers omgegaan zou worden: '*Er zal streng de hand aan worden gehouden dat de pers in eerste instantie verwezen wordt naar de perskommissie, die eventueel voor interviews en dergelijke weer naar anderen kan verwijzen.*'¹⁰³ En bij de voorbereidingen voor een grote abortusdemonstratie in 1972: '*Voor de abortusmars moet gezorgd worden voor een goede persbenadering. (...) Omroepen moeten gecharterd worden om de mars op de voet te volgen.*'¹⁰⁴ Er was dus wel degelijk een bewust plan van aanpak. Ook de inschakeling van de eigen leden werd hierbij intern gecoördineerd. Dit verliep echter niet altijd succesvol. Tijdens het eerste landelijke Dolle Mina congres in april 1970 was het de bedoeling dat de pers achteraf ingelicht zou worden middels een persconferentie. Een aantal journalisten omzeilde echter het officiële beleid en benaderden zelfstandig enkele Dolle Mina's voor interviews, die hier ook in toestemden. Dit was echter niet de bedoeling en de leiding nam zich voor in de toekomst de perscontacten beter de coördineren. Ook waren er enkele leden die op eigen initiatief meededen aan programma's waaraan Dolle Mina had geweigerd mee te werken. Zo deed Katy Molenkamp in april 1972 mee aan het programma 'Kunnen vrouwen net

⁹⁹ Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit?*, 90.

¹⁰⁰ Van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?*, 178.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit?*, 90.

¹⁰³ Notulen landelijke coördinatievergadering, 16 oktober 1971, IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv.nr.1.

¹⁰⁴ Notulen landelijke coördinatievergadering, 18 maart 1972, IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv. nr. 1.

zo gelukkig zijn als mannen' zonder daarvoor toestemming aan de leiding van Dolle Mina te vragen. Als reactie hierop werd zij vervolgens van de ledenlijst geschrapt en werd door Henny de Swaan een brief aan Fred Oster, de presentator van het programma, gestuurd met de vraag in volgende programma's te melden dat Katy Molenkamp niet namens Dolle Mina sprak.¹⁰⁵

De landelijke coördinatiegroep bleek grote moeite te hebben om haar eigen representatie in de pers te controleren. Men deed wel pogingen hiertoe, door het uitgeven van stencils tijdens acties, maar op momenten dat journalisten zelf initiatief namen kwam duidelijk naar voren dat Dolle Mina niet voldoende controle over de pers had. Toch probeerde Dolle Mina steeds opnieuw de media in te schakelen. Bij enkele acties werd daarbij samengewerkt met de pers. Een voorbeeld hiervan hier de actie 'Op de vrouw af' in 1970. Deze grote, landelijke voorlichtingsactie was een gezamenlijk project van Dolle Mina, Man Vrouw Maatschappij, het damesblad Margriet, de NOS en VARA. De NOS zou nieuwsverslaggeving organiseren en de VARA zou in het actualiteitenprogramma *Achter het nieuws* aandacht aan de actie geven. Bij deze actie was er geen sprake van een onafhankelijke reactie van de pers op een actie van Dolle Mina, maar was vooraf met verschillende omroepen overlegd. Dolle Mina leverde daarbij namen van personen die de VARA voor haar uitzending kon benaderen.¹⁰⁶ Achteraf was Dolle Mina echter niet tevreden over de organisatie en de samenwerking: *'Op de vrouw af heeft slecht gefunctioneerd in zijn kommissie Radio- en TV-publiciteit. Slechts enkele mensen moesten la het werk verzetten en dat verliep ietwat chaotisch. De TV is over het programma zeer tevreden. Er was een kijkdichtheid van 23,5 procent van het 'Achter het Nieuws'-programma en een waardering van 72 procent, wat goed is. (...) Een volgende keer zal een betere informatievoorziening moeten worden opgebouwd.'*¹⁰⁷

Dolle Mina voerde niet alleen actie *via* de media, maar ook *tegen* de media. Dat Dolle Mina niet altijd blij was met de manier waarop de media met hen omgingen blijkt uit een reactie op de uitzending van KRO's Brandpunt waarin de abortuskwestie werd behandeld: *'Zelfs de als meer progressief omschreven voorzitter van de KRO heeft een uitzending van Brandpunt voorkomen waarin Dolle Mina's werden geïnterviewd, in plaats daarvan had men een studeerkamertheoloog onder het stof uit gehaald die plechtig verklaarde met christelijke termen en gebaren: abortus is moord.'*¹⁰⁸ Dolle Mina had dus niet altijd succes met haar pogingen haar eigen leden op televisie te krijgen. Ook in 1972 was er een televisieprogramma waar Dolle Mina op gereageerd heeft. Het betrof het VARA-programma 'Van onderen' van 15 september 1972. Hierin werd een groepsdiscussie over de arbeidssituatie van Nederland

¹⁰⁵ Verslag landelijke coördinatievergadering, 18 mei 1972, IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv. nr. 52.

¹⁰⁶ Nieuwsbrief Dolle Mina Utrecht, 25 september 1970. IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv. nr. 2.

¹⁰⁷ Verslag afrondende bespreking van de actie 'Op de vrouw af', 13 januari 1971, IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv. nr. 38.

¹⁰⁸ Brief van Anne Marie Philippons en Mimi Robben aan de afdelingen van Dolle Mina, zonder datum, waarschijnlijk december 1970. IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv. nr. 1.

uitgezonden. Dolle Mina was echter van mening dat er te weinig vrouwen voor deze discussie waren uitgenodigd en schreef vervolgens een brief aan de VARA waarin zij stelden dat het noodzakelijk was meer aandacht aan de situatie van arbeidstersvrouwen te geven om zo een compleet beeld te krijgen. Dolle Mina kreeg echter geen gehoor bij de redactie van 'Van onderen', die vond dat ze voldoende aandacht aan de werkende vrouw had besteed.¹⁰⁹

5.4 Tot besluit

Sociale bewegingen en media verhouden zich enigszins op gespannen voet tot elkaar. Beiden hebben elkaar nodig, maar beiden hebben andere belangen. Feministische wetenschappers hebben de kritiek geuit dat vrouwen ondervetegenwoordigd zijn in de nieuwsverslaggeving en dat media een vertekend beeld van de vrouwenbeweging geven. Voor feministische organisaties is het moeilijk tot het serieuze nieuws door te dringen. Dit komt voornamelijk door de criteria die de media bij de selectie van nieuwsitems gebruiken. Dolle Mina was zich echter bewust van de mogelijkheden die de media gaven en probeerde bij het bedenken van de acties hier op in te spelen. De media werden gezien als een middel om publiciteit te krijgen en door het opstellen van pamfletten door een tekstschrijver en het organiseren van persconferenties probeerde Dolle Mina op semi-professionele wijze enigszins haar eigen representatie te beïnvloeden. Dolle Mina dacht duidelijk na over de manier waarop ze de media moesten benaderen en de mogelijkheden die de media gaven.

Toch was er geen sprake van een uitgekiend mediabeleid en was er niet altijd sprake van een bewust plan van aanpak. Dolle Mina verloor soms haar controle op de representatie door de media. Het duidelijkste voorbeeld is de verslaggeving van het eerste landelijke congres in april 1970. Ook was niet altijd duidelijk wie verantwoordelijk was voor de relatie met de pers en wie namens Dolle Mina zitting mocht nemen in radio- en televisieprogramma's. Duidelijk is geworden dat Dolle Mina wel pogingen deed haar eigen representatie in de media te beïnvloeden. Door interne problemen en de afwezigheid van een duidelijk, professioneel mediabeleid en door de werking die de media hebben is Dolle Mina hier slechts in enkele gevallen in geslaagd.

---

¹⁰⁹ Brief aan de VARA televisie, t.a.v. het programma 'Van Onderen', 21 september 1972 en Brief van Omroepvereniging VARA aan Dolle Mina Hennie de Swaan, 18 oktober 1972. IIAV, *Archief Dolle Mina Amsterdam*, inv. nr. 7.

6 Nederlandse televisiejournalistiek rond 1970

6.1 Inleiding

De redacties van nieuws- en actualiteitenprogramma's hebben natuurlijk een heel directe invloed op de representatie van groepen als Dolle Mina. Journalisten werken in een bepaalde *journalistieke cultuur* die invloed heeft op het eindresultaat: het artikel of de reportage. Er zijn in de geschiedenis van de Nederlandse journalistiek bepaalde trends waar te nemen, die invloed hebben gehad op het journalistieke eindproduct. Dit heeft tot gevolg dat zulke trend ook invloed hebben op de manier waarop verslag gedaan wordt van gebeurtenissen en dus op de representatie van deze gebeurtenissen en de mensen die er bij betrokken waren. De 'journalistieke cultuur' van de jaren zeventig heeft dus invloed gehad op de representatie van Dolle Mina. Het is dan ook belangrijk om hier uitgebreider op in te gaan en te onderzoeken welke trends en welke journalistieke cultuur in de jaren zestig en zeventig van invloed zijn op de manier waarop Dolle Mina in het Journaal en in verschillende actualiteitenprogramma's werd neergezet.

In dit hoofdstuk zal ik als eerste de ontwikkelingen in de journalistiek in de jaren zestig en zeventig behandelen. Er waren verschillende trends die zowel in de gedrukte pers als in audiovisuele media terug te vinden zijn. Daarna zal ik ingaan op de positie van het NOS Journaal in deze periode om als laatste af te sluiten met de positie van de actualiteitenprogramma's binnen de Nederlandse televisiejournalistiek rond 1970.

6.2 Ontwikkelingen in de journalistiek

Volgens Liesbet van Zoonen kende de Nederlandse journalistiek rond 1970 drie belangrijke ontwikkelingen: concentratie, ontzuiling en de opkomst van kritische journalistiek. Deze ontwikkelingen zijn voor een groot deel ook terug te vinden bij de televisiejournalistiek, maar concentratie vond voornamelijk plaats bij de Nederlandse dagbladen. Voorbeelden hiervan zijn de fusies van dagblad *De Tijd* met de *Haagse Post* en die van de *Nieuw Rotterdamse Courant* met *het Handelsblad*. Tussen 1950 en 1975 liep het aantal zelfstandige redacties door concentratie van uitgeverijen en fusies van kranten met eenderde terug.¹¹⁰ Door deze concentratie ontstond een belangrijke discussie over pluriformiteit in de Nederlandse journalistiek en daarmee ook een discussie over medezeggenschap van redactieleden. Journalisten hadden door de fusies minder autonomie gekregen en moesten zich meer en meer aan het redactiebewind onderwerpen. Ook moest er meer marktgericht gewerkt worden en werd nieuwswaardigheid en beschikbaarheid van nieuws steeds belangrijker.¹¹¹ Als reactie op deze

---

¹¹⁰ Van Zoonen, 'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?', 101.

¹¹¹ Idem, 117.

concentraties werd het voor journalisten steeds belangrijker om onafhankelijk te kunnen schrijven.

Tegelijkertijd speelde de ontzuiling van de Nederlandse samenleving ook een rol in de journalistieke praktijk, waardoor de journalistiek onafhankelijker van de elite uit de eigen zuil werd. Door de pacificatiepolitiek had de Nederlandse journalistiek tot midden jaren zestig een gedepolitiseerd karakter en speelden journalisten een dienende rol ten opzicht van de politieke elite. Zaken waarvan de politieke elite vond dat ze bedreigend waren voor de openbare orde, of voor de verhoudingen tussen de verschillende politieke partijen en de zogenoemde 'zuilen', werden bewust buiten de openbaarheid gehouden.¹¹² Ook de televisiejournalisten stelden zich terughoudend op. In de jaren zestig kwam hier echter verandering in. In selectie en presentatie van nieuws conformeerden redacties zich steeds minder aan de desbetreffende zuil waar de krant of de omroep van oudsher toe behoorde. Bij de omroepverenigingen leek de ontzuiling bij de katholieke KRO het snelst te gaan en kwam het duidelijkst tot uiting bij de actualiteitenrubriek *Brandpunt*.¹¹³ Vanaf 1962 kwam daar een nieuwe eindredacteur aan het roer te staan die het programma steeds onafhankelijker van de katholieke zuil maakte. Beroemd is de verslaggeving door Ed van Westerlo van de 'Nacht van Schmelzer' in oktober 1966. Ook het actualiteitenprogramma *Achter het Nieuws* van de VARA was een van de voorlopers in onafhankelijke journalistiek. Onder leiding van Herman Wigbold werd in dit programma een nieuwe montagemethode ingevoerd: de parallelmontage waarbij uitspraken van opposanten tegenover elkaar gemonteerd werd waardoor het verschil van standpunten duidelijk naar voren kwam.¹¹⁴

De derde ontwikkeling binnen de journalistiek rond 1970 was de opkomst van de geëngageerde journalist. De radicalisering die zich eind jaren zestig in de politiek afspeelde was ook terug te zien in de journalistiek. Journalisten voelden zich persoonlijk betrokken bij het nieuws en wilden dit ook in hun verslaggeving tonen. Ze hadden het gevoel keuzes te moeten maken. Er was sprake van emancipatiejournalistiek waarbij bijzondere aandacht kwam voor achtergestelde groepen in de samenleving als bijvoorbeeld vrouwen en immigranten. Er ontstond daarbij een participerende journalistiek die de maatschappelijke taak van de journalist benadrukte. Partij kiezen en stelling nemen werd soms belangrijker dan objectiviteit en neutraliteit. Hierdoor kreeg de Nederlandse journalistiek een progressief links imago. Solidariteit en emancipatie waren kernbegrippen.¹¹⁵ Deze ontwikkeling is het duidelijkst te zien in de radicalisering van bladen als *Vrij Nederland*, *De Groene* en *Haagse Post*, maar speelde zich

---

¹¹² Chris Vos, 'Van propagandist naar makelaar. De uitvinding van de Nederlandse televisiejournalistiek' in: Jo Bardoel e.a. (ed.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002) 268-286, aldaar 273.

¹¹³ Van Zoonen, 'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?', 108.

¹¹⁴ Vos, 'Van propagandist naar makelaar', 274.

¹¹⁵ Van Zoonen, 'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?', 113-116.

ook af bij de VARA, KRO en VPRO.¹¹⁶ Het is niet verbazingwekkend dat in dit kader ook aandacht kwam voor de vrouwenbeweging.

Naast ontzuiling, radicalisering en nieuwsconcentratie waren er ook andere ontwikkelingen in de televisiejournalistiek. Deze zijn meer van technische aard. De ontwikkeling van een draagbare camera die synchroon kon werken met een bandrecorder zorgde voor de opkomst van 'direct cinema': een manier van filmen waarbij een programmamaker schijnbaar afwezig is en commentaar en muziek zoveel mogelijk weggelaten worden. De gebeurtenissen worden als een 'vlieg op de muur' gefilmd, alsof de camera een onafhankelijke toeschouwer is. Er kwam hierbij meer nadruk voor spontane ontwikkelingen die zich voor het oog van de camera afspeelden waarbij de sfeer die werd opgewekt door deze manier van filmen versterkt werd. Er ontstond een soort 'observatiejournalistiek' met losse cameravoering, spontane interviews, aandacht voor details (bijvoorbeeld van uiterlijke kenmerken van de gefilmde mensen) en confronterende vragen aan de autoriteit die voor het oog van de camera gesteld werden.¹¹⁷ Ook in de reportages over Dolle Mina is deze filmstijl duidelijk terug te vinden.

6.3 Het Journaal: een geschiedenis

In 1956 begon de NTS met de uitzending van een nieuwsbulletin naar het voorbeeld van het bioscoopjournaal van Polygoon. Het NTS-Journaal, vanaf 1969 overgenomen door de NOS, beoogde 'nieuws te brengen, los van enige eigen interpretatie'.¹¹⁸ In de eerste experimentele periode had de nieuwsrubriek een magazineachtig karakter en bracht naast nieuws over de autoriteiten veel luchtige 'human interest'-onderwerpen. Ook in de jaren zestig was het Journaal geen meeslepend programma met hoogstaande journalistieke reportages omdat de omroepen in 1963 in de Commissie Uitgangspunten Gemeenschappelijk Programma hadden laten vastleggen dat het Journaal geen opinie mocht brengen en zich enkel met de feitelijke verslaggeving van het nieuws mocht bezig houden.¹¹⁹ Het nieuws mocht niet in een context geplaatst worden, maar moest zo neutraal mogelijk overgebracht worden aan het Nederlandse publiek. Toelichting en analyse zou de geloofwaardigheid van het nieuws aantasten en hoorden volgens de commissie niet thuis bij een nieuwsdienst als het Journaal.¹²⁰

Het Journaal werd door de commissie op deze manier ondergeschikt gemaakt aan de actualiteitenrubrieken. Dick Simons, die van 1963 tot 1976 hoofdredacteur van het Journaal was, bevond zich in een moeilijke positie: aan de ene kant wilde de redactie van het Journaal

---

¹¹⁶ Vos, 'Van propagandist naar makelaar', 278.

¹¹⁷ Idem, 279-280.

¹¹⁸ Huub Wijffjes, 'De journalistiek van het journaal. Vijftig jaar televisienieuws in Nederland', digitaal beschikbaar op <http://geschiedenis.vpro.nl/attachment.db/25878000/Artikel%20Huub%20Wijffjes.pdf>, 20 oktober 2006.

¹¹⁹ Charles Groenhuijsen en Ad van Liempt, *Live! Macht, missers en meingen van de nieuwsmakers op tv* (Den Haag 1995) 13-15.

¹²⁰ Henri Beunders, *De verbeelding van de wereld, de wereld van de verbeelding. Opstellen* (Amsterdam 1998) 112.

meer 'serieus' nieuws brengen en aan de andere kant werd hij beperkt door de afspraken met de omroepen. Hierdoor kreeg hij rond 1970 te maken met een redactie die uit onvrede met de arbeidsomstandigheden en ook uit onvrede over de kwaliteit van het Journaal in 1970 tegen Simons in opstand kwam.¹²¹ Rond 1970 waren er binnen de redactie van het Journaal dus grote interne spanningen.

Inhoudelijk was het Journaal achter gebleven op de verslaggeving door de actualiteitenprogramma's. De belangrijkste oorzaak was de beperking die door de omroepen waren opgelegd. Onder het bewind van Simons kwam hier echter, ondanks de wens van de redactie, nog geen verandering in. Integendeel. In 1974 werd door de Commissie Uitgangspunten Gemeenschappelijk Programma aan het Journaal opnieuw beperkingen opgelegd. Opiniërende informatie bleef taboe en ook mocht het Journaal geen 'rechtstreekse confrontatie van meningen' uitzenden.¹²² Het was dus ook verboden om door parallelmontage impliciet alsnog opinie te brengen. Hoewel Simons in 1974 besloot terug te treden, was daarna geen sprake van verbetering. Pas bij het aantreden van een nieuwe hoofdredacteur in 1976 veranderde de positie van het Journaal. Onder het bewind van de nieuwe hoofdredacteur Ed van Westerloo, voormalig eindredacteur van Brandpunt, brak een nieuwe periode aan voor het Journaal en was ook in het nieuwsbulletin van de NOS een professionele, kritische en onafhankelijke journalistieke stijl te zien.

6.4 Actualiteitenrubrieken rond 1970

De jaren zestig vormden de hoogtijdagen van de actualiteitenrubrieken. De buitenlandreportages van de concurrerende actualiteitenprogramma's van KRO's *Brandpunt* en VARA's *Achter het Nieuws* zijn nog steeds beroemd. In tegenstelling tot het Journaal mochten de omroepen wel opiniërende programma's maken en mochten ze het nieuws dus wel in een bepaalde context plaatsen en er betekenis aan geven. De veranderingen in het journalistieke klimaat (zoals genoemd in paragraaf 5.2) waren duidelijk terug te zien in de verslaggeving door de actualiteitenrubrieken. De journalisten stelden zich kritisch op ten aanzien van autoriteiten en ontwikkelingen in het nieuws. De jaren zestig kenden door de actualiteitenrubrieken een steeds kritischer nieuwsduiding. De omroepen waren dan ook trots op hun achtergrondberichtgeving. Het alleenrecht dat ze op zelf gedraaide buitenlandse reportages hadden werd ten volle uitgebuit. Toch moet deze periode volgens mediahistoricus Henri Beunders niet overschat worden: er bevonden zich geen actualiteitenrubrieken onder de tien populairste programma's

---

¹²¹ Ad van Liempt, *Het Journaal. 50 jaar achter de schermen van het nieuws* (Amsterdam 2005) 116-120.

¹²² Groenhuijsen, *Live!*, 16.

van 1965.¹²³ Het merendeel van de reportages was van minder hoogstaand niveau en betrof vaak triviale onderwerpen.¹²⁴

Op binnenlands terrein waren de programma's veel minder opzienbarend. Toch speelden de actualiteitenrubrieken ook op dit terrein een grote rol. De programma's maakten taboes binnen de Nederlandse politiek en publieke opinie bespreekbaar door in te gaan op onderwerpen als anticonceptie, abortus en homoseksualiteit.¹²⁵ *Brandpunt* kreeg door haar aandacht voor emancipatie en bewustwording van verschillende achtergebleven groepen in de samenleving en door haar kritische verslaggeving over politieke onderwerpen een links-progressief imago. Omdat het programma te 'schopperig' zou zijn ontstond er binnen de katholieke omroep veel weerstand tegen *Brandpunt*. In 1966 is hierdoor nog een laatste oprisping van de verzuilde omroepjournalistiek te zien als om deze reden het KRO-bestuur in 1966 de redactie van *Brandpunt* beperkingen oplegde.¹²⁶ Het had weinig succes en er kan dan ook duidelijk gesteld worden dat *Brandpunt* met haar aandacht voor Dolle Mina en de tweede feministische golf een belangrijke bijdrage aan de emancipatie en bewustwording van vrouwen heeft geleverd.

In de eerste helft van de jaren zeventig keerde het tij voor de actualiteitenrubrieken. Bekende verslaggevers verlieten de redacties en de berichtgeving werd minder spectaculair. De 'vertrossing' deed haar intrede in de actualiteitenprogramma's. Ook journalistieke programma's moesten amusement gaan brengen en moesten soms plaats maken voor laagdrempelige praatprogramma's en servicerubrieken. Kijkcijfers werden belangrijker dan hoogstaande journalistieke informatievoorziening. Daarnaast was de ontzuiling van invloed op achteruitgang van de actualiteitenrubrieken. De eigen identiteit van de omroepen werd steeds minder in de journalistieke verslaggeving ingebracht waardoor de reportages en verslaggeving minder uitgesproken werd en de verschillende actualiteitenprogramma's steeds meer op elkaar gingen lijken. Hierdoor verloren de actualiteitenrubrieken hun sleutelpositie binnen de Nederlandse journalistiek. De actualiteitenrubrieken maakten zo plaats voor het Journaal als leverancier van nieuws en achtergronden.¹²⁷

Het Journaal was in haar verslaggeving beperkt en mocht geen opiniërende reportages uitzenden. Dit is ook terug te vinden in de manier waarop Dolle Mina in beeld werd gebracht. Meer hierover kunt u in het volgende hoofdstuk vinden. De actualiteitenrubrieken mochten juist wel opinie brengen en waren de paradepaardje van de omroepen. Door ontzuiling konden

---

¹²³ Beunders, *De verbeelding van de wereld*, 113.

¹²⁴ Ad van Liempt, 'De stille revolutie. Hoe de bundeling van actualiteitenrubrieken de kijker nog verslaafder maakte aan nieuws' in: Jo Bardoel e.a. (ed.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002) 289-302, aldaar 290.

¹²⁵ Groenhuijsen, *Live!*, 29.

¹²⁶ Beunders, *De verbeelding van de wereld*, 114-115.

¹²⁷ Henk Suer, 'Vensters op de wereld. De inzet van televisie als informatieverschaffer' in: Jo Bardoel en Jan Bierhoff (ed.), *Media: feiten, structuren* (Groningen 1994, achtste druk) 68-90.

actualiteitenrubrieken ook kritisch zijn ten aanzien van de eigen achterban en de politieke en maatschappelijke elite. Juist in de reportages van Brandpunt was de ontzuiling en de geëngageerde journalistiek terug te vinden. In hoofdstuk acht zal dit uitgebreider aan bod komen.

7 Dolle Mina in het NOS-Journaal

7.1 Inleiding

Dolle Mina wist met haar opvallende acties regelmatig in het nieuws te komen. Vooral de gedrukte pers schreef over de acties van deze jonge feministen, maar ook de nieuws- en actualiteitenprogramma's op televisie deden af en toe verslag van hun optreden. Zo ook het NOS Journaal. In het beeldarchief van de publieke omroepen, bewaard door het Instituut voor Beeld en Geluid, zijn acht fragmenten daarvan terug te vinden, waarvan vijf uit 1970, twee uit 1971 en één uit 1972. Ook de jaaroverzichten van het Journaal hadden in die periode ruimte voor Dolle Mina, waarmee de actiegroep blijkbaar werd gerekend tot het belangrijkste, of meest opmerkelijke, nieuws van dat jaar.

Een groot probleem bij de analyse van de journaalbeelden over Dolle Mina is de afwezigheid van studio-opnames. Alleen de filmpjes die vooraf opgenomen waren werden bewaard. De introductie of het commentaar van de nieuwslezer is niet bewaard gebleven, waardoor het moeilijk is te achterhalen welke boodschap de makers van het Journaal wilden meegeven. Door het gebrekkige archiefbeheer van het Instituut voor Beeld en Geluid is ook niet zeker of de acht bewaarde fragmenten de enige uitgezonden beelden van Dolle Mina in het Journaal betreffen. Dit maakt het lastig om uitspraken te doen over de representatie van Dolle Mina in het Journaal in de periode 1970-1973. Toch ben ik van mening dat de acht beeldfragmenten een goede indicatie zullen geven.

In dit hoofdstuk zal ik de belangrijkste Journaal-beelden van Dolle Mina analyseren. Dit betekent dat niet alle beelden waar Dolle Mina's in te zien zijn uitgebreid besproken zullen worden. Een interview met een Mina over de oprichting van de Beroepsgroep Vrouwelijk Personeel staat in het archief van het Instituut voor Beeld en Geluid wel genoteerd als relaterend aan Dolle Mina, maar in het interview zelf wordt de actiegroep in het geheel niet genoemd. Dit fragment zegt mijns inziens weinig over de representatie van Dolle Mina. Een ander voorbeeld van zo'n fragment dat wel aan Dolle Mina gerelateerd kan worden maar op zichzelf niets zegt over het beeld dat van de actiegroep gegeven wordt is een interview naar aanleiding van de actie 'Op de vrouw af' waar Dolle Mina in participeerde. Het fragment heeft slechts betrekking op de actie die door verschillende actiegroepen gezamenlijk werd georganiseerd en betreft slechts de opkomst en aandachtspunten van de actie. Ook dit fragment kon, naar mijn mening, niet verduidelijken op welke manier Dolle Mina in beeld werd gebracht. Het enige wat uit dit fragment naar voren kwam was het succes van deze actie.

Omdat het te uitgebreid zou zijn om alle aspecten uit de beeldanalyse en inhoudsanalyse naar voren te brengen zullen alleen de belangrijkste en meest opvallende aspecten naar voren gebracht worden. De beschrijving zal een samenvatting van het fragment bevatten en datgene wat mij is opgevallen. Centraal daarbij staat steeds hoe Dolle Mina

ge(re)presenteerd wordt, welke invloed de actiegroep zelf kon uitoefenen op de representatie en of er sprake is van een waardeoordeel dat over Dolle Mina gegeven wordt.

7.2 Het Congres in Arnhem

In het archief van het Instituut voor Beeld en Geluid zijn geen journaalbeelden van de eerste acties van Dolle Mina terug te vinden.¹²⁸ Het kan natuurlijk zo zijn dat de NOS geen enkel beeldmateriaal heeft gemaakt. Dit is echter niet waarschijnlijk, omdat Dolle Milla in het begin groot nieuws was. Hier is dus een aanwijzing te vinden dat het archief van het Instituut voor Beeld en Geluid gebreken kent en dat niet alles is bewaard. Als je er immers vanuit gaat dat alles wèl zou zijn bewaard, dan zou dat betekenen dat het Journaal de eerste acties van Dolle Mina niet nieuwswaardig vond, er geen beeldmateriaal van zou bestaan, of het Journaal deze beelden niet mocht uitzenden. Duidelijkheid hierover zal er waarschijnlijk nooit verkregen kunnen worden. Het eerste beeldfragment van het Journaal over Dolle Mina dat ik heb kunnen vinden is een reportage over het eerste landelijke congres van van de actiegroep, dat is uitgezonden op 4 april 1970.¹²⁹ Opvallend is dat het fragment opent met een shot van enkele lange, slanke damesbenen. De damesbenen zijn vanuit een laag camerastandpunt gefilmd, zodat de lengte van de benen en de korte rokjes die de dames dragen duidelijk in beeld komen. Deze introductie is behoorlijk stereotyperend alsof alle Dolle Mina's mooie knappe jonge vrouwen zijn. Dat er ook oudere dames aanwezig waren, en mensen die minder knap waren, wordt daarmee verzwegen.

Vanaf het derde shot is in een *voice-over* commentaar toegevoegd waarin aandacht wordt geschonken aan de chaos die er tijdens het congres af en toe heerste. Deze chaos wordt echter niet toegeschreven aan ruziënde Mina's, zoals in verschillende krantenberichten over het congres¹³⁰, maar aan de grote opkomst en het daardoor ontstane gebrek aan ruimte.¹³¹ In het commentaar wordt even aangestipt dat het af en toe chaotisch was, maar daar zijn geen beelden van gemonteerd en er is ook geen geluid van een rumoerige zaal vol jonge dames. Het Journaal wil duidelijk niet te veel ingaan op de chaos en de organisatorische wanorde. In deze reportage komen twee Dolle Mina's duidelijk in beeld. Selma Leydersdoff opent het congres en legt uit waarom tot een congres besloten is en wat het doel van de bijeenkomst is. Dit fragment dient de kijkers ook meer informatie over het congres te geven. De korte reportage wordt afgesloten met een beeld van Henriëtte Schats die uitlegt dat Dolle Mina niet ineens serieus wil

---

¹²⁸ Een chronologisch overzicht van alle beeldmateriaal over Dolle Mina die bewaard zijn gebleven in het Instituut voor Beeld en Geluid is te vinden in de lijst van gebruikte primaire bronnen.

¹²⁹ NOS, Journaal 04 april 1970. *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 168569, dragenummer V53837.

¹³⁰ Van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?*, 186.

¹³¹ Hier toont de berichtgeving in het Journaal een opvallend verschil met de reportage die Brandpunt over het congres uitzond. Brandpunt legde duidelijk meer nadruk op de chaos die ontstond door ruziënde congresgangers. De reportage van Brandpunt wordt in hoofdstuk 6 uitgebreid behandeld.

gaan doen, maar altijd al serieus is geweest. Ook stelt zij dat, nu meer aandacht aan bezinning wordt gegeven, er geen einde zal komen aan de ludieke acties. Dolle Mina krijgt in de personen van Leydersdorff en Schats duidelijk gelegenheid haar standpunten uiteen te zetten, maar er wordt niet ingegaan op de ideologie die tijdens dit congres nadrukkelijk op de voorgrond kwam.

De aandacht voor het serieuze karakter van Dolle Mina komt overeen met de aandacht in andere media voor het contrast tussen ludiciteit en serieus vergaderen. Bij verschillende journalisten bestond het vermoeden dat Dolle Mina haar aantrekkelijke, frisse uitstraling kwijtraakte en de speelse acties voorbij waren.¹³² Deze angst is ook bij het journaal terug te vinden doordat aan Schats nadrukkelijk gevraagd wordt 'of het ludieke gezicht van de acties tot het verleden behoort'.¹³³ Henriëtte Schats probeert de kijker echter gerust te stellen. Of dat werkelijk gelukt is blijft onduidelijk omdat er geen afsluitend commentaar door de makers is toegevoegd.

Samengevat kan vastgesteld worden dat in deze reportage het uiterlijk van de jonge dames nadrukkelijk in beeld gebracht wordt, maar dat er opvallend genoeg weinig aandacht aan het chaotisch verloop van het congres besteed wordt. Er kwamen twee Dolle Mina's aan het woord die uitlegden waarom het congres georganiseerd was en die benadrukten dat het congres geen einde aan de ludieke acties betekent. De makers van de reportage geven geen duidelijk eindoordeel zodat de argumenten van de twee geïnterviewde dames geloofwaardig overkomen. Wel is sprake van een impliciet waardeoordeel. Door het belang van het congres te betwijfelen en te vragen of men nu met die leuke acties ophoudt, wordt Dolle Mina in de verdediging geduwd. Impliciet werd zo gesteld dat de ludieke acties wenselijk waren en men niet zat te wachten op een serieuze actiegroep.

7.3 In actie tegen giftig waspoeder

Op 25 april 1970 voerde een groep van vijftig Dolle Mina's bij de Huishoudbeurs in de Amsterdamse RAI actie tegen giftige witmakers (fosfaten) in waspoeder. Bont uitgedost in witte laboratoriumjassen en met mondkapjes strooiden ze waspoeder rond en veegden ze het met bezems en boenders uit over de vloer. Aan de bezoekers van de RAI werden mondkapjes uitgereikt om hen te behoeden tegen 'vergiftigers van het huishouden'.¹³⁴ Het NOS-Journaal deed verslag van deze gebeurtenis. De reportage bestaat uit korte shots van de actie en opent met een beeld van een groep demonstranten die, aangevoerd worden door een mannelijke Mina, een spreekkoor vormen en allerlei variaties op 'wit' scanderen': "Dubbelwit, profielwit,

---

¹³² Van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?*, 192.

¹³³ NOS, Journaal 04 april 1970. *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 168569, dragenummer V53837.

¹³⁴ Van Soest, *"Meid, wat ben ik bewust geworden"*, 46.

krijtwit, spierwit, gebroken wit...".¹³⁵ Dat de Mina's door een man aangevoerd worden lijkt opmerkelijk, alsof deze man de leider van de demonstranten is. Het merendeel van de demonstranten die in beeld komen zijn vrouwelijke Mina's, maar het is des te opvallender dat het spreekkoor door een man word aangevoerd.

In het eerste deel van het verslag van de demonstratie is weinig daadwerkelijke actie te zien is. In het vijfde shot komt daar verandering in als de Mina's waspoeder op de grond strooien en dit gaan uitvegen. Onduidelijk blijft wat het doel hiervan is, maar het trekt wel de aandacht van de kijker. In het laatste deel van de reportage zien we Dolle Mina's buiten het gebouw in de nabijheid van een arrestantenwagen. Blijkbaar is de hulp van de politie ingeroepen om de orde in het gebouw te herstellen. De arrestantenwagen trekt de aandacht van de Dolle Mina's die vervolgens de wagens met hun bezems te lijf gaan. Het is een vrolijk gezicht. In het laatste shot is de aftocht van de arrestantenwagen te zien. Uitgezwaaid door vrolijk lachende vrouwen vertrekt de wagen, het lijkt alsof de demonstratie geen aanleiding gaf om daadwerkelijk in actie te komen. Het geluid dat is toegevoegd versterkt deze indruk. Over het gehele fragment is het spreekkoor te horen, zowel synchroon als off-screen¹³⁶, maar in het laatste shot zijn ook lachende vrouwen te horen, waardoor er nadruk komt op de vrolijke Dolle Mina's aan het einde van het fragment. In dit laatste deel worden de Mina's daarmee in beeld gebracht als vrolijke demonstranten die wel 'in zijn' voor een geintje, maar die geen echte bedreiging vormen voor de openbare orde. In tegenstelling tot de reportage over het congres eerder die maand kreeg Dolle Mina hier geen gelegenheid om hun actie mondeling toe te leggen. Zo blijft onduidelijk wat ze precies eisen, waarom ze protesteren of welke maatregelen ze voor ogen hebben. De reportage blijft hierdoor enigszins oppervlakkig en lijkt vooral gericht op het uiterlijk en het vrolijk actievoeren. Het is echter heel goed mogelijk dat een nadere toelichting door de presentator van het Journaal is gedaan.

Dolle Mina werd in deze reportage opnieuw neergezet als een groep die voornamelijk uit jonge, vrolijke vrouwen bestaat die niet echt serieus overkomen en op een grappige manier aandacht voor giftige stoffen in waspoeder wil vragen. Echt serieus wordt niet op de actie ingegaan en dit lijkt ook niet noodzakelijk. Het komt slechts over als een leuke actie om naar te kijken. Ludiek en grappig, maar niet serieus.

---

¹³⁵ NOS Journaal, 25 april 1970. *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 168747, dragernummer K38294.

¹³⁶ 'Synchroon geluid' is geluid dat afkomstig is van iets wat tegelijkertijd in beeld te zien is. 'Off-screen geluid' is een aanduiding voor zowel geluid dat wel correspondeert met het beeld, maar afkomstig is van iets of iemand die buiten het beeld van de camera is, als ook geluid dat door de makers is toegevoegd, zoals bijvoorbeeld commentaar, een *voice-over* of muziek.

7.4 Betoging op het Binnenhof

Een andere actie was een betoging op het Binnenhof, op 7 juli 1970, tegen een wetsvoorstel van toenmalig minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid Roolvink. Dit wetsvoorstel hield in dat ongeveer 35.000 veertien- en vijftienjarige meisjes die als hulp in de huishouding werkten geen recht op onderwijs zouden krijgen. Dolle Mina wilde voor deze meisjes een verplichte wekelijkse 'vormingsdag' om hen toch enige scholing te bieden.¹³⁷ In het Journaal van 7 juli gaf de NOS aandacht aan deze betoging.¹³⁸ Deze reportage laat opnieuw zien dat Dolle Mina op een vrolijke en frisse manier haar demonstraties vormgaf. Tijdens de eerste 20 seconden zijn shots te zien van vrolijk zingende Mina's die allerlei schorten dragen en een waslijn met kleding vasthouden. De vrolijke indruk wordt versterkt door het laatste shot in het fragment. Daarin zijn opnieuw de zingende jonge vrouwen te zien, met een waslijn vol kleding tussen hen in. Ook zijn er beelden gemonteerd van de aanwezige kinderen en verschillende spandoeken met teksten als: 'Wij komen Roolvinks duffe hersens afstoffen' en 'Eén van de 'lichte' werkzaamheden'.

Tussen deze beelden zijn shots gemonteerd waarin te zien is dat Dolle Mina Loes Bienemann iets aan biedt aan de minister, mogelijk is dat een petitie, en hem een toezegging tot wetwijziging probeert te ontlokken. Minister Roolvink heeft echter geen tijd om uitgebreid in gesprek te gaan, zo blijkt uit zijn reactie, en nodigt Bienemann uit plaats te nemen op de publieke tribune van de Tweede Kamer zodat zij daar zijn antwoord kan afwachten. Roolvink staat de Dolle Mina's vriendelijk te woord, maar gaat verder niet op hun standpunten in. Dit komt niet over als een directe afwijzing van het voorstel van Dolle Mina staat, al zou dat heel goed kunnen, maar het lijkt alsof de minister gewoon geen tijd heeft. Hij wordt in de vergaderzaal van de Tweede Kamer verwacht. De reactie van de minister is dus niet geheel afwijzend te noemen.

Al met al geeft deze reportage geen negatief beeld van Dolle Mina. Hoewel de minister weigert uitgebreid in gesprek te gaan met de actievoerders, wordt dit niet gepresenteerd als een afwijzing op inhoudelijke grond, maar vanwege het feit dat hij op dat moment ergens anders verwacht wordt. Gecombineerd met de shots van verschillende bontuitgedoste demonstranten die vrolijke liedjes zingen, ontstaat zo een beeld van opgewekte actievoerders en een minister die niet geheel negatief is. In de manier waarop Dolle Mina in beeld gebracht wordt, ligt nadruk op de manier van actievoeren: vrolijk, met waslijnen en in aanwezigheid van jonge kinderen. De verhaallijn ondersteunt dit beeld door te openen en te eindigen met deze beelden, waardoor de

---

¹³⁷ Een jaar later, bij de introductie van de nieuwe wet, werd deze vormingsdag daadwerkelijk ingevoerd. Dolle Mina ziet dit als een succes van haar zijde. Dit moet echter behoorlijk genuanceerd worden. De demonstratie van Dolle Mina zal wellicht invloed gehad hebben op het debat in de Kamer, maar de besluitvorming over het wetsvoorstel vond niet buiten op straat plaats, maar in de Kamer, waar politieke partijen meer invloed hadden dan de jongen betogers op het Binnenhof. De wetwijziging kan dus niet eenzijdig aan Dolle Mina worden toegeschreven. Van Soest, "Meid, wat ben ik bewust geworden", 49.

¹³⁸ NOS, Journaal 7 juli 1970. *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 169510, dragennummer K39021.

vrolijkheid het meest blijft hangen bij de kijker. Er is echter ook een serieus deel, waarin de minister in gesprek is met een Dolle Mina. Dolle Mina wordt hierbij afgewezen en de minister heeft geen tijd voor hen. Door echter af te sluiten met de vrolijkheid van de demonstranten lijkt een beeld te ontstaan van een actiegroep die probeert de serieuze politicus voor zich te winnen, hier niet in slaagt, maar zich daar niet door uit het veld laat slaan. Het beeld dat Dolle Mina niet in staat lijkt om de aandacht van serieuze politici vast te houden zal in latere reportages echter nog terug komen.

7.5 Eén jaar Dolle Mina

Als Dolle Mina haar eerste verjaardag viert, weet ze opnieuw de aandacht van de media te trekken. In het NOS Journaal zijn op 30 januari 1971 beelden te zien van de actie van Dolle Mina eerder die dag in Amsterdam, waarbij de Mina's met een boot door de grachten voer om aandacht te vragen voor de abortuskwestie.¹³⁹ Ook is de bekende Amerikaanse feministe Betty Friedan geïnterviewd om haar visie op Dolle Mina te geven. Beide elementen worden afgewisseld met beelden van eerdere acties van Dolle Mina. Het Journaal opent met de beelden van zingende Dolle Mina's op een boot waaraan een spandoek met de tekst 'Artsen houden boot af' is vastgemaakt. Zingend op de wijs van het kinderliedje 'Schuitje varen, theetje drinken' proberen ze zo duidelijk te maken dat ze voor legalisering van abortus provocatus zijn. Net als in eerdere Journaalbeelden van actievoerende Dolle Mina's komen de betogers vrolijk in beeld: zingend op een vrolijk wijsje en gezellig keuvelend.

Na de opening zijn korte beelden van andere acties van Dolle Mina te zien. Hierbij is een opvallend shot gemonteerd waarin een gesoigneerde heer een pamflet in zijn hand houdt en met een afkeurende blik met zijn wijsvinger zwaait. Waarschijnlijk reageert hij daarmee op een feministisch pamflet dat een Dolle Mina tijdens één van haar acties uitgedeeld heeft. Deze deftige man is het duidelijk oneens met de standpunten van Dolle Mina. Het geheel komt echter niet al te serieus over en wekt niet de indruk dat de man erg diep op de standpunten Dolle Mina in gaat. Het is mogelijk dat enkele van deze beelden afkomstig zijn van eerder gefilmde acties. Slechts in shot 5 en 6 blijkt het duidelijk om een actie in januari 1971 te gaan. Dit kan afgeleid worden uit het transcript waaruit blijkt dat een Dolle Mina, in een soloactie, de mensen op straat aanspreekt over het eenjarig bestaan van de actiegroep. Zij lijkt echter weinig gehoor te krijgen bij omstanders en passanten. Uit een kort gesprek met een vrouwelijke passant blijkt dat deze vrouw aangeeft niet geïnteresseerd te zijn. De Dolle Mina reageert op een spitsvondige manier, met een opgewekte stem: "*U bent al dol?*" Uit deze beelden blijkt dat de Mina geen gehoor krijgt en de mensen afwijzend reageren.

---

¹³⁹ NOS, Journaal 30 januari 1971, *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 12075, dragernummer K41027.

Het tweede deel van de reportage betreft een verklaring van Betty Friedan die juist niet afwijzend is. Deze Amerikaanse feministe was op dat moment in Nederland en werd door het Journaal gevraagd naar haar visie op Dolle Mina.. Friedan is erg positief over Dolle Mina: “*I think the Dolle Mina’s are marvelous!*” Ze prijst de flair van Dolle Mina en roemt de slogan ‘Baas in eigen Buik’ en stelt dat na één jaar niemand meer om deze actiegroep heen kan. Ook stelt ze dat Dolle Mina de media gebruikt en omgekeerd de media het zelfde doen. De positieve verklaring van Betty Friedan kan gezien worden als een tegenhanger van de negatieve uitingen over de actiegroep in de eerdere shots van de reportage. Voor- en tegenstanders komen zo weer in balans. De reportage over het eenjarig bestaan van de actiegroep is dan ook te zien als een soort evaluatie: wat is Dolle Mina, wat doet ze en welke meningen zijn er over de actiegroep. Hierbij wordt duidelijk dat de Nederlandse bevolking zich enigszins afwijzend opstelt, terwijl de Amerikaanse feministe juist enorm positief is. Over het geheel genomen wordt er echter niet diep op de standpunten van Dolle Mina ingegaan. Ook wordt niet uitgelegd wat Dolle Mina het afgelopen jaar bereikt heeft of was ze nog verder van plan zijn. Door te openen met beelden van vrolijke actievoerende Mina’s blijft het Journaal vasthouden aan het beeld dat zij eerder van de actiegroep schiep: vrolijke jonge meiden die echter niet geheel serieus genomen hoeven te worden. Door af te sluiten met de positieve verklaring van Betty Friedan blijft dat het meest hangen en ontstaat er niet een beeld dat Nederland de Dolle Mina’s massaal afwijst.

7.6 Het congres in Vught

Een jaar na het roemruchte eerste congres van Dolle Mina werd in Vught op 18 en 19 april 1971 opnieuw een congres georganiseerd. Opnieuw deed het Journaal verslag van de bijeenkomst, wellicht in de verwachting dat er weer wat te beleven zou zijn. De NOS had in haar Journaal van 19 april een reportage over deze bijeenkomst.¹⁴⁰ In tegenstelling tot het verslag van het vorige congres komen de mannelijke leden van Dolle Mina nu wel duidelijk in beeld. Dit is drie keer het geval: in het tweede shot is een man met een klein kind in een kindercrèche te zien. In shot 6 wordt een mannelijke congresganger uit het publiek in beeld gebracht en shot 8 toont een man achter een microfoon die enkele opmerkingen maakt over de beslissingen die tijdens het congres genomen moeten worden. In de laatste twee shots wordt duidelijk waarom de mannen steeds terug keren in deze reportage als een verslaggever een woordvoester van Dolle Mina expliciet vraagt naar de aanwezigheid van mannen en wil weten of deze aanwezigheid een probleem vormt.

---

¹⁴⁰ NOS, Journaal 19 april 1971, *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 12945, dragernummer V53916.

De aandacht voor de mannelijke leden is niet onlogisch. In het voorgaande jaar waren in de Amsterdamse groep discussies ontstaan over de vraag of deze aanwezigheid wel gewenst was. Het radicaal feminisme, waarin een sterke afwijzende houding van mannen uitgedragen werd, was sinds het najaar van 1970 binnen Dolle Mina in opkomst en dit was ook terug te zien in de debatten tijdens het congres. De aanwezigheid van mannen was een belangrijk gespreksonderwerp waarbij scherpe uitspraken werden gedaan. Radicale feministes gingen zich in kleine groepjes terug trekken om over dit onderwerp te praten en de aanwezigheid van mannen werd vanaf het 'ideologiecongres' van 1971 een steeds terugkerende kwestie.¹⁴¹ Het is dus wel logisch dat het Journaal de mannen binnen Dolle Mina centraal stelde.

Het beeld van de actiegroep zoals dat in eerdere reportages werd neergezet, als een groep jonge vrouwen die vrolijk actievoeren maar niet geheel serieus genomen worden, wordt zo enigszins bijgesteld. Niet alleen jonge vrouwen, maar ook mannelijke deelnemers komen nu in beeld. De aanwezigheid van mannen en de verhouding tussen mannen en vrouwen binnen Dolle Mina wordt echter wel ter discussie gesteld en Dolle Mina moet opnieuw in de verdediging om duidelijk te maken dat alleen in de Amsterdamse afdeling er problemen zijn maar dat de meeste Mina's juist blij zijn met mannen. De reportage is dus wel kritisch, maar Dolle Mina krijgt gelegenheid om uitleg te geven, waardoor er een genuanceerd beeld ontstaat. De geïnterviewde personen komen niet over als mannenhaters en Dolle Mina heeft zo duidelijk invloed op haar eigen representatie en slaagt erin die bij te stellen.

7.7 Abortusbetoging: 'Baas in eigen buik!'

Op 19 februari 1972 organiseerde Dolle Mina een grote abortusdemonstratie in Utrecht, waarvan ook verslag van werd gedaan in het Journaal van die dag.¹⁴² Het Journaal opende haar reportage met een shot van demonstranten die een spandoek met de tekst 'Baas in eigen buik' dragen en leuzen roepen als: 'Vrouw, vrouw, beslis, anders loopt het *zakie* mis'. Door het spandoek en de leuzen is direct duidelijk dat het om een abortusdemonstratie van Dolle Mina gaat. Als in de volgende shots spandoeken te zien zijn met teksten als 'ONGEWENST' en 'Bedenk voor je vrijt hoe je zwangerschap vermijdt!' wordt de visie van Dolle Mina op abortus provocatus goed in beeld gebracht. Dolle Mina is duidelijk van mening dat vrouwen mondig moeten zijn en zelf het beste over hun zwangerschap kunnen beslissen.

In de eerste tien shots van de reportage zijn verschillende beelden van demonstranten te zien. De groep bestaat voornamelijk uit vrouwen: slechts één man komt in beeld (shot 8). Dit betekent niet dat er niet meerdere mannen hebben meegelopen, maar geeft de verhouding tussen de mannelijke en vrouwelijke demonstranten weer. Ook weerspiegelt dit beeld de visie

---

¹⁴¹ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 90.

¹⁴² NOS, Journaal 19 februari 1972, *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 16470, dragernummer V96950.

van de makers op Dolle Mina als een groep waarin vrouwen de boventoon voeren. De demonstranten zijn deze keer niet zo bijzonder uitgedost als in reportages van eerdere acties te zien was. De betoging van Dolle Mina lijkt op demonstraties die we zoveel kennen: een grote groep mensen met spandoeken en tekstborden die, leuzen scanderend, door de straten lopen om hun ongenoegen te uiten. Het lijkt erop dat Dolle Mina, twee jaar na de eerste acties, een meer traditionele manier van actievoeren heeft aangenomen.

In de laatste twee shots is een toespraak van de Utrechtse Mina Nel van de Beek te zien die stelt dat Dolle Mina niet mag 'toestaan dat het wetsvoorstel aangenomen zal worden' en dat ze zich 'met hand en tand' zullen verzetten' en 'protesteren tegen het wetsontwerp van de regering inzake abortus'. Het blijft echter onduidelijk waarom het wetsvoorstel verkeerd is. Net als in eerdere reportages in het Journaal wordt er een eerste indruk van Dolle Mina en haar acties gegeven, maar is er weinig aandacht voor de achtergronden en kan de actiegroep haar standpunten niet nader toelichten. Binnen het *format* van het Journaal is echter ook geen ruimte voor een uitgebreide reportage of een diepte-interview. Het hoeft dus niet direct een teken van onwil of desinteresse te zijn.

Dolle Mina slaagt er in de door haarzelf uitgedragen thema's als 'Baas in eigen buik' en het zelfbeslissingsrecht van de vrouw goed naar voren te brengen. De reportage neemt deze thema's direct over. Dolle Mina slaagt er ook in om naar voren te komen als mondige vrouwen die niet over zich heen laten lopen. De boodschap en de identiteit die Dolle Mina zelf graag willen uitdragen worden door de reportage overgenomen. De betoging en de standpunten van Dolle Mina worden in beeld gebracht zoals de actiegroep dat graag wilde. De reportage is hiermee een voorbeeld van representatie die door Dolle Mina is gewenst zonder dat zij zelf middels interviews daar moeite voor hoeven te doen. Opvallend is wel dat Dolle Mina met deze traditioneel vormgegeven reportage een andere actiemethode hanteerde. De vraag is of bij een traditionele actie de boodschap door nieuwsmakers beter wordt overgenomen. Wellicht staan bij ludieke acties het uiterlijk vertoon meer centraal. Het uiterlijk vertoon valt dan wel meer op en krijgt logischerwijs ook meer aandacht. Het zou dus kunnen dat zodra een sociale beweging traditionele actiemethoden hanteert, de media eerder geneigd zijn in te gaan op de achterliggende redenen voor de actie. Om deze vraag beantwoord te krijgen is echter een geheel nieuw onderzoek nodig.

7.8 Conclusie

Over het geheel van de geanalyseerde beelden valt op dat het camerawerk sterk gericht is op het uiterlijk van de actievoersters. Er wordt hierbij een beeld van Dolle Mina gecreëerd als een groep jonge, aantrekkelijke en sexy vrouwen die op een grappige manier aandacht voor de vrouwenkwestie willen vragen. Dat er ook oudere Mina's en minder aantrekkelijke Mina's waren

is weinig in de reportages terug te vinden, waardoor een eenzijdig beeld van de actiegroep ontstaat. De mannelijke Mina's komen wel in beeld, maar pas in de reportage over het tweede congres en Dolle Mina wordt hierbij in de verdediging gedrukt. Dat Dolle Mina de diversiteit van haar leden moet verdedigen wijst erop dat de makers van de reportages een vooroordeel over de samenstelling van de actiegroep hadden.

Dolle Mina werd daarnaast gepresenteerd als een actiegroep die op vrolijke wijze aandacht wil vragen, maar door het Nederlandse publiek en politici niet echt serieus genomen wordt. Er werd weinig ingegaan op de achterliggende ideologie of argumenten van Dolle Mina. De reportages bleven aan de oppervlakte. Op het moment dat Dolle Mina zelf aan het woord kwam kreeg ze de kans om uitleg te geven, maar in reportages waar dat niet gebeurt blijft een toelichting van de achtergrond door de makers afwezig.

Expliciete waardeoordelen over Dolle Mina werden niet gegeven, dit mocht het NOS-Journaal ook niet. Impliciet, na uitgebreide bestudering, is toch te ontdekken dat de makers Dolle Mina zagen als een vrolijke actiegroep, die uit sexy jonge vrouwen bestond en die niet echt serieus genomen hoefde te worden. De onderwerpen die in de reportages behandeld werden omvatten slechts enkele actiepunten van Dolle Mina: de abortuskwestie, onderwijs voor meisjes, en giftig waspoeder. Enkele belangrijke actiepunten waar Dolle Mina zich voor wilde inzetten werd echter niet behandeld: gratis kinderopvang, de achterstelling van vrouwen en de dubbele seksuele moraal. De reportages van het NOS-Journaal geven dus al met al een eenzijdig beeld van de actiegroep. Hoewel Dolle Mina er in slaagde om in het nieuws te komen, en daarmee aandacht kan krijgen, lukte het haar niet de veelzijdigheid van haar actieprogramma en een genuanceerd beeld van de actiegroep over te brengen aan de kijker.

8 Dolle Mina in actualiteitenprogramma's

8.1 Inleiding

Zoals in hoofdstuk zes gebleken is, valt uit de reportages van het NOS-Journaal een beeld van Dolle Mina af te leiden als een groep aantrekkelijke jonge vrouwen die op een grappige manier aandacht voor hun standpunt proberen te vragen maar niet geheel serieus genomen hoeven te worden. Het NOS-Journaal bleef aan de oppervlakte, wat grotendeels verklaard kan worden door het tijdgebrek en de beperkingen die aan het nieuwsprogramma waren opgelegd. Dit hoofdstuk zal in het teken staan van de representatie van Dolle Mina in verschillende actualiteitenprogramma's tussen 1970 en 1972. Net als de analyse van de Journaalbeelden van Dolle Mina zal dit hoofdstuk geen uitgebreide beschrijving van de reportages bevatten. Alleen de meest opvallende en de belangrijkste elementen zullen besproken worden waarbij ik steeds aandacht aan drie aspecten wil geven: de analyse van de filmische laag, de analyse van het narratief van de reportage en de analyse van de symbolische laag. Uiteindelijk zal getracht worden te achterhalen welk beeld de reportages geven van Dolle Mina en welke invloed Dolle Mina zelf op deze beeldvorming had.

Net als bij de Journaal-beelden zullen niet alle reportages uitgebreid besproken worden. Ik zal niet ingaan op reportages waarin Dolle Mina slechts zeer kort werden aangestipt, of waarin ze helemaal niet werden genoemd. Een voorbeeld hiervan is een reportage over de noodzaak van meer openbare toiletten voor vrouwen. Het thema van de reportage, gemaakt door het programma *INFO*, van de AVRO, is de vraag of Dolle Mina gelijk heeft met haar stelling dat er te weinig openbare toiletten voor dames zijn.¹⁴³ De reportage is weliswaar gemaakt naar aanleiding van een actie van Dolle Mina, maar de actiegroep zelf werd verder nauwelijks genoemd. Uit de reportage is weliswaar op te maken dat een standpunt van Dolle Mina zeer serieus genomen werd en dat Dolle Mina de journalistieke gemoederen bezig hield. Echter, alleen die reportages waarin Dolle Mina ook daadwerkelijk zelf in beeld komt zullen hier behandeld worden omdat deze de meeste aanwijzingen voor de representatie van de actiegroep geven. De transcripten en beeldanalyses van de reportages zijn te vinden in bijlagen 4 en 5.

8.2 De eerste acties van Dolle Mina

In tegenstelling tot het NOS Journaal zijn er wel actualiteitenprogramma's met beelden van de eerste acties van Dolle Mina bewaard gebleven. KRO's Brandpunt was de eerste met een uitgebreide reportage over de nieuwe actiegroep. Al op 24 januari, een dag na de bestorming van Nijenrode, had het actualiteitenprogramma een uitgebreide reportage over Dolle Mina.¹⁴⁴ In

---

¹⁴³ AVRO, Info, 2 december 1970, *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc. id. 22517, dragernummer V53838.

¹⁴⁴ KRO, Brandpunt 24 januari 1970, *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 20375, dragernummer V16224.

deze reportage zijn verschillende acties die op 24 januari plaatsvonden terug te zien. Met de reportage van 24 januari lijkt Brandpunt Dolle Mina aan het Nederlandse publiek te willen presenteren. Er zijn beelden te zien van verschillende acties van die dag, waarbij telkens een ander actiepunt van Dolle Mina wordt aangestipt. Brandpunt opende met het spreekkoortje van Dolle Mina bij het Amsterdamse stadhuis. Een groepje dames spreekt daar een pasgetrouwd stel toe met de woorden: 'Waar werd oprechter trouw dan tussen man en vrouw ter wereld ooit gevonden. De ziel wordt aaneen gesmeed en u hebt gebonden lief en leed. Máár... Bent u ook een slappeling en wilt u dat blijven? Actiegroep Dolle Mina wil afschaffing van de vrouwenlavernij.'¹⁴⁵ Hiermee werd aan de kijker ook direct duidelijk gemaakt wat het centrale thema van Dolle Mina was: afschaffing van de onderdrukking en achterstelling van vrouwen.

Na het spreekkoortje wordt het bruidspaar om commentaar gevraagd. Opvallend detail is dat de bruidegom vlak voor het einde van het spreekkoortje door zijn nieuwbakken echtgenote tot zwijgen vermaand lijkt te zijn. Blijkbaar was hij in eerste instantie wel kritisch en wil zijn vrouw, zich bewust van de camera's om haar heen, geen wanklank laten horen. Het eerste wat de kijker van de bruidegom hoort is dan ook: 'Wat, moet ik mijn mond houden?', waarna de bruid stelt dat ze het er 'helemaal mee eens' is. De sfeer blijft vrolijk en als een verslaggever vraagt wat het bruidspaar hiervan vindt. De bruid vindt het 'enig' en de bruidegom 'erg leuk'. Dit was dus geen afwijzende reactie van het bruidspaar, maar of dit geheel oprecht is valt te betwijfelen. De Amerikaans historicus James Kennedy betoogt in zijn boek *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* dat het inderdaad 'not-done' was om de nieuwe tegenculturele groeperingen als Provo en Dolle Mina te bekritisieren. Hij stelt dat de maatschappelijke elite juist aanhanger en 'bereidwillige prediker' van de vernieuwing was.¹⁴⁶ Niemand wilde voor conservatief en burgerlijk versleten worden. In deze reportage lijkt dit weerspiegeld te worden.

Na de vrolijke opening gaat Brandpunt verder met de actie bij de openbare toiletten in Amsterdam. Door deze 'krullen' met roze lint dicht te binden wilde Dolle Mina protesteren tegen de afwezigheid van gratis openbare toiletten die ook voor dames toegankelijk zijn. Te zien is hoe de toiletgebouwtjes met linten omwonden worden en dat Dolle Mina's een pamflet ophangen. De beelden worden begeleid door commentaar van een actievoerster (shot 5) die stelt dat Dolle Mina streeft naar 'de opheffing van de onderdrukking van de vrouw' door scholing en een andere opvoeding van meisjes. Pas later (shot 6) wordt verduidelijkt waarom Dolle Mina deze actie bij de urinoirs organiseerde: 'We laten zien wat hier gebeurt en dat wij ook goede toiletten willen voor vrouwen en gratis.' De verslaggever reageert hier enigszins kritisch op: 'Je kunt toch wel als vrouw het café binnenlopen?' (shot 8), waarna verschillende Dolle Mina's fel

---

¹⁴⁵ Op het pamflet dat bij de actie werd uitgedeeld stond het iets anders: 'Bent u ook een blanke slavin, en wilt u dat blijven? (...) Herziening van de rolverdeling van man en vrouw, binnen en buiten het huwelijk.' Van Soest, *'Meid, wat ben ik bewust geworden'*, 7.

¹⁴⁶ James Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995) 14.

verweren dat dit niet zou moeten omdat je altijd een consumptie moet bestellen en daardoor nog langer moet wachten voor je als vrouw naar het toilet kunt. Met deze reactie sluit het deel over de plasrecht-actie af. Dolle Mina heeft duidelijk het laatste woord en pareerde de kritische vraag van de verslaggever waardoor de actievoersters gelijk lijken te hebben. Als kijker ben je geneigd, juist doordat Dolle Mina het laatste woord heeft en daar iets zinnigs zegt, in te stemmen met de argumentatie van de vrouwen.

Toch wordt direct hierna kritiek geuit, dit keer door een vrouwelijke passant: 'Het is alleen maar om relletjes te maken'. Door bewust een kritisch beeld tegenover de laatste opmerking van Dolle Mina te plaatsen kan de kijker zien dat er ook mensen zijn die het er niet mee eens zijn. Het feit dat een vrouw deze kritiek uit, maakt dit alleen maar sterker. Alsof de kritiek vanuit de eigen gelederen komt. Deze dame vindt dat vrouwen niet zo moeilijk moeten doen over huishoudelijk werk omdat het nu eenmaal gedaan moet worden en dat het samen doen maar flauwekul is. Krachtige repliek die duidelijk in beeld gebracht wordt. Door deze kritiek tussen verschillende acties in te monteren laten de makers van de reportage een weerwoord horen.

Hierna volgen beelden van andere acties van Dolle Mina: het uitjoelen van mannen op straat en de reactie van de mannen daarbij: 'Is lekker, hè?', 'Zouden ze vaker moeten doen!' Ook zijn beelden van de crèche-actie te zien waarbij babyboxen op straat neer gezet zijn en een stoet demonstranten in beeld gebracht worden. Opnieuw worden hierbij omstanders om hun mening gevraagd, waarbij ook mannen aan het woord komen. Door hen aan het woord te laten wordt opnieuw een andere kant van het verhaal getoond: de visie van mannen. Deze mannen reageren niet afwijzend en soms juist goedkeurend op Dolle Mina. Er worden mannen in beeld gebracht met kinderen op hun armen of aan hun hand. De indruk ontstaat dat het mannen zijn die deelnemen aan de acties van Dolle Mina en niet helemaal objectief zijn. Toch is het goed dat Brandpunt deze mannen in beeld brengt omdat zo te zien is dat Dolle Mina niet alleen uit vrouwen bestaat en hiermee vooroordelen uit de wereld verholpen worden.

Al met al worden zo meerdere acties van Dolle Mina in beeld gebracht, waarbij ook verschillende reacties hierop te zien zijn, zowel positieve als negatieve. De positieve reacties overheersen echter en de gehele reportage draagt een enigszins vrolijk karakter waardoor Dolle Mina overkomt als een nieuwe actiegroep die met een vrolijke insteek de leefsituatie van vrouwen aan de orde willen stellen. Door deze kritische reacties steeds tegenover beelden van Dolle Mina te monteren wordt een tegenstelling tussen enerzijds de actievoersters en anderzijds mannen en de oudere vrouw geschapen. De reportage blijft echter luchtig en sluit in jolige sfeer af. Het betrof hier geen diepgaand onderzoek naar de beweegredenen van Dolle Mina, maar meer een introductie van de actiegroep bij het kijkerspubliek. Doordat Dolle Mina zelf aan het

woord kwam, kreeg ze de kans de kijker van haar gelijk te overtuigen en kon ze zo invloed uitoefenen op de boodschap die in de reportage wordt overgebracht.

8.3 Actie tijdens Cinemanifestatie

Dat de reacties op Dolle Mina ook vervelender kunnen zijn blijkt tijdens een uitzending van het actualiteitenprogramma Scala, gemaakt door de NOS. Daar was op 30 januari 1970 een verslag te zien van een actie van Dolle Mina tijdens een missverkiezing op het filmfestival Cinemanifestatie in Utrecht.¹⁴⁷ Dolle Mina verstoorde de missverkiezing omdat ze vonden dat vrouwen daar als vee gekeurd werden. Een groep Dolle Mina's wist de zaal waar de verkiezing plaats zou vinden binnen te dringen en veroorzaakt daar rumoer. Door te joelen, te praten en te klappen werd de bijeenkomst verstoord. De leiding van de missverkiezing reageerde daar woedend op: 'Jullie zijn klootzakken!'

Scala bracht Dolle Mina in beeld als vrolijke vrouwen die op onschuldige manier de verkiezing verstoren. Er wordt geen geweld gebruikt maar Dolle Mina joelt en praat door de sprekers op het podium heen, zodat de niet goed verstaanbaar zijn. De leiding van de avond wordt opvallender in beeld gebracht: als mensen die de controle verliezen en niet adequaat op de situatie reageren. Een man staat schreeuwend op het podium Dolle Mina uit te schelden, een volkomen overtrokken reactie waarbij hij zichzelf enigszins belachelijk maakt. De bijeenkomst kon echter al snel worden voortgezet, omdat Dolle Mina besloot te vertrekken. De reportage sluit af met het beeld van een man achter een microfoon die de situatie aan de aanwezigen probeert uit te leggen: 'Voor de mensen die het nog niet begrepen hebben: dit was een stunt van een actiegroep, voornamelijk uit Amsterdam, de Dolle Mina.' De actie van Dolle Mina lijkt geslaagd. Ze hebben op eenvoudige wijze de verkiezing korte tijd weten te verstoren en hebben daarbij de media ingeschakeld. Door de montage waarbij de scheldende man het meest in het oog springt komt Dolle Mina niet negatief in beeld, en ligt de nadruk juist op de overtrokken reactie van de leiding. Dolle Mina werd dus opnieuw neergezet als een jolige actiegroep die niet werkelijk bedreigend is. Het is Dolle Mina echter niet gelukt om haar standpunten uitgebreid toe te lichten. De reportage maakt alleen duidelijk dat sprake is van een protest, maar van welk protest en om welke redenen, daar blijft de kijker naar gissen. Wellicht is dat in een studiodgesprek echter wel toegelicht.

Het narratief van de reportage staat in het teken van de verstoring van de missverkiezing door Dolle Mina en de overtrokken reactie van de leiding in de zaal. Dolle Mina lijkt door de makers niet veroordeeld te worden, maar juist de mensen die de missverkiezing moeten leiden komen, door de overtrokken reactie, negatief in beeld. De Mina's lijken slechts vrolijke,

---

¹⁴⁷ NOS, Scala 30 januari 1970. *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 20412, dragernummer V53561.

ongevaarlijke jonge vrouwen die je niet al te serieus moet nemen en voornamelijk met humor moet pareren.

8.4 Het congres in Arnhem

Net als het NOS-Journaal had ook KRO's Brandpunt een reportage over het eerste Dolle Mina congres.¹⁴⁸ Brandpunt opende daarbij met beelden van het spreekkoortje dat op 24 januari in Amsterdam het bruidspaar toezong. Hiermee werd Dolle Mina opnieuw bij de kijkers geïntroduceerd, zodat die weer wisten waar het hen om te doen was. Vervolgens waren verschillende beelden te zien van mensen die het congres bezochten. Daarbij lag de nadruk op rumoer en een veelheid van stemmen in de hal van de jeugdherberg en waren mensen te zien bij een inschrijfbalie en in de congreszaal. Door een sterke camerabeweging van gezicht naar gezicht en van links naar rechts wordt een onrustige sfeer opgeroepen. Vanaf het zevende shot is een interview met een Dolle Mina te zien. Dolle Mina kreeg hier de kans op uit te leggen waarom het congres georganiseerd was. De woordvoerster van Dolle Mina noemde daarbij enkele onderwerpen waarop gepraat zal worden: 'zoals gratis abortus, gratis crèches en gelijke rechten op scholing voor iedereen.' Dolle Mina krijgt in deze Brandpuntreportage dus gelegenheid om de belangrijkste aandachtspunten naar voren te brengen.

Na dit korte interview zijn beelden te zien van congresbezoekers en fotografen die in de zaal aanwezig zijn. Hiermee wordt duidelijk gemaakt dat er veel belangstelling van de pers was. Op de achtergrond klinkt opnieuw rumoer en stemmen. Bij de beelden van de congresbezoekers is duidelijk aandacht voor uiterlijke kenmerken van de dames: shots van lange, slanke dames benen en knappe gezichtjes. In shot 13 wordt echter duidelijk dat het niet alleen jonge vrouwen zijn die zich aangesproken voelen door Dolle Mina. Een oude dame, mevrouw Prins, houdt een toespraak over het belang van goed onderwijs voor jonge meisjes, die met applaus en gejuich beantwoord wordt. Ook worden mannelijke bezoekers in beeld gebracht.

Het meest opvallende fragment in de reportage is een ruzie tussen twee vrouwelijke Dolle Mina's (shot 17). Ze vliegen elkaar bijna in de haren en worden door een man (!) weer tot de orde geroepen: 'Alstublieft, alstublieft, alstublieft!! Op zijn tijd is het misschien aardig met elkaar door elkaar te gillen. Maar ik dacht dat we hier met een man of twee-, driehonderd aanwezig waren, dus dat wordt wat chaotisch.' De twee Dolle Mina's worden in beeld gebracht als kijdende vrouwen die zichzelf niet in de hand hebben en door een man tot de orde geroepen moeten worden. Dit beeld wordt nog versterkt door een shot van een man die op een fluitje blaast (shot 20). Dolle Mina wordt zo gepresenteerd als een stuurloze, ruziezoekende groep

---

¹⁴⁸ Brandpunt (KRO) 4 april 1970, *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 20863, dragernummer V42431.

vrouwen die door mannelijke leden in toom worden gehouden. Brandpunt geeft in deze reportage dus enigszins een stereotyperend beeld van Dolle Mina. Dit doen ze in de eerste plaats door in te zoomen op uiterlijke kenmerken van enkele congresbezoekers, maar ook door de ruzie tussen twee aanwezigen in uitgebreid in beeld te brengen en dit te laten volgen door beelden van mannen die de aanwezige vrouwen tot kalmte manen. Het shot van de ruziënde vrouwen is het langste uit de hele reportage, waarmee nog eens extra nadruk op het geruzie wordt gelegd.

Er is duidelijk sprake van dramatisering in deze reportage die opent met beelden van een ludieke, frisse en vrolijke actie en vervolgens overgaat naar ruziënde Dolle Mina's. Door deze montage ontstaat een beeld van Dolle Mina als frisse, vrolijke actiegroep die met het congres probeert serieus te worden terwijl dit niet erg goed lijkt te lukken. Er is dus duidelijk sprake van beeldmanipulatie door de makers. Hier lijkt sprake van stereotypering van Dolle Mina als onbeheerste, kijkende vrouwen, die zich verre moeten houden van serieuze bezinning en zich maar moeten beperken tot de vrolijke acties waar ze zo goed in zijn.

8.5 Actie op de Huishoudbeurs

Later die maand werd door een ander actualiteitenprogramma, dit keer *Achter het nieuws* van de VARA, opnieuw een reportage uitgezonden waar Dolle Mina op dezelfde manier in beeld werd gebracht. Op 25 april 1970 deed *Achter het nieuws* verslag van de actie tegen giftige witmakers in waspoeder van Dolle Mina op de Huishoudbeurs in de Amsterdamse RAI.¹⁴⁹ Bont uitgedoste Dolle Mina's vormden daar een spreekkoor en strooiden waspoeder in het rond. Vanaf het derde shot zijn de Mina's in actie te zien en horen we de tekst die zij scanderen: 'Spierwit, kraakwit, witter dan wit, nieuw wit, super wit, diepte wit, actief wit', en andere varianten op 'wit'.

De actievoerders worden met *close-ups* en *medium shots* in beeld gebracht, waardoor zij goed in beeld komen. Daarbij is ook te zien dat er onder de Dolle Mina's ook mannelijke actievoerders zijn. Omstanders komen echter nauwelijks in beeld. Er is door camerabewegingen, beeldkaders en camerastandpunten veel aandacht voor het uiterlijk van de demonstranten. Te zien zijn onder andere vrouwen in laboratoriumjassen met mondkapjes voor hun gezicht en een demonstrant met een gasmasker. Ook worden spandoeken in beeld gebracht met de teksten als: 'Dit is het bewijs. Persil heeft 2 witmakers' en 'Dolle Mina tegen de verslaafde consument'

Door de aandacht voor de uitdossing van de demonstranten en de afwezigheid van een toelichting op de actie door Dolle Mina of een commentator blijft de reportage aan de

---

¹⁴⁹ Achter het Nieuws (VARA) 25 april 1970. *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 210015, dragenummer V24971.

oppervlakte. Waarom Dolle Mina in actie is gekomen of wat er giftig is aan het waspoeder, wordt aan de kijker niet duidelijk gemaakt. De reportage lijkt een objectief en neutraal verslag dat slechts de kijker dient te informeren. Het beeld dat door het camerawerk ontstaat is die van een vreemde groep demonstranten en een groep vrolijke mannen en meiden die blijkbaar tegen witmakers in waspoeder zijn. Er werd geen uitleg van de achterliggende redenen voor de demonstratie gegeven.

8.6 Kindercrèche in het Milva-kamp

Een andere bijzondere protestbeweging die gelijktijdig met Dolle Mina opkwam was de Kabouterbeweging (1969-1974) rond ex-provo's Roel van Duijn en Robert Jasper Grootveld. De Kabouters hadden kritiek op het consumentisme en de aantasting van natuur en milieu. Een voorbeeld van het protest van deze beweging was het Milva-kamp in Den Haag. Daar hadden Kabouters verschillende gebouwen gekraakt om een vrijdorp te stichtten. Ook Dolle Mina's waren hierbij betrokken. Zij organiseerden in het Milva-kamp een kindercrèche, en Brandpunt had hier in haar uitzending van 11 augustus 1970 een reportage over.¹⁵⁰

De reportage begint met twee korte shots van spelende kinderen die vanuit een laag camerastandpunt zijn gefilmd waardoor ze duidelijk in beeld komen en de kijker zich als het ware op het niveau van hun kinderlijkheid gaat bevinden. Deze manier van filmen is duidelijk bedoelt om ons te ontroeren en de onschuld van de kinderen te laten zien. Vervolgens komt een Dolle Mina aan het woord die uitlegt dat de crèche die dag officieel begonnen is en die vertelt hoeveel kinderen er aanwezig zijn. Als haar tenslotte gevraagd wordt of er behoefte is aan de crèche stelt de jonge vrouw enigszins onzeker dat ze denkt van wel, maar dat dit pas duidelijk zal worden als de crèche officieel van start is gegaan. De jonge, aantrekkelijke, Dolle Mina komt enigszins onzeker over en geeft veelal korte antwoorden. Hierdoor is haar verhaal niet echt overtuigend. En ook is er geen nadere toelichting over de oprichting van de kindercrèche of over de plaats van de crèche (in het vrijdorp van de Kabouters).

Het interview met deze Dolle Mina wordt afgewisseld met beelden van spelende kinderen. Zij lijken in deze reportage centraal te staan. Er is sprake van parallelmontage waarbij de serieuze delen steeds worden afgewisseld met beelden van kinderen of van moeders met hun kind. De onschuld van de kinderen wordt zo tegenover de serieuze wereld van de volwassenen geplaatst. Dit krijgt een dramatische wending als te zien is hoe bulldozers de gekraakte panden van het kamp slopen. Ook deze beelden worden afgewisseld met shots van kinderen, waardoor een groot contrast ontstaat. Onschuldig, spelende kinderen worden zo tegenover het gevaar en de agressiviteit van de sloopmachines gezet.

---

¹⁵⁰ Brandpunt (KRO) 11 augustus 1980. *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 21704, dragernummer V42774.

De reportage eindigt met een beeld van de sloop van de gebouwen en het geluid van brekend glas. Door de afwezigheid van commentaar wordt echter niet duidelijk wat precies de bedoeling van de reportage is, welke betekenis de kijker aan dit alles moet geven. Als kijker blijf je, door de onzekerheid waarmee Dolle Mina de vragen van de interviewer beantwoordt, jezelf afvragen of deze kindercrèche wel nodig was. De montage van beelden van onschuldig spelende kinderen tegenover de bulldozer kan op twee manieren uitgelegd worden. Wellicht veroordelen de makers van de reportage de sloop van gebouwen waar een kindercrèche is gehuisvest, maar het is even goed mogelijk dat de aanwezigheid van kinderen op zulk gevaarlijk terrein veroordeeld wordt. Er is dus geen eenduidig oordeel over deze reportage te geven.

8.7 Actie voor Stimezo

De manier van actievoeren van Dolle Mina werd niet altijd opgevat als sympathiek, ludiek en verfrissend. In november 1970, bij de intocht van Sint Nicolaas in Amsterdam, wilde Dolle Mina aandacht vragen voor de abortuskliniek van Stimezo. Daarom probeerden ze de intocht te verstoren en Sinterklaas een appel aan te bieden, het symbool dat Stimezo in haar logo gebruikte. Beelden van deze actie werden op 14 november 1970 uitgezonden door KRO's Brandpunt.¹⁵¹ De beelden van de actie dienden als inleiding op een lang interview met 'moraaltheoloog' drs. Th. Beemer over abortus provocatus.

De reportage over de actie bij de intocht van Sint Nicolaas heeft een onrustige sfeer. Er zijn veel camerabewegingen doordat de cameraman de actievoerders steeds in beeld probeert te houden. Verschillende Dolle Mina's proberen bij Sinterklaas te komen om hem een 'appel van Stimezo' aan te bieden. Ze worden hierbij tegengewerkt, maar proberen het telkens op een andere manier. De sterke camerabewegingen geven een onrustig beeld. De Dolle Mina's proberen Zwarte Piet te overreden en aan de kant te duwen. Dit lukt ze niet, uiteindelijk weet Zwarte Piet hen aan de kant te krijgen. De Dolle Mina's zijn op luide toon in gesprek met Zwarte Piet en roepen naar Sinterklaas om Stimezo onder de aandacht te brengen. De verstoring van het kinderfeest komt onsympathiek over en door het onrustige beeld wordt dit nog eens versterkt. Na 63 seconden eindigt de reportage over de actie waarna het interview met drs. Beemer uitgezonden wordt. Dit interview is niet live en achter de beelden van de actie gemonteerd. Middels een commentaarstem wordt er een brug gemaakt tussen het interview over de abortuskwesitie en de actie van Dolle Mina. Er wordt dus serieus op een thema van Dolle Mina in gegaan. Hoewel de 'moraaltheoloog' afwijzend tegenover abortus staat, betekent

---

¹⁵¹ Brandpunt (KRO) 14 november 1970. *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 22377, dragernummer V53115.

dit wel dat het Dolle Mina is gelukt het onderwerp onder de aandacht te brengen. Op het interview zal ik echter niet verder ingaan omdat Dolle Mina daarin verder geen rol speelde.

De beelden van de actie van Dolle Mina werden ingeleid door een commentator die uitlegt waar de plaatsvond en wat het doel van de actie was. Aan het eind van de actiebeelden stelde diezelfde commentator: 'Ludiek vanochtend, maar intussen is het wel duidelijk dat het hier gaat om zeer wezenlijke zaken'. De actie werd hiermee niet veroordeeld. En hoewel Dolle Mina geen gelegenheid kreeg de actie of haar standpunten ten aanzien van abortus toe te lichten, werd er wel serieus op het onderwerp in gegaan: het is 'een wezenlijke zaak'. De actievoerders kwamen echter in beeld als onruststokers, verstoorders van een kinderfeest. Brandpunt laat vervolgens haar katholieke achtergrond zien als ze doorgaat op het onderwerp met een katholieke ethicus. Hier is sprake van een duidelijke keuze doordat bij deze ethicus een afwijzend standpunt ten aanzien van de abortuskwestie gepropageerd wordt. De makers van het programma hadden immers ook Dolle Mina voor een interview kunnen uitnodigen. Door juist hem lang aan het woord te laten, lijken de makers hiermee de mening van de kijker te willen beïnvloeden. Brandpunt was een actualiteitenprogramma dat bekend staat om haar emanciperende journalistiek. Brandpunt liep voorop in de discussie over abortus door steeds opnieuw reportages hierover te maken.¹⁵² Toch lijkt de reportage over Dolle Mina vooral afkeuring te propageren.

8.8 Betoging op het binnenhof

Op 3 augustus 1971 zond *Brandpunt Extra* een kort filmpje over een actie van Dolle Mina op het Binnenhof uit. Hierin is te zien dat Dolle Mina tegen het beleid van premier Biesheuvel protesteerde. De reportage toont een actie van Dolle Mina die enigszins van haar andere acties afwijkt. De demonstranten staan rustig op het Binnenhof te praten. Ze hebben zich niet bijzonder uitgedost, zoals in eerdere acties, en hebben geen spandoeken bij zich. (Althans, deze zijn niet te zien in het fragment.) Wel hebben ze een pop bij zich, met daaraan een pamflet vastgemaakt. De pop is volgens Dolle Mina één van de vele vrouwen die 'met deze nieuwe regering weer meer achter komt te lopen dan tot nu toe al het geval is.' Met de pop wilden de Mina's Biesheuvel 'een extra vrouw geven waar hij in zijn kabinet mee kan sollen.'

In de korte reportage is ook te zien dat de Mina's probeert in gesprek te gaan met minister-president Biesheuvel. Het grootste deel van de reportage is hier aan gewijd. Eerst willen de demonstranten met de premier in gesprek over de pop die als staatssecretaris of minister aangesteld kan worden zodat het kabinet er een extra vrouw bij heeft 'die hem niet tegensprekt, die stilzwijgend afwacht wat er gebeurt.' Biesheuvel vraagt hen echter waarom

---

¹⁵² Bank en Potma, 'De macht van televisie', 66. Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004) 323-325.

van die pop een minister gemaakt moet worden, en zegt vervolgens dat hij weer aan het werk moet. Een demonstrant wil echter nog over iets anders met hem in gesprek en wil hem een wetsvoorstel aanbieden. Biesheuvel stelt zich echter opnieuw afwijzend op en zegt dat hij die al heeft en probeert een eind aan de conversatie te maken met: 'Dames, tot kijk, hè' en 'Dan ga ik snel naar mijn auto toe'. Biesheuvel laat met de woorden 'tot kijk, hè' doorschemeren dat hij de dames niet echt serieus neemt en uit zijn afwijzende houding blijkt ook dat hij niet bereid is zich in de argumenten van de demonstranten te verdiepen. Dit kan natuurlijk wijzen op een neerbuigende houding van de minister-president, maar een andere verklaring is ook mogelijk. Wellicht dat de premier zich niet voor het karretje van de feministes wilde laten spannen en geen onredelijke toezeggingen wilde doen. Het blijft dus onduidelijk of de vrouwen hier werkelijk neerbuigend bejegend werden.

Dolle Mina krijgt in deze reportage overigens wel gelegenheid om haar standpunten te verduidelijken aan het publiek. Een verslaggever vraagt enkele demonstranten om een toelichting en Dolle Mina geeft haar antwoord een ideologische lading door te stellen dat de regering met vrouwen 'solt' en nog verder achterstelt. Daarmee weet Dolle Mina de essentie van hun standpunten aan het publiek over te brengen zodat hen duidelijk wordt dat Dolle Mina tegen achterstelling van vrouwen is. Dolle Mina maakt hier dus duidelijk gebruik van de aanwezige cameraploeg. Dolle Mina weet in beeld te komen zoals ze zelf graag wil: opkomend voor vrouwen en vechtend tegen vrouwonvriendelijk overheidsbeleid.

Het is bij dit fragment moeilijk vast te stellen in hoeverre hier sprake is van stereotypering van Dolle Mina. Deze keer zijn de demonstranten niet vreemd uitgedost en is geen sprake van een opmerkelijk jolige of uitgelaten sfeer. De interactie tussen premier Biesheuvel en enkele Dolle Mina's laat doorschemeren dat de premier de demonstranten niet helemaal serieus neemt of het in ieder geval niet waard vindt om langdurig in gesprek te gaan. Toch is het moeilijk hier een oordeel over te vellen. Het blijft onduidelijk of de afwijzing tegen Dolle Mina persoonlijk is gericht of dat de premier simpelweg geen tijd heeft. Er lijkt in de reportage geen oordeel geveld te worden en ook commentaar van verslaggevers blijft. Mogelijk is in de studio wel over de demonstratie doorgepraat, en werd daarbij wel een oordeel geveld. Doordat die beelden echter niet bewaard zijn zullen we nooit weten wel commentaar uiteindelijk op de beelden is gegeven.

8.9 De huifkartocht

Een duidelijk voorbeeld van de manier waarom programmamakers invloed kunnen uitoefenen op de beeldvorming over Dolle Mina is te zien in een reportage over de huifkartocht die een aantal Mina's in het voorjaar van 1972 door Nederland maakten.. Dolle Mina wilde met door met een huifkar het land door te trekken met de Nederlandse vrouwen, en in het bijzonder de

vrouwen die op het platteland wonen, bewust maken van de abortusproblematiek. Door met hen in gesprek te gaan hoopte Dolle Mina de vrouwen aan het denken te zetten en wilden ze proberen het van het standpunt van Dolle Mina te overtuigen.

Het verslag dat hiervan door AVRO Televiziermagazine¹⁵³ werd gemaakt, is, in tegenstelling tot andere reportages van bijvoorbeeld *Brandpunt*, duidelijk subjectief. Dit is al merkbaar in de opening. Onder begeleiding van trompetgeschal en vrolijke muziek ziet de kijker een huifkar naderen. Vervolgens zegt een commentator: 'Bibberend van de kou en striemende regen rijden vijf Dolle Mina's door het Limburgse heuvelland.' De vrolijke muziek vormt een groot contrast met de sfeer die de commentator weet op te roepen: kou en regen zijn moeilijk te rijmen met vrolijk trompetgeschal. Als een verslaggever vervolgens in gesprek gaat met twee vrouwen die met de huifkar meerijden vraagt hij hen of er geen andere manieren zijn om het doel te bereiken. Daarna vraagt hij: 'Vindt u overigens dat dit de methode is om de mensen in het land te overtuigen dat u gelijk heeft?' De verslaggever is dus erg kritisch en klinkt zelfs ironisch. Daarna volgen beelden van de huifkar die een dorp binnen rijdt. Het is echter leeg op straat en de huifkar is het enige verkeer dat op straat te zien is. Dolle Mina probeert echter toch de aandacht te trekken en gebruikt een handbel in de hoop dat mensen naar hen toe komen. Opnieuw volgt ironisch commentaar: 'Het beestachtige weer houdt iedereen binnen en zelfs de bel die de mensen uit moet luiden krijgt alleen reactie van de plaatselijke rooms-katholieke kerkklok.' In het commentaar werd een contrast geschapen tussen de progressieve Dolle Mina's en de gelovige Limburgse dorpen waar het katholicisme nog heerst. Als daarna beelden zijn te zien van enkele Dolle Mina's die vruchteloos in gesprek met enkele vrouwen uit het dorp proberen te gaan en slechts wat kort commentaar terug krijgen, ontstaat het beeld dat eigenlijk niemand op de actie van Dolle Mina staat te wachten en de dorpsbewoners niet open staan voor de boodschap van de jonge vrouwen.

De reportage sluit af met beelden van het eerdere gesprek tussen een verslaggever en twee Dolle Mina's in de huifkar. De dames geven daarbij aan dat ze hun actie erg belangrijk vinden: 'Juist in de kleine plaatsen en juist de mensen die er nog niet eens over nagedacht hebben, die gaan er door die huifkar alleen al over nadenken.' Zo zien de dorpsbewoners 'in ieder geval dat Dolle Mina behalve gillen ook nog iets anders kan.' De reportage heeft een optimistisch einde, maar toch blijven de ironie en het sarcasme het meest hangen. De combinatie tussen muziek, commentaar en beelden dragen duidelijk de boodschap uit dat Dolle Mina mooie voornemens heeft om het platteland tot het feministisch abortusstandpunt te bekeren, maar hierbij van een koude kermis thuiskomen en niemand op Dolle Mina zit te wachten. Er ontstaat zo een beeld van enigszins arrogante Mina's uit de grote stad die de

---

¹⁵³ AVRO, Televizier Magazine, 17 april 1972, *Instituut voor Beeld en Geluid*, doc.id. 26016, dragernummer V53838.

ongeïnformeerde dorpsvrouw van hun standpunt komt overtuigen. Hierbij wordt opnieuw, net als in eerdere reportages, een tegenstelling tussen de vooruitstrevende Mina's en gewone huisvrouwen gecreëerd. Deze reportage is heel duidelijk een voorbeeld van de invloed die de makers op de representatie kunnen uitoefenen. Want hoewel Dolle Mina gelegenheid krijgt om de actie toe te lichten is doormiddel van toegevoegde muziek en commentaar een duidelijk ironische ondertoon te herkennen.

8.10 Conclusie

Over het geheel genomen zijn er enkele uitspraken te doen over de representatie van Dolle Mina in actualiteitenprogramma's. In tegenstelling tot het NOS-Journaal leggen de actualiteitenprogramma's verhoudingsgewijs minder nadruk op het uiterlijk van de Dolle Mina's. Het uiterlijk komt wel aan bod en de actiegroep wordt, net als bij het Journaal, duidelijk neergezet als een groep jonge aantrekkelijke vrouwen, maar er is veel meer aandacht voor de achtergronden rond de acties. Er ligt veel meer nadruk op onrust die Dolle Mina soms veroorzaakt en de onrust binnen de eigen gelederen. De actualiteitenprogramma's zijn duidelijk kritisch ten aanzien van de standpunten en eisen van Dolle Mina en gaan serieus in op de onderwerpen die Dolle Mina aan de orde stelt. Hoewel de actiemethoden neergezet worden als vrolijk en ludiek, lijken de actualiteitenprogramma's Dolle Mina toch serieus te nemen.

Hierbij wordt echter, middels parallelmontage, wel een tegenstelling tussen Dolle Mina's en gewone vrouwen gecreëerd. Het duidelijkst kwam dit naar voren in de eerste reportage van *Brandpunt* (24 januari 1970) en in de reportage van de huifkartocht door *Televizier Magazine* (17 april 1972). Door beelden van Dolle Mina tegenover beelden van gewone vrouwen te monteren wordt zo duidelijk gemaakt dat Mina's anders over onderwerpen als abortus en emancipatie denken dan de 'gewone huisvrouw'. Dolle Mina lijkt hierdoor een bijzondere groep jonge dames, met een boodschap die niet door het merendeel van de Nederlandse vrouwen gedeeld werd. Ook lijkt Dolle Mina in de actualiteitenprogramma's door politici niet serieus genomen te worden. De luchtigheid en joligheid tijdens de acties overheerst en achterliggende beweegredenen komen nauwelijks aan bod. Dolle Mina wordt al met al enigszins gestereotypeerd als een groep stadse jonge, aantrekkelijke vrouwen die leuk actievoeren, maar die het publiek niet geheel serieus neemt en hoeft te nemen, te meer omdat het de Mina's zelf ook niet lukt om hun serieuze kant naar voren te brengen.

9 Dolle Mina in verschillende nieuwsmedia

9.1 Inleiding

In haar dissertatie stelde Liesbet van Zoonen dat te verwachten is dat de representatie van feministes uit de tweede golf in dag- en weekbladen hetzelfde is als op televisie. Zij beargumenteert dit aan de hand van nieuwswaarden en criteria die de journalistiek bij selectie van nieuwsitems zou hanteren. De in dagbladjournalistiek aanwezige 'organisatorische routines, nieuwswaarden en beroepsopvattingen gelden voor televisie [...], met dien verstande dat visualiseerbaarheid een belangrijker selectie criterium voor televisie is, en dat er in verhouding tot kranten, weinig informatie overgedragen kan worden.'¹⁵⁴ Daarom gaat zij ervan uit 'dat de interpretatiekaders van televisie-journalistiek niet wezenlijk zullen verschillen van de dag- en weekbladen'.¹⁵⁵

Van Zoonen vond het niet nodig deze opvatting te onderbouwen. Het lijkt mij wetenschappelijk gezien onjuist om zonder verdere onderbouwing zo'n uitspraak te doen over de representatie van Dolle Mina in de Nederlandse media. Wetenschappelijke kennis dient immer niet gebaseerd te zijn op vooronderstellingen, maar op empirisch onderzoek en daaruit voortkomend wetenschappelijk onderbouwde stellingname. Doel van dit hoofdstuk is dan ook om te achterhalen of de veronderstelling van Van Zoonen juist is. In dit hoofdstuk zal ik daarom eerst proberen te achterhalen wat de selectiecriteria van verschillende media zijn en of aan de hand daarvan een verschil in representatie te verwachten is. Vervolgens zal ik de representatie van Dolle Mina en Man-Vrouw-Maatschappij zoals van Zoonen dit onderzocht heeft behandelen. Ten slotte wil ik een vergelijking proberen te maken met de representatie van Dolle Mina in de gedrukte pers en op televisie.

9.2 Vrouwen in het nieuws?

Dag- en weekbladen gebruiken bij het selecteren van nieuwsitems die zij willen behandelen verschillende criteria. Het desbetreffende nieuws moet belangrijk genoeg zijn, moet ondubbelzinnig uit te leggen zijn en zoveel mogelijk overeenstemmen met bestaande gebeurtenissen. Een 'item' moet dus eenvoudig aan het publiek uitgelegd kunnen worden en binnen de kaders van het bestaande nieuws geplaatst kunnen worden. Toch moet er wel sprake zijn van 'nieuws' en dus moet de gebeurtenis enigszins uitzonderlijk zijn. Tenslotte moet er rekening gehouden worden met het totaal-product van krant of weekblad: het geheel moet evenwichtig zijn, zodat bepaalde onderwerpen geen overdreven aandacht krijgen. Zo kent een krant vaak een vast aantal pagina's dat beschikbaar is voor politiek nieuws, binnenlands en buitenlandsnieuws en bijvoorbeeld economisch nieuws. Als er veel politieke onderwerpen

---

¹⁵⁴ Van Zoonen, *'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?'*, 87-88.

¹⁵⁵ Idem, 88.

beschikbaar zijn zal hieruit dus een selectie gemaakt worden om ook bijvoorbeeld het economisch nieuws de ruimte te geven.¹⁵⁶ Volgens Van Zoonen zouden deze selectiecriteria ook bij televisieprogramma's gebruikt worden. Alleen zou er dan het criterium van 'visualiseerbaarheid' van het nieuws aan toegevoegd worden.

Charles Groenhuijssen en Ad van Liempt stellen echter dat het niet zo eenvoudig is. In hun uiteenzetting over de werkwijze van nieuwsmakers bij televisieprogramma's geven zij een bijna identiek overzicht van de selectiecriteria.¹⁵⁷ Zij stellen echter dat het niet simpelweg gaat om een item waar beeldmateriaal van beschikbaar is, ook de manier waarop het nieuws in beeld komt is van belang bij de selectie van beelden. 'Ten behoeve van de afwisseling en daarmee van de 'verteerbaarheid' van een nieuwsuitzending is een sterk visueel nieuwsonderwerp in sommige gevallen te verkiezen boven een 'talking-head-item'.¹⁵⁸ Bij de keuze uit twee onderwerpen waarvan er van het eerste onderwerp mooiere beelden zijn, zal in alle verwachting het eerste onderwerp gekozen worden, ook als er van het andere onderwerp eveneens beeldmateriaal beschikbaar is. Het desbetreffende item moet niet alleen in het geheel van de uitzending passen, ook de vormgeving telt mee bij de selectie van reportages. Ook stellen Groenhuijssen en van Liempt dat de actualiteitswaarde bij televisie belangrijker is dan bij de selectie van artikelen voor dag- en weekbladen. Televisiemakers brengen om deze reden het liefst 'live'-nieuws. Tenslotte is het voor nieuwsmakers op televisie ook van belang dat relevante reacties op het nieuws ook op filmband staan. Afwisseling is erg belangrijk in televisieprogramma's om zo de aandacht van de kijker vast te kunnen houden. Deze afwisseling kan in de vorm van reacties op onderwerpen gegeven worden, maar daarvan moeten dan wel beelden beschikbaar zijn.

Liesbet van Zoonen had met haar stelling ten aanzien van nieuws in zoverre gelijk dat visualiteit van een onderwerp voor televisiemakers erg belangrijk is. Duidelijk mag zijn dat het hierbij niet simpelweg om de beschikbaarheid van gefilmd materiaal gaat. Net zo belangrijk, wellicht nog belangrijker, is de manier waarop iets in beeld gebracht wordt. Beelden van mooie jonge vrouwen in actie zijn interessanter dan beelden van een persconferentie over een feministisch onderwerp omdat er in het eerste geval meer te zien is en iets leukers te zien is. Hierdoor kan er dus ook een verschil in representatie ontstaan. Het beeld dat van Dolle Mina in televisieprogramma's gegeven wordt hoeft dus niet per definitie het zelfde te zijn, zoals Van Zoonen suggereert. Veeleer is logisch dat de representatie van Dolle Mina in kranten en op televisie van elkaar verschilt omdat er verschillende beelden voorgeschoteld worden. Op televisie werkt men immers met heel concreet zichtbare en bewegende beelden, terwijl men in

---

¹⁵⁶ Idem, 30.

¹⁵⁷ Groenhuijssen en van Liempt, *Live!*, 40.

¹⁵⁸ Ibidem.

kranten beelden met woorden moet oproepen en slechts foto's met stilstaand beeld kan gebruiken. Ook de het feit dat op televisie minder ruimte is om diepgaand op het onderwerp in te gaan, zeker bij het Journaal is dit het geval, kan een andere representatie veroorzaken omdat er minder ruimte voor nuancering of een tegengeluid is.

9.3 Dolle Mina in dag- en weekbladen

In dag- en weekbladen kwamen vrouwen aan het eind van de jaren zestig op nieuwspagina's volgens Liesbet van Zoonen, nauwelijks in beeld. De kranten hebben besteedden wel aandacht aan hun vrouwelijke lezers, maar doen dat veelal op speciale vrouwenpagina's waar de laatste mode en andere 'human interest'-onderwerpen behandeld werden. Als vrouwen al op de nieuwspagina's te vinden waren dan is het vooral als slachtoffer van geweld of zedenmisdrijf of als een deskundige op dat gebied. Ook kwamen vrouwen vaak in beeld in hun traditionele rol, als moeder of als echtgenote. Begin jaren zeventig kwam hier echter verandering in toen vrouwen betere toegang tot de nieuwsproductie kregen en er tegelijkertijd sprake was van een opleving van de vrouwenbeweging.¹⁵⁹

Dolle Mina kwam daarin het meest naar voren en de acties van Dolle Mina werden meestal geplaatst in het kader van een vrouwenstrijd gericht op vrije seksualiteit. De berichtgeving over de feministische opleving in deze periode was volgens Van Zoonen echter niet eenduidig. Elke gebeurtenis en actie werd afzonderlijk behandeld en er werden weinig onderlinge verbanden met andere acties binnen de vrouwenbeweging gelegd. Journalisten hanteerden daarbij afstandelijk taalgebruik om zo hun objectiviteit te benadrukken.

Van Zoonen concludeert tenslotte dat er geen sprake is van een eenduidige beeldvorming, maar dat er wel onderwerpen zijn die steeds terugkeren. Zo gingen de kranten er van uit dat de vrouwenstrijd zonder mannen en wellicht tegen mannen gevoerd werd. De verhouding van de mannen met de vrouwenbeweging was daarom een steeds terugkerend thema. De kranten lieten zich verwonderd uit toen bleek dat er ook mannelijke voorvechters van de vrouwenkwestie waren. De aanwezigheid van mannen binnen Dolle Mina werd uitvoerig besproken en werd verklaard vanuit het voordeel dat mannen bij een vrijere seksuele moraal zouden hebben.¹⁶⁰

Een ander thema dat bij alle dag- en weekbladen terug te vinden was, is de aandacht voor de manier van actievoeren. De journalisten bleken erg gecharmeerd van de ludieke acties van Dolle Mina en hadden duidelijk voorkeur voor een luchthartige aanpak van de vrouwenstrijd. Journalisten leken van mening dat de feministische strijd op een leuke manier en met humor gevoerd moest worden. Op het moment dat Dolle Mina serieuzer leek te worden,

---

¹⁵⁹ Van Zoonen, *'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?'*, 122-124.

¹⁶⁰ Idem, 223-225.

tijdens het eerste landelijke congres in april 1970, reageerden veel journalisten teleurgesteld en verminderde de aandacht voor de vrouwenbeweging.¹⁶¹

Opvallend is verder dat Dolle Mina's en andere feministes in beeld gebracht werden als geheel anders dan de 'gewone vrouw'. Door de dag- en weekbladen werden ze gepresenteerd als het tegenovergestelde van de gewone huisvrouw, die zich inzette voor haar gezin. Er was daarbij veel aandacht voor jonge aantrekkelijke, en dus opvallende, dames uit de vrouwenbeweging. Dolle Mina werd zo gepresenteerd als afwijkend van de norm. Hierin schuilt een waardeoordeel. De vrouwenbeweging werd gepresenteerd als iets wat toch wel bijzonder was, en wellicht iets waarin gewone vrouwen zich niet konden herkennen. In de tegenstelling die tussen 'gewone vrouwen' en feministes gecreëerd werd, bleek volgens Van Zoonen dat de vrouwenbeweging toch als afwijkend neergezet werd. En daarmee werden de eisen en aandachtspunten van de vrouwenbeweging ook in dit afwijkende kader geplaatst.

Liesbet van Zoonen komt uiteindelijk tot de conclusie dat er geen sprake is 'van een ondubbelzinnige constructie van de publieke identiteit van de vrouwenbeweging als geheel'. Wel ontdekte zij enkele basisgedachten die in de dag- en weekbladen terug te vinden zijn. Kranten plaatsten veelal kanttekeningen bij de gebeurtenissen en acties en beoordeelden deze voornamelijk vanuit liberaal-feministisch perspectief, dus vanuit de strijd om gelijke kansen. Acties die afwijken van dit liberaal-feministisch kader werden kritischer beoordeeld dan acties die binnen de strijd om gelijke rechten en gelijke kansen pasten.¹⁶² Journalisten leken van mening dat de vrouwenbeweging tegen mannen gericht was en dat de vrouwen binnen de beweging anders waren dan gewone vrouwen. Ook werd er een tweedeling gemaakt tussen de legitieme en de onwenselijke onderdelen en middelen van de vrouwenstrijd. Privé-problemen als huiselijk geweld en de taakverdeling binnenshuis konden niet op steun rekenen, maar de strijd om meer rechten en gelijke kansen werd wel goedgekeurd. Journalisten konden zich echter niet vinden in het radicaal feminisme dat rond 1972 oprukte. Zodra de vrouwenbeweging zich duidelijk afzette tegen mannelijke overheersing of patriërchaat haakten journalisten af en veroordeelden ze deze feministen.¹⁶³ Er was dus sprake van duidelijke normering door journalisten.

9.4 Vergelijking met Dolle Mina op televisie

Zoals uit hoofdstuk 7 en 8 is gebleken hadden de nieuws- en actualiteitenprogramma's vooral in het eerste jaar van het bestaan van Dolle Mina aandacht voor de opvallende actiegroep. Het Journaal hanteerde daarbij een neutrale toonzetting. Dit had in de eerste plaats te maken met

---

¹⁶¹ Idem, 226-227 en 235

¹⁶² Idem, 279.

¹⁶³ Idem, 240-245.

de beperkingen die aan het Journaal waren opgelegd: deze moest zich bij de feitelijke verslaggeving houden en mocht geen opinie brengen. Hierdoor werd de verslaggeving door het Journaal beperkter. Niet alleen werden minder aspecten van Dolle Mina behandeld, ook werd er minder diep op de onderwerpen in gegaan. Expliciete waardeoordelen bleven in het Journaal afwezig, maar door montage en de manier van filmen werd toch duidelijk dat het Journaal enkele aspecten ten aanzien van de actiegroep bijzonder benadrukte. Zo was er veel aandacht voor het uiterlijk van de jonge dames en werd er een eenzijdig beeld van de deelnemende feministen gegeven. Mannen en oudere vrouwen uit deze sociale beweging kwamen nauwelijks in beeld. En als de aanwezigheid van mannen wel besproken werd, werd die sterk in twijfel getrokken. Alsof dit problematisch zou zijn en mannen niet bij de thema's van Dolle Mina zouden passen.

Ook werd de manier van actievoeren sterk benadrukt. De meeste acties kwamen in beeld als vrolijk, luchtig en 'ludiek'. De nadruk op de manier van actievoeren zorgde ervoor dat achterliggende ideologie en standpunten veel minder aan bod kwamen. Alleen op het moment dat er Dolle Mina's voor de camera verschenen in de vorm van een interview of anderszins door een verslaggever ondervraagd werden, kwam er meer uitleg over de acties. Door de afwezigheid van diepgaand onderzoek naar de achtergronden bleef het Journaal oppervlakkig en zette een eenzijdig beeld neer waarin slechts enkele 'eisen' van de Mina's werden behandeld.

De actualiteitenprogramma's hadden echter meer aandacht voor de verschillende onderwerpen die Dolle Mina naar voren bracht. De verslaggeving was daardoor pluriformer, maar ook hier waren enkele tendensen waar te nemen. Door de aandacht voor andere aspecten uit de beweging legden de actualiteitenprogramma's minder eenzijdig nadruk op het uiterlijk. Zo is er bijvoorbeeld ook aandacht voor de onrust die Dolle Mina met haar acties soms op straat veroorzaakte en voor de chaos binnen de eigen gelederen tijdens het eerste congres. Hoewel de actualiteitenprogramma's duidelijk aandacht hadden voor het uiterlijk van de jonge vrouwen, kwamen ook mannelijke Mina's en oudere vrouwen in beeld. Uit verschillende reportages van de actualiteitenprogramma's blijkt dat er, net als in de gedrukte pers, een tegenstelling werd gecreëerd tussen Dolle Mina en gewone vrouwen. Dolle Mina werd gestereotypeerd als een groep eigenzinnige, stadse, jonge vrouwen die de gewone dorpsvrouw van haar gelijk probeerde te overtuigen maar hierbij weinig succes had.

De actualiteitenprogramma's waren ten aanzien van de standpunten en de manier van actievoeren duidelijk kritischer dan het Journaal. Er wordt daarbij soms serieus ingegaan op onderwerpen die Dolle Mina aandroeg, waarmee de actiegroep haar doel, namelijk bewustwording en het bespreekbaar maken van feministische onderwerpen, lijkt te hebben bereikt. Toch lijken ook de actualiteitenprogramma's van mening dat Dolle Mina zich het beste

bij haar leuke, ludieke acties kan houden en het serieuze denkwerk beter aan anderen over kan laten. Politici lijken de Mina's niet serieus te nemen en ook Dolle Mina zelf lijkt niet serieus te kunnen vergaderen.

Zowel het Journaal als de actualiteitenprogramma's hadden veel aandacht voor het uiterlijk van de actievoersters, maar de actualiteitenprogramma brachten meer verschillende kanten van Dolle Mina in beeld waarbij een kritische houding gehanteerd werd en tegenstellingen met mannen en andere 'gewone' vrouwen tot stand gebracht worden. Verschillende actiepunten als abortus en scholing en arbeid kwamen aan bod, waarbij de actualiteitenprogramma's duidelijk meer onderwerpen naar voren brengen. De nadruk ligt ook hier het meest op de abortuskwestie. Achterliggende ideologie en nuanceringen blijven in beide gevallen afwezig. Dolle Mina wordt slechts oppervlakkig in beeld gebracht, iets waarmee de actiegroep zelf niet blij zal zijn geweest. Want hoewel ze het nieuws 'weten te halen', lukt het ze niet om al hun standpunten of hun ideologie naar voren te brengen.

9.5 Conclusie

Drie thema's die dag- en weekbladen naar voren brachten zijn ook in de televisieprogramma's terug te vinden. In beide gevallen werd een tegenstelling gecreëerd tussen Dolle Mina en de 'gewone' vrouwen in Nederland. In de reportages op televisie kwam dit in beeld door parallelmontages. Ook de aanwezigheid van mannen binnen Dolle Mina kwam in zowel de gedrukte pers als in de nieuws- en actualiteitenprogramma's duidelijk naar voren. De gedrukte pers bracht de vrouwenstrijd van Dolle Mina echter meer als een strijd voor vrijere seksuele moraal en tegen mannen terwijl op televisie de aanwezigheid van mannen binnen Dolle Mina's iets meer benadrukt werd. Tenslotte hadden zowel dag- en weekbladen als de televisieprogramma's aandacht voor de manier van actievoeren. De frisse, grappige stijl werd erg gewaardeerd en in de verslaggeving ook sterk benadrukt. Dolle Mina kwam hierdoor naar voren als een jolige groep die door omstanders en politici vaak niet helemaal serieus genomen werd.

Zowel in de gedrukte pers als op televisie waren waardeoordelen ten aanzien van Dolle Mina terug te vinden. De dag- en weekbladen hanteerden daarbij een duidelijk liberaal-feministisch kader waarbij onderwerpen als arbeidsemancipatie en politieke emancipatie op meer sympathie konden rekenen dan privé-onderwerpen als de verhouding binnen het huwelijk en huiselijk geweld. Deze laatste onderwerpen kwamen in het Journaal en de actualiteitenprogramma's in het geheel niet aan bod. De ideologie van Dolle Mina werd op televisie nauwelijks behandeld en de reportages bleven enigszins oppervlakkig.

Hoewel er veel overeenkomsten tussen de representatie van Dolle Mina in dag- en weekbladen en in televisieprogramma's zijn, ben ik het oneens met de stelling van Liesbet van

Zoonen dat de representatie van Dolle Mina op televisie hetzelfde moet zijn als in de gedrukte pers. Van Zoonen stelde dat in de presentatie van televisiebeelden dezelfde collectieve identiteit van Dolle Mina gecreëerd zou worden. Naar mijn mening zit er, hoewel wellicht niet veel, toch verschil in de representatie door de verschillende media. In het Journaal en de actualiteitenprogramma's lag de nadruk veel meer op het uiterlijk en werd nauwelijks op achterliggende standpunten ingegaan. Het grootste verschil is echter de overduidelijke aandacht voor het uiterlijk van jonge vrouwen binnen Dolle Mina waardoor de actiegroep op televisie veel meer eenzijdig werd neergezet als jolige, jonge vrouwen die je niet helemaal serieus hoeft te nemen.

Van Zoonen had gelijk met haar stelling dat er op televisie minder ruimte is voor een grondige analyse van het verschijnsel Dolle Mina. Naar mijn mening was haar stelling dat de representatie op televisie en in kranten verder het zelfde zou zijn, een verkeerd vooroordeel. Juist door de noodzakelijke visuele elementen in reportages die voor het Journaal en de actualiteitenprogramma's werden gemaakt kwam er meer nadruk op het uiterlijk. En juist door de aandacht voor het uiterlijk van de dames en heren en voor de manier waarop de acties werden vormgegeven ontstaat er bij de kijker een ander beeld van Dolle Mina dan bij de lezer van kranten. De journalisten en televisiemakers zijn echter niet als enige verantwoordelijk voor dit beeld. Dolle Mina koos er zelf voor om ludieke acties te organiseren en besloot soms juist aantrekkelijke vrouwen vooraan te zetten.¹⁶⁴ Dat zij hierdoor bijdroegen aan een eenzijdig beeld over de actiegroep zullen ze waarschijnlijk nooit in de gaten hebben gehad.

---

¹⁶⁴ Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit?*, 91.

10 Conclusie

Het onderzoek van Liesbet van Zoonen naar de representatie van de tweede feministische golf in dag- en weekbladen diende als uitgangspunt voor deze *master thesis*. Van Zoonen onderzocht alleen de representatie van deze sociale beweging in de gedrukte pers omdat zij er vanuit ging dat deze niet zo verschillen van die in de audiovisuele media. Zonder nadere empirische onderbouwing werd zo een belangrijk deel van de beeldvorming over de tweede-golf feministes buiten beeld gelaten. Deze *master thesis* moet dan ook gezien worden als aanvulling op het onderzoek van Van Zoonen en werd opgestart vanuit de vraag of representatie in audiovisuele media inderdaad zou overeenkomen met die in de gedrukte pers. Met mijn onderzoek wilde ik bijdrage leveren aan de kennis over representatie in het algemeen en over representatie van Dolle Mina in het bijzonder.

Centraal stond de wijze waarop de feministische organisatie Dolle Mina tussen 1970 en 1972 in de Nederlandse nieuws- en actualiteitenprogramma's werd gerepresenteerd en hoe deze representatie verklaard kan worden. Ik heb dit proberen te achterhalen door uit te zoeken wat Dolle Mina precies was, hoe ze te werk ging en hoe over haar in de media werd bericht. Daarnaast heb ik proberen te achterhalen of er in de audiovisuele media sprake was van stereotypering en waardoor de representatie werd beïnvloed. Tenslotte heb ik een vergelijking gemaakt tussen de representatie van Dolle Mina in het Journaal en in de actualiteitenprogramma's en tenslotte ook tussen de representatie van de actiegroep in audiovisuele media en de gedrukte pers.

Dolle Mina kan getypeerd worden als onderdeel van een nieuwe sociale beweging die vanuit een feministische ideologie maatschappijverandering tot stand probeerde te brengen. Dolle Mina wilde door middel van opvallende en ludieke acties de Nederlandse bevolking vanuit een marxistische maatschappijvisie bewust maken van de onderdrukking en achterstelling van de vrouw en probeerde de politiek ten aanzien van onderwerpen als abortus en emancipatie te beïnvloeden. Hierbij werden de media gericht werden ingeschakeld om het publiek in de Nederlandse huiskamers te bereiken. Bij het bedenken van de acties werd nagedacht over de manier waarop Dolle Mina de meeste aandacht zou krijgen en hoewel er geen sprake was van een uitgekiend mediabeleid werden de media wel bewust ingeschakeld. Journalisten werden ingelicht als er een nieuwe actie werd georganiseerd en kregen uitgebreid informatie over de achtergrond en doelstelling van de actie. Door de acties af te stemmen op de werking van de media probeerde Dolle Mina dus bewust, zij het niet zo duidelijk verwoord, om haar eigen representatie te beïnvloeden. Dit is maar ten dele succesvol gebeurd. Soms kwamen leden van de actiegroep aan het woord en konden ze hun standpunten uiteenzetten. Op andere momenten werden actiepunten letterlijk overgenomen door de media en kwam er aandacht voor dat wat Dolle Mina op de publieke agenda wilde zetten.

De media werken echter niet als een eenvoudig doorgeefluik. Journalisten geven hun eigen interpretatie aan het nieuws. Dit kan gebeuren door de manier van monteren, het commentaar dat gegeven wordt en door de wijze waarop de acties in beeld gebracht worden. Selectiecriteria en journalistieke cultuur hebben eveneens invloed op nieuws- en actualiteitenprogramma's. Zo mocht het Journaal geen opiniërende reportages uitzenden. Dit had ook gevolgen voor de representatie van Dolle Mina in Nederlands belangrijkste nieuwsprogramma. De reportages in het Journaal waren aanmerkelijk korter dan in de actualiteitenrubrieken, waardoor er minder ruimte was om diepgaand op de achtergrond, de doelstelling en de werkwijze van de actiegroep in te gaan. Uit mijn onderzoek bleek dat het camerawerk sterk gericht was op het uiterlijk van de actievoersters en dat Dolle Mina neergezet werd als jonge, aantrekkelijke vrouwen die op een grappige manier aandacht voor hun strijd wilden vragen. Daarnaast werd in beeld gebracht dat de actiegroep door politici en publiek niet helemaal serieus genomen werd. Expliciete waardeoordelen werden hierbij niet gegeven, maar er werd wel een eenzijdig en enigszins stereotyperend beeld neergezet. Toch lijkt het beeld van Dolle Mina voor het grootste deel overeen te komen met de werkelijkheid.

In de actualiteitenrubrieken was meer ruimte voor opinie en de makers maakten hier ook gebruik van. Door parallelmontage, toegevoegd commentaar en achtergrondgeluid was in de reportages van de actualiteitenrubrieken veel meer een eigen interpretatie van de makers terug te zien. Er lag, in vergelijking met het Journaal, minder nadruk op het uiterlijk van de vrouwen. Daarentegen werd de interne verdeeldheid en de onrust die Dolle Mina soms veroorzaakte wel meer in beeld gebracht. En hoewel ook hier de acties neergezet werden als vrolijk en ludiek, leken de actualiteitenprogramma's Dolle Mina toch serieus te nemen en werd er ook ingegaan op de verschillende standpunten. Toch werd ook in de actualiteitenprogramma's een enigszins stereotyperend beeld neergezet. Er werd een tegenstelling gecreëerd tussen Dolle Mina en gewone huisvrouwen en tussen vrouwelijke feministen en de Nederlandse mannen. Dolle Mina werd in beeld gebracht als een toch wat bijzondere groep actievoersters die niet representatief waren voor de gehele Nederlandse bevolking.

In vergelijking met het Journaal hadden de actualiteitenprogramma's meer aandacht voor Dolle Mina. Dit is logisch omdat zij ook veel meer ruimte hadden. Het Journaal bestaat uit een samenvatting van het nieuws, waarbij verschillende onderwerpen kort aan het woord komen. De actualiteitenrubrieken vormen een ander genre, waar veel meer ruimte is om langer op een onderwerp door te gaan en waar ook meer ruimte mocht zijn voor opinie. Intervisualiteit (zie paragraaf 1.4) heeft dus invloed op de representatie van Dolle Mina gehad. De actualiteitenrubrieken lieten Dolle Mina's meer zelf aan het woord, waardoor de actiegroep in dit genre meer invloed kon uitoefenen op haar eigen representatie. Maar ook hier spelen externe factoren een rol. De selectiecriteria die in de journalistiek gehanteerd worden (zie paragraaf 5.2)

zorgen ervoor dat bij de directe nieuwsverslagen in het Journaal minder ruimte was om mensen aan het woord te laten. Daar werd slechts een verslag gegeven van wat in de samenleving gebeurde. Dit nieuws moest eenvoudig uit te leggen zijn en er was daarbij geen ruimte voor uitgebreide analyse van de achtergrond.

In de representatie van Dolle Mina zijn kleine verschillen tussen de audiovisuele media en de gedrukte pers te constateren. De gedrukte pers bracht de vrouwenkwestie meer als een strijd voor vrijere seksuele moraal en als een strijd die tegen mannen werd gevoerd. Dit was in de Journaals en actualiteitenrubrieken veel minder terug te zien. De aanwezigheid van mannen binnen Dolle Mina werd wel ter discussie gesteld, maar de actiegroep werd niet neergezet als een groep die strijd leverde tegen mannen. Er was in de audiovisuele media veel meer aandacht voor het uiterlijk van de dames. Een ander verschil tussen gedrukte media en de verslaggeving op televisie was dat kranten en tijdschriften meer aandacht hadden voor de ideologie en andere uitgangspunten van Dolle Mina. De verslaggeving op televisie bleef in dit opzicht oppervlakkiger. Er werd door middel van camerastandpunten, montage en toegevoegd geluid een eigen interpretatie aan Dolle Mina gegeven. Liesbet van Zoonen gaf aan dat 'visualiseerbaarheid' voor televisie een belangrijk selectie criterium was, maar stelde niet dat visualiteit ook van invloed is op de representatie van een actiegroep als Dolle Mina. De verschillen zijn wellicht niet groot, maar op televisie was overduidelijk meer aandacht voor het uiterlijk van de actievoersters en de manier waarop de acties waren vormgegeven. Het is dan ook mogelijk dat bij de kijkers van nieuws- en actualiteitenprogramma's een ander beeld van Dolle Mina is ontstaan dan bij hen die alleen de gedrukte pers als informatiebron gebruikten.

Lijst van gebruikte primaire bronnen

Archief Dolle Mina Amsterdam. Bewaard en beheerd in het Internationaal informatiecentrum en archief voor de vrouwenbeweging (IIAV).

IIAV, Obiplein 4, Amsterdam. Een digitale catalogus en een inventarislijst van het archief van Dolle Mina zijn te vinden op www.iiav.nl.

Archief Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid,

Mediapark, Sumatrалаan 45, Hilversum. Een digitale catalogus van de archieven van Beeld en Geluid is te vinden op www.beeldengeluid.nl.

Gebruikte beeldfragmenten uit het archief van *Beeld en Geluid*:

<u>Uitzenddatum</u>	<u>Programma</u>	<u>Docid</u>	<u>Dagernummer</u>
24-01-1970	KRO Brandpunt	20375	V16224
30-01-1970	NOS Scala	20412	V53591
04-04-1970	KRO Brandpunt	20863	V42431
04-04-1970	NOS Journaal	168569	V53837
25-04-1970	NOS Journaal	168747	K38294
25-04-1970	VARA Achter het Nieuws	21005	V24971
25-06-1970	NOS Journaal	169335	K38904
07-07-1970	NOS Journaal	169510	K39021
11-08-1970	KRO Brandpunt	21704	V42774
13-11-1970	NOS Journaal	11254	K40285
14-11-1970	KRO Brandpunt	22377	V53115
02-12-1970	AVRO Info	22517	V55838
30-01-1971	NOS Journaal	12075	K41027
17-04-1971	NOS Journaal	12945	V53916
03-08-1971	KRO Brandpunt – Extra	24196	V24703
19-02-1972	NOS Journaal	16470	V96950
17-04-1972	AVRO Televisier-Magazine	26016	V53838
31-12-1972	NOS-Jaaroverzicht	302186	V11783

Bibliografie

d'Anjou, Leo, Jan Berting en Bram Steijn, 'Collectieve voorstellingen: hu betekenis in het sociale leven' in: Jan Berting, Leo d'Anjou en Bram Steijn (ed.), *De tirannie van het beeld. Collectieve voorstellingen en handelen* (Amsterdam 1997) 9-42.

d'Anjou, Leo en John van Male, 'Beelden in beweging' in: Jan Berting, Leo d'Anjou en Bram Steijn (ed.), *De tirannie van het beeld. Collectieve voorstellingen en handelen* (Amsterdam 1997) 104-128.

Akkerman, Tjitske en Siep Stuurman, 'Introduction: feminism in European history' in: Tjitske Akkerman en Siep Stuurman (ed.), *Perspectives on feminist political thought in European history. From the Middle Ages to the present* (Londen en New York 1998) 1-33.

Akkerman, Tjitske en Siep Stuurman (ed.), *Perspectives on feminist political thought in European history. From the Middle Ages to the present* (Londen en New York 1998).

Altena, Marga, *Visuele strategieën. Foto's en films van fabrieksarbeidsters in Nederland (1890 –1919)*, (Amsterdam 2003).

Ang, Ien, 'Incident of spektakel? Dilemma's van de feministische media', *Te elfder ure*, 29 (1986) 14-33.

Bank, Jan en Theo Potma, 'De macht van televisie. Bisschop Bekkers' optreden in Brandpunt', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 14 (1984) 55-87.

Banks, Olive, *Faces of feminism. A study of feminism as a social movement* (Oxford 1981).

Banning, W. en H.E.S. Woldring, *Hedendaagse sociale bewegingen. Achtergronden en beginselen* (Houten en Zaventem 1993, 12^e druk).

Bardoel, Jo en Jan Bierhoff (ed.), *Media: feiten, structuren* (Groningen 1994, 8^e druk).

Bardoel, Jo e.a. (ed.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002).

Berker-Plummer, Bernadette, 'News as a feminist resource? A case study of the media strategies and media representation of the National Organization for Women, 1966-1980' in: Annabelle Sreberny en Liesbet van Zoonen, *Gender, politics and communication* (Cresskill 2000) 121-160.

Bennet, Judith M., 'Feminism and history', *Gender & History* 1 (1989) 3, 251-272.

Berting, Jan, 'De verholen werkelijkheid van collectieve voorstellingen' in: Jan Berting, Leo d'Anjou en Bram Steijn (ed.), *De tirannie van het beeld. Collectieve voorstellingen en handelen* (Amsterdam 1997) 43-68.

Berting, Jan, Leo d'Anjou en Bram Steijn (ed.), *De tirannie van het beeld. Collectieve voorstellingen en handelen* (Amsterdam 1997).

Betterton, Rosemary, *Looking on. Images of femininity in the visual arts and the media* (Londen en New York 1987).

Beunders, Henri, *De verbeelding van de wereld, de wereld van de verbeelding. Opstellen* (Amsterdam 1998).

Bogers, Irma, *Mannen opzij, vrouwen vooruit? De geschiedenis van Dolle Mina (1970-1980)*, (Doctoraalscriptie economische en sociale geschiedenis, Universiteit van Nijmegen z.j. (1983)).

Bosch, Mineke e.a. (ed.), *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis 14. Feminisme en verbeelding* (Amsterdam 1994).

Braun, Marianne, 'Gelijk recht voor allen! Feministische strijd tegen maritale macht' in: Jeske Reys e.a. (ed.), *De eerste feministische golf. Zesde jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (Amsterdam 1985) 138-162.

Brouns, Margo, 'The Dutch development' in: J.G. M. de Bruijn, L.D. Derksen en C.M.J. Hoeberichts (ed.), *The women's movement: history and theory* (Aldershot 1993) 41-58.

Brouns, Margo, 'Feminisme en wetenschap' in: Margo Brouns, Mieke Verloof en Marianne Grünell (ed.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines* (Bussum 1995) 11-28.

Brouns, Margo, Mieke Verloof en Marianne Grünell, *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines* (Bussum 1995).

Bruyn, J.G.M., L.D. Derksen en C.M.J. Hoeberichts (ed.), *The women's movement: history and theory* (Aldershot 1993).

Byerly, Carolyn M., 'Feminist interventions in newsrooms' in: Karen Ross en Carolyn M. Byerly (ed.), *Women and media, international perspectives* (Malden en Oxford 2004) 109-131.

Carilli, Theresa en Jane Campbell (ed.), *Women and the media. Divers perspectives* (Lanham etc. 2005).

Costera Meijer, Irene, *Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland 1965-1980* (Amsterdam 1996).

Costera Meijer, Irene, 'Het onbehagen van een lotgenote. De ontwikkelingen van een nieuw feministisch perspectief op vrouwen in de jaren zestig' in: Marjan Schwegman e.a. (ed.), *Op het strijdtoneel van de politiek. Twaalfde jaarboek voor de vrouwengeschiedenis* (Nijmegen 1991) 153-169.

Duyvendak, J. W. e.a. (ed.), *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 1992).

Della Porta, Donatella en Mario Diani, *Social movements. An introduction* (Oxford en Malden 1991).

Forrester, Michael, *Psychology of the image* (London 2000).

Galtung, Johan en Mari Holmboe Ruge, 'The structure of foreign news' in: Jeremy Tunstall (ed.), *Media sociology* (London 1970) 259-298.

Grever, Maria, 'The pantheon of feminist culture: women's movements and the organization of memory', *Gender & History*, 9 (1997) 364-374.

Grever, Maria, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in de geschiedenis* (Hilversum 1994).

Groenhuijsen, Charles en Ad van Liempt, *Live! Macht, missers en meningen van de nieuwsmakers op tv.* (Den Haag 1995).

Grossberg, L. e.a. 'Two models of communication' in: L. Grossberg e.a., E. Wartella en D. Charles Whitney, *Mediamaking, mass media in a popular culture* (Sage 1998) 15-56.

Hall, Stuart, *Representation. Cultural representations and signifying practices* (London 1977).

Hall, Stuart (ed.), *Representation. Cultural representations and signifying practices* (London 1997).

Hall, Stuart, 'Introduction, in: Stuart Hall (ed.) *Representation. Cultural representations and signifying practices* (London 1997), 1-11.

Hall, Stuart, 'The work of representation' in: Stuart Hall (ed.), *Representation. Cultural representations and signifying practices* (London 1997) 13-74.

Helsby, Wendy (e.a.), *Understanding representation* (London 2005).

Heuvel, Aad van den, *Dit was Brandpunt, goedenavond* (Soesterberg 2005).

High-Pippert, Angela, 'A million moms, MADD Mothers and feminists: media coverage of women activists' in: Theresa Carilli en Jane Campbell (ed.), *Women and the media. Divers perspectives* (Lanham etc. 2005) 199-211.

Jansz, Ulla en Tineke Loosbroek, 'Nieuwe literatuur over de eerste feministische golf : herschrijven van de geschiedenis' in : Jeske Reys e.a. (ed.), *De eerste feministische golf. Zesde jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (Amsterdam 1985) 10-29.

Kool-Smit, Joke, 'Het onbehagen bij de vrouw', *De Gids* 130 (1967) 267-281.

Koopmans, Ruud en Jan Willem Duyvendak, 'Sociale bewegingen en het primaat van de politiek' in: J.W. Duyvendak e.a. (ed.), *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 1992) 11-38.

Kriesi, Hanspieter e.a., *New social movements in Western Europe. A comparative analysis* (Minneapolis 1995).

Lacey, Nick, *Image and representation. Key concepts in media studies* (Basingstoke 1998).

LeGates, Marlene, *In their times. A history of feminism in Western society* (New York en Londen 2001).

Liempt, Ad van, 'De stille revolutie. Hoe de bundeling van actualiteitenrubrieken de kijker nog verslaafder maakte aan nieuws' in: Jo Bardoel e.a. (ed.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002) 289-302.

Liempt, Ad van, *Het Journaal. 50 jaar achter de schermen van het nieuws* (Amsterdam 2005).

Loo, Hans van de, Erik Snel en Bart Steenbergen, *Een wenkend perspectief? Nieuwe sociale bewegingen en culturele veranderingen* (Amersfoort 1984).

Loo, Vilan van de, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005).

Meyer, Maaïke, *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie* (Amsterdam 1996).

Meulenbelt, Anja e.a., *Wat is er met de vrouwenbeweging gebeurd? De Joke-Smit lezingen* (Amsterdam 1989).

Offen, Karen, *European feminisms, 1700-1950. A political history* (Stanford 2000).

Outshoorn, Joyce, 'Half werk. Vrouwenbeweging, emancipatie en politiek in Nederland, 1950-1990', *Leidschrift* 17 (2002) 35-51.

Poldervaart, Saskia, 'Het verdwijnen en weer opkomen van het vrouwenvraagstuk. De politieke vrouwenorganisaties en de vrouwenbeweging in de periode 1948-1973', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 13 (1992) 162-182.

Reys, Jeske e.a. (ed.), *De eerste feministische golf. Zesde jaarboek voor de vrouwengeschiedenis* (Amsterdam 1985).

Ribberink, Anneke, *Feminisme. Politiek veelstromenland* (Leiden 1987). Digitale versie: <http://www.iiav.nl/epublications/1987/feminisme.pdf>, 27 oktober 2006.

Ribberink, Anneke, 'Radical ideas and reasonable actions' in: J.G.M. de Bruijn, L.D. Derksen en C.M.J. Hoeberichts (ed.), *The women's movement: history and theory* (Aldershot 1993) 27-40.

Ribberink, Anneke, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters. Een geschiedenis van de aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM) 1968-1973* (Hilversum 1998).

Ribberink, Anneke, 'Feminisme revisited', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* 115 (2000) 60-74.

Roggebrood, Conny, 'De politisering van seksueel geweld. De strijd van de vrouwenbeweging in Nederland en Spanje', *Tijdschrift voor genderstudies* 5 (2002) 56-67.

Ross, Karen, 'The gendered turn in mediated politics' in: Karen Ross en Carolyn M. Byerly (ed.), *Women and media. International perspectives* (Malden en Oxford 2004) 60-80.

Ross, Karen Carolyn M. Byerly (ed.), *Women and media. International perspectives* (Malden en Oxford 2004).

Rossum, Henriëtte van, 'De gesubsidieerde revolutie ? De geschiedenis van de vrouwenbeweging, 1968-1989' in: J.W. Duyvendak e.a. (ed.), *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 1992) 161-180.

Schreuder, O., *Sociale bewegingen. Een systematische inleiding* (Deventer 1981).

Schwegman, Marjan e.a. (ed.), *Op het strijdtoneel van de politiek. Twaalfde jaarboek voor de vrouwengeschiedenis* (Nijmegen 1991).

Segal, Lynn, 'Vrouwenstudies en de toekomst van het feminisme', *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 13 (1992) 7-17.

Suèr, Henk, 'Vensters op de wereld. De inzet van televisie als informatieverschaffer' in: Jo Bardoel en Jan Bierhoff (ed.), *Media: feiten, structuren* (Groningen 1994, 8e druk) 68-90.

Soest, Marjo van, *'Meid, wat ben ik bewust geworden' Vijf jaar Dolle Mina* (Uitgeverij Dolle Mina, Utrecht 1975).

Sreberny, Annabelle en Liesbet van Zoonen, *Gender, politics and communication* (Creskill 2000).

Stappers, J.G., A.D. Reijnders en W.A.J. Möller, *De werking van de massamedia. Een overzicht van inzichten* (Amsterdam 1990).

Stuurman, Siep, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen 1983).

Valkenburg, Ben, *Participatie in sociale bewegingen. Een bijdrage aan de theorievorming over participatie, emancipatie en sociale bewegingen* (Utrecht 1995).

Vos, Chris, *Bewegend verleden. Inleiding in de analyse van film en televisieprogramma's* (Amsterdam 2004).

Vos, Chris, 'Van propagandist naar makelaar. De uitvinding van de Nederlandse televisiejournalistiek' in: Jo. Bardoel e.a. (ed.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002) 268-286.

Wijfjes, Huub, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004).

Wijfjes, Huub, 'De journalistiek van het Journaal. Vijftig jaar televisienieuws in Nederland', <http://geschiedenis.vpro.nl/attachment.db/25878000/Artikel%20Huub%20Wijfjes.pdf> , 27 oktober 2006.

Zoonen, Liesbet van, 'Tussen plezier en politiek. Inleidende opmerkingen over feminisme en media' in: Liesbet van Zoonen (ed.), *Tussen plezier en politiek* (Amsterdam 1998) 7-20.

Zoonen, Liesbet van (ed.), *Tussen plezier en politiek* (Amsterdam 1998).

Zoonen, Liesbet van, *'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn? De vrouwenbeweging in de media* (Amsterdam 1991).

Zoonen, Liesbet van, *Media, cultuur en burgerschap. Een inleiding* (Amsterdam 2004).

Bijlage 1   Overzicht acties Dolle Mina

1970

- 23 januari   Bestorming van opleidingsinstituut Nijenrode
Korsetverbranding bij het standbeeld van Wilhelmina Drucker (Amsterdam)
- 24 januari   Actie op stadhuis Amsterdam: spreekkoor tegen pasgetrouwde paren
Actie t.b.v. crèches op Beursplein, Amsterdam.
Plasrecht-actie Amsterdam: afsluiten van openbare mannentoiletten
Nafluiten en naroeppen van mannen in Amsterdam
- 29 januari   Verstoring missverkiezing tijdens Cinemanifestatie, Utrecht
- 30 januari   Crèche-actie, Amsterdam
Crèche-actie, Utrecht
- 7 februari   Actie bij congres Utrechtse psychiaters over rapport abortus
- 17 februari   Crèche-actie, Nijmegen
- 20 februari   Condoomuitdeling bij Schoevers en huishoudschool, Amsterdam
Actie tegen damesbladen: Dolle Mina bezet redactielokaal van Margriet
- 23 februari   Actie tijdens vergadering burgemeester en wethouders Tilburg
- 4 maart   Utdelen stencils op huishoud- en kookschool, Groningen
- 9 maart   Crèche-actie, Arnhem
'Baas in eigen buik'-actie, Utrecht
- 3 april   Crèche-actie, Zaandam
- 15 april   Actie samen met Kabouters t.b.v. overvolle schoolklassen, Den Haag
- 20 april   Actie bij Boldoot tbv gelijke lonen
- 22 april   Bezetting Haagse herensociëteit 'De Witte'
- 23 april   Actie onder motto "Grote schoonmaak in de verhouding man-vrouw", Nijmegen
- 25 april   Actie op Huishoudbeurs in Amsterdamse RAI tegen witmakers in waspoeder
Aanbieden van condooms aan gemeenteraad van Kampen
- 29 april   Inval in gereformeerde synode te Lunteren
- 30 april   Actie tegen dubbele seksuele moraal op Rembrandtplein, Amsterdam
- 1 mei   Actie bij GAB, Amsterdam, t.b.v. gelijke lonen
- 5 mei   De actiegroep 'Ongehuwde Moeders' kraakt samen met Kabouters eem pand in Amsterdam
- 6 mei   Bezoek aan vroedvrouwenschool, Amsterdam
- 10 mei   (Moederdag)
Demonstratie t.b.v. ongehuwde moeders, Amsterdam
Demonstratie tegen overbevolking en voor voorbehoedsmiddelen, Utrecht
- 11 mei   Utdelen van zoethout onder motto 'Moederdag –zoet hou(t)dag', Den Bosch
'Broodje Mee'-project: actie t.b.v. overblijfmogelijkheden op lagere scholen, Amsterdam
- 17 mei   Actie 'Beter brem dan berm' tegen wegaanleg door de duinen, Den Haag
- 23 mei   Actie tegen gevaarlijke kinderspeelplaatsen, Eindhoven
- 7 juli   Actie op Binnenhof tegen beslissing van minister Roolvink dat 35000 meisjes die in de huishouding werken geen onderwijs zouden krijgen.
- 26 augustus   Solidariteitsactie met Amerikaanse vrouwenstaking, Amsterdam
- 10 oktober   Demonstratie voor anticonceptiepil, Amsterdam
Tweede plasrecht-actie, Amsterdam
- 9 november   Samen met o.a. MVM, NOS en VARA landelijke voorlichtingsactie 'Op de vrouw af.
- 14 november   Dolle Mina's vragen Sint-Nicolaas aandacht voor abortuskliniek van Stimezo
- 18 november   Samen met MVM crèche-actie in Den Haag

1971

- januari Acties tijdens eerste verjaardag Dolle Mina Amsterdam: o.a. fakkeloptocht, actie bij café waar vrouwen aan de bar geen pils getapt krijgen, boottocht door Amsterdamse grachten
- 26 januari Betoging bij het Amerikaanse consulaat i.v.m. proces Angela Davis
- 5 maart Optocht i.v.m. eerste verjaardag Dolle Mina Zwolle
- mei Actie tegen verkiezing 'Miss hotpants', Zwolle
Verkiezing 'Mister Dienstweigeraar' door Dolle Mina Utrecht
- 3 augustus Actie op Binnenhof, Den Haag, i.v.m. voorgenomen bezuinigingen
- 13 december Actie tegen fosfaten in wasmiddelen bij Nederlandse Vereniging van Zeepfabrikanten

1972

- februari Betoging tegen abortusvoorstel van de regering, Utrecht
- april Huifkartocht door Nederland om abortusstandpunt te promoten
- november Acties i.v.m. verkiezingen Tweede Kamer: Vrouwen worden opgeroepen op linkse vrouw te stemmen, verspreiding van affiches in Utrecht
- Verder: Acties voor winkelpersoneel in Utrecht en Leiden, actie tegen personeelsbeleid bij Vroom en Dreesmann Leiden, abortusbetoging in Utrecht, actie tegen ontslag van zwangere werkneemster door Hema in Utrecht.

1973

- mei Werkende Wijvenplan in Den Haag. Succes: mondt uit in Stichting Ombudsvrouw
- juli Uitreiking Rode Vuistprijs voor het beste kinderboek
- december Prijzenactie in VARA's *Rode Haan*

1974

- 28 februari Actie bij uitreiking Wilhelmina Druckerprijs door damesblad Libelle
- 16 mei Oprichting projectgroep 'Emancipatie en Socialisme', Nijmegen
- 4 september Betoging op Binnenhof, Den Haag
- 30 oktober Betoging in Utrecht tegen abortusplannen van Van Agt
- Verder: Oprichting Uitgeverij Dolle Mina, actie voor vrijlating van de 'Drie Maria's' in Portugal. De abortusacties worden overgenomen door actiegroep 'Wij Vrouwen Eisen'

1975

o.a. Actie bij opening van het Jaar voor de Vrouw waar ook koningin Juliana bij aanwezig was: Uitrollen van maanverband onder het motto: 'Jaar van de Vrouw is een doekje voor het bloeden'

1976 en 1977

Enkele acties tegen vrouwenbesnijdenis

1978

Actie t.b.v. abortus

Bijlage 2   Overzicht beeldmateriaal Dolle Mina

Datum	Docid	Titel	Zendge- machtigde	Dragernr	Tijdsduur
24-01-1970	20375	Brandpunt	KRO	V16224	7'27"
30-01-1970	20412	Scala	NOS	V53591	7'03"
04-04-1970	20863	Brandpunt	KRO	V42431	7'04"
04-04-1970	168569	Journal	NOS	V53837	1'21"
25-04-1970	168747	Journal	NOS	K38294	0'46"
25-04-1970	21005	Achter het nieuws	VARA	V24971	7'56"
25-06-1970	169335	Journal	NOS	K38904	1'36"
07-07-1970	169510	Journal	NOS	K39021	71"
11-08-1970	21704	Brandpunt	KRO	V42774	6'33"
13-11-1970	11254	Journal	NOS	K40285	115"
14-11-1970	22377	Brandpunt	KRO	V53115	26'46"
02-12-1970	22517	Info	AVRO	V53838	12'01"
30-01-1971	12075	Journal	NOS	K41027	1'37"
17-04-1971	12945	Journal	NOS	V53916	2'04"
03-08-1971	24196	Brandpunt Extra	KRO	V24703	9'28"
19-02-1972	16470	Journal	NOS	V96950	90"
17-04-1972	26016	Televizier Magazine	AVRO	V53838	48'20"
31-12-1972	302186	Jaaroverzicht	NOS	V11783	54'40"

Bijlage 3 Vragenlijst bij analyse audiovisueel beeldmateriaal

Vragen bij beeldmateriaal (beeldanalyse)

1. Waar gaat het fragment over? Geef enkele kernwoorden.
2. Als er naar beelden van de uitzending gekeken wordt, zijn er zaken die direct opvallen? Wordt er iets nadrukkelijk in beeld gebracht?
3. Valt er iets te zeggen over de montage van de verschillende shots? Is er sprake van parallel- of continuïteitsmontage?
4. Hoe zijn de verschillende shots geordend en welke sequenties zijn er? Valt er iets uit die volgorde af te leiden? Valt er iets af te leiden uit de lengte van de verschillende sequenties?
5. Wat valt er te zeggen over de opening? Hoe worden de hoofdpersonen geïntroduceerd? Welke sfeer wordt opgeroepen?
6. Wat valt er te zeggen over het einde van het beeldfragment? Is er een verschil met de opening? Welke stijl en welke sfeer heet het einde?
7. Wat valt er te zeggen over de camerastandpunten, de camerabewegingen en het beeldkader.
8. Is er sprake van dramatisering in het beeldfragment?
9. Is er sprake van personalisering in het beeldfragment?
10. Wat valt er te zeggen over synchroon en off-screen geluid? Bestaat het geluid alleen uit gesproken taaluitingen of is er ook ander geluid toegevoegd?
11. Hoe is de verhouding tussen de beelden van Dolle Mina en de beelden van acties of omgeving?
12. Is er sprake van stereotypering in het beeldfragment?
13. Komen de Dolle Mina's persoonlijk duidelijk in beeld? Op welke manier worden ze in beeld gebracht?
14. Is er sprake van een ideologische lading in het beeldfragment? Worden er normeringen gesteld?
15. Over het geheel genomen: Hoe valt de manier waarop Dolle Mina in beeld is gebracht te kenmerken? Welke conclusies kunnen getrokken worden uit antwoorden op bovenstaande vragen?

Vragen bij transcripten (inhoudsanalyse van gesproken taal in het beeldfragment)

16. Waar gaat het transcript over?
17. Zijn er zaken/woorden die direct opvallen?
18. Betreft het fragment gesproken taaluitingen van Dolle Mina of van anderen als een commentator?
19. Hoe is de openingstekst? Hoe worden de hoofdpersonen geïntroduceerd en valt daar iets uit af te leiden? Welke boodschap wil de maker meegeven?
20. Als er naar de hoeveelheid gesproken taaluitingen wordt gekeken, valt er dan iets te zeggen over de verhouding tussen Dolle Mina en de commentator? Wie komt het meest aan het woord?
21. In hoeverre krijgt Dolle Mina de kans haar standpunten uit te leggen?
22. Hoe wordt Dolle Mina door de commentator gekarakteriseerd?
23. Hoe wordt Dolle Mina door anderen gekarakteriseerd?
24. Hoe wordt over Dolle Mina gesproken en hoe wordt er over de acties gesproken? Zijn daar opvallende verschillen in? Wordt er een oordeel geveld over Dolle Mina en haar acties? Is er sprake van stereotypering?
25. Is er sprake van een ideologische lading? Worden er normen en waarden gesteld?
26. Waar legt Dolle Mina in haar gesproken taaluitingen de nadruk op?
27. Waar legt de commentator de nadruk op?
28. Waar leggen anderen de nadruk op?
29. Is er sprake van dramatisering?

30. Is er sprake van personalisering?
31. Hoe vallen de gesproken taaluitingen aan het einde van het fragment uit te leggen? Wordt er een conclusie getrokken? Is er een verschil met de gesproken taaluitingen aan het begin van het fragment?
32. Over het geheel genomen: Welke conclusies kunnen getrokken worden uit analyse van de gesproken taaluitingen?

Vragen over geheel van tv-fragment (beeld- en tekstanalyse samen)

33. Hoe is de uitzending samen te vatten, waar gaat het over?
34. Welke verhaallijn is gebruikt en wat valt er te zeggen over de structuur van het verhaal? Hoe is het verhaal opgebouwd (scènes en sequenties)?
35. Welke plaats heeft Dolle Mina in het verhaal?
36. Welke thema's en probleemstellingen worden behandeld?
37. Welke lading wordt door filmische stijl aan het verhaal meegegeven? Is er een symbolische lading in de gesproken tekst terug te vinden?
38. Over het geheel van beeld en taaluitingen genomen, is er dan sprake van een voorkeurslezing? Wat is de centrale boodschap?
39. Hoe wordt Dolle Mina in het fragment neergezet? Oppervlakkig of genuanceerd? Is er hierbij sprake van stereotypering?
40. Hoe wordt op de acties en op standpunten van Dolle Mina gereageerd? Is er verschil tussen beiden?
41. Is er sprake van een duidelijke boodschap in het fragment? Worden er normeringen gesteld?
42. In hoeverre is Dolle Mina er in geslaagd haar standpunten naar voren te brengen?
43. Welke eindconclusie is er t.a.v. de representatie van Dolle Mina in dit fragment te trekken?

Bijlage 4   Beeldanalyses

De analyseschema's vindt u vanaf de volgende pagina.

Uitleg afkortingen:

Docid:	Identiteitsnummer van desbetreffende beeldopname.
Dragernr:	Nummer van de band of filmrol waarop de beeldopname is terug te vinden
Shotnr:	Nummer van achtereenvolgende shots c.q. beeldfragmenten
BK:	Beeldkader
T:	Totaal (personen zijn in geheel te zien)
MS:	Medium shot (Deel van het lichaam is te zien)
CU:	Close-up (Alleen hoofd of klein deel van het lichaam is te zien)
Uitz:	Camera zoomt uit
Inz:	Camera zoomt in
Cstp:	Geeft aan waar de camera zich bevindt
H:	Hoog camerastandpunt
L:	Laag camerastandpunt
N:	Normaal camerastandpunt
BW:	Beeldwisseling, geeft aan op welke manier verschillende shots gemonteerd zijn
Cbew:	Camerabeweging:

In verband met opmaak waren de spreadsheet-bestanden/tabellen niet in Word te openen. Derhalve zijn de tabellen alleen te vinden in de geprinte versie van deze Master Thesis

Bijlage 5 Transcripten

Transcripten van gesproken taaluitingen, gesorteerd naar shotnummers die corresponderen met de beeldanalyse van de desbetreffende fragmenten

KRO Brandpunt 24-01-1970

1. Spreekkoor Dolle Mina's: "...Oprechter trouw tussen man en vrouw ter wereld ooit gevonden. De ziel wordt aaneen gesmeed en u het gebonden lief en leed. MAAR:
2. Bent u ook een slappeling en wilt u dit blijven? Actiegroep Dolle Mina wil afschaffing van de vrouwenslavernij..."
3. Commentaar van bruidspaar.
Bruid: *onverstaanbaar*.
Bruidegom: "Wat, moet ik mijn mond houden?"
Bruid: "Ik ben het er helemaal mee eens!" (lachend)
4. Verslaggever: "Wat vindt u ervan?"
Bruid: "Enig!"
Bruidegom: "Erg leuk. En ik begrijp het heel goed, er zijn wel enige gronden. Maar ik geloof meer dat het niet aan de opvattingen van de mensen ligt, maar .... In ieder geval, mijn opvattingen zullen er in ieder geval niet mee in strijd zijn voor zover ik er iets aan kan doen."
5. Dolle Mina (DM) 1: "Nou wij willen dus de opheffing van de onderdrukking van de vrouw. We vinden namelijk dat nog steeds de vrouw onderdrukt wordt in deze samenleving."
Verslaggever: "Hoe dan?"
DM 1: "Ten eerste al door de scholing. Daar begint het al mee. Het hele onderwijs, de hele opvoeding, staat in het teken van de huisvrouw. Alles wat ze krijgt is meegenomen voor als 't nog eens nodig is.'" "Er wordt helemaal niet opgevoed of opgeleid tot een vrouw die haar niveau kan bereiken, tot een gewoon mens zoals ook bij mannen gebeurt."
6. Dolle Mina 2: "We laten zien wat hier gebeurt en dat wij ook goede toiletten willen voor vrouwen en gratis, want als wij naar het toilet moeten, moeten we altijd betalen en er zijn maar weinig gelegenheden waar je heen kunt."
Verslaggever: "En daarom sluit u de boel nu af?"
DM 2: "Ja."
Verslaggever: "Dan kunnen mannen ook niet meer naar het toilet."
Dolle Mina 3: "Dan moeten zij ook maar betalen als ze naar het toilet willen. Zij kunnen ook naar V&D of de Bijenkorf of de kroeg."
7. Dolle Mina 4: "Heeft er iemand een dubbeltje voor mij?"
8. Dolle Mina 5: "En in een café kun je ook niet naar het toilet want daar hoor je niet in te gaan volgens de geldende normen."
Verslaggever: "Je kunt toch wel als vrouw het café binnen lopen?"
DM 5: "Ja, natuurlijk wel."
DM 4: "Dan word je met grote ogen aangekeken ... zo van: 'wat doe je hier?'. En dan moet je eerst een kopje koffie nemen, of een pilsje. En ondertussen moet je steeds harder. Nou dan kan het soms al te laat zijn!"
9. Vrouw 1: "Het is alleen maar om relletjes te maken."
Dolle Mina 6: "Het gaat om u als vrouw. U hebt minder mogelijkheden dan uw man. U zit toch thuis? Vindt u het huishouden wel fijn?"
Vrouw 1: "Nou, niet zo leuk."
DM 6: "Nou precies! En daar zijn we nou tegen!"
Vrouw 1: "Nou, maar 't moet toch gedaan worden?"
DM 6: "Maar uw man kan toch ook helpen? U kunt het toch samen doen?"

Vrouw 1: “Ach nee, dat is flauwekul!”

10. Dolle Mina 7: “We moeten echt een lekker stuk uitzoeken. Echt een goede, die er ook goed uitziet, en niet zo’n onbehouwen slappe.”
15. Verslaggever: “Jullie fluiten alle mannen na op straat. Waarom doen jullie dat?”
Dolle Mina 8: “Nou, omdat we het verschrikkelijk vervelend vinden als we op straat lopen, vaak alleen, en je loopt ergens langs, dat de mannen de meeste, nog niet eens schunnige, die komen er ook bij, maar opmerkingen maken over je uiterlijk. En als je dan doorloopt en niks zegt weer allemaal afkrakende kritiek gegeven wordt. Dat is ontzettend vervelend.” ...
“Het is gewoon ontzettend vervelend dat je nergens kan lopen, dat je altijd door mannen bejegend wordt op zo’n manier.”
16. Man 1: “Is lekker hè?”
Verslaggever: “Hoe vindt u dat, die dames?”
Man 1: “ Nou, ik vind het best lekker. Ik vind het wel fijn, ja. Zouden ze vaker moeten doen!”
17. Dolle Mina 9: “Ik heb een gelukkig huwelijk en wil graag dat iedereen zo’n gelukkig huwelijk krijgt. Dat vrouwen geen slaven meer worden, of dat de man zegt: ‘Vooruit, opruimen!’. En ik krijg op mijn donder als ’s avonds de boel niet klaar is. Je mag het allemaal wel een beetje samen doen.”
18. Vrouw 1: “Hoeveel mannen zijn er al niet die stofzuigen en alles doen en hun vrouw helpen?”
21. Verslaggever: “Worden vrouwen achtergesteld en onderdrukt?”
Politieagent: “Ach, mijn vrouw niet, in ieder geval.”
22. Man met baby: “Ik vind het erg nuttig. Ik vind het reuze belangrijk. Als de vrouw werkt en geëmancipeerd is, is de hele persoonlijke omgang prettiger.”
23. Verslaggever: “Is uw vrouw geëmancipeerd?”
Man met peuter: “Nou, ze doet erg haar best, en ik ook.”
24. Man met meisje: “Ik ben aangestoken door Dolle Mina omdat ik ben tegen onderdrukking, zowel van joden, van negers als van vrouwen. Als je alleen iemand op zijn uiterlijk onderscheidt, daar ben ik dus tegen. Verder heb ik er ook een zeker belang bij, want ik heb de indruk dat werkelijk gelijkwaardige seksuele relaties tot nog toe alleen mogelijk waren voor homofielen en ik dat soort relaties ook mogelijk wil maken tussen mannen en vrouwen.. Verder wil ik ook wel eens lekker thuis zitten en koken en met de kinderen spelen.”
25. DM 2: “En dan wil ik nog iets zeggen tegen de mannen van Nederland. Ik wil u nog even waarschuwen. Gaat u vanavond alstublieft niet alleen op straat. Neemt u een handvol vrouwen mee. Dat is het enige wat we tolereren. Want er gebeurt vanavond iets heel ergs met de mannen die dus op straat zijn en alleen zijn. Ik zeg niet wat, maar nog een keer, er gebeurt werkelijk iets heel ergs.”

NOS Scala 30-01-1970

2. Man: “Er zouden wat mij betreft wel honderd naar binnen mogen. Maar ik wil ze niet binnen hebben omdat we vol zitten, totaal vol.”
Vrouw: *Onverstaanbaar*, probeert man te onderbreken en praat ook tegen verslaggever.
4. Man op podium: “De Dolle Mina wordt de toegang geweigerd tot deze zaal! Ik stel voor dat iedereen de straat opgaat en daar desnoods de jury beslist over de...”
Vrouw op podium: “Wie uiteindelijk de miss zal worden.”
Man op podium: “Ik stel voor deze zaal niet te gebruiken aangezien deze mensen de toegang wordt geweigerd.”

Publiek: "Doorgaan! Doorgaan!"

Man op podium (schreeuwend): "Nee jongens, luister! Jullie zijn klootzakken!"

6. Vrouw: "We gaan naar de Cargadoor omdat we zeker weten dat we daar in kunnen."
7. Man aan tafel met microfoon: "Voor de mensen die het nog niet begrepen hebben: Dit was een stunt van een actiegroep, voornamelijk uit Amsterdam, de Dolle Mina."

KRO Bandpunt 04-04-1970

1. Spreekkoor Dolle Mina's: "...Oprechter trouw tussen man en vrouw ter wereld ooit gevonden. De ziel wordt aaneen gesmeed en u het gebonden lief en leed. MAAR:
- 2 Bent u ook een slappeling en wilt u dit blijven? Actiegroep Dolle Mina wil afschaffing van de vrouwenslavernij..."
- 3 Commentaar van bruidspaar.
Bruid: *onverstaanbaar*.
Bruidegom: "Wat, moet ik mijn mond houden?".
Bruid: "Ik ben het er helemaal mee eens!" (lachend)
7. Interview met een Dolle Mina (DM 1):
interviewer: "Actiegroep Dolle Mina draait nu ongeveer tweeënhalve maand, ik heb het idee dat het 'ludieke' er een beetje van af is"
DM11: "We zijn bewust in de eerste tijd ludiek geweest omdat dat de publiciteit heeft getrokken en omdat we daarmee ontzettend veel mensen hebben bereikt. Maar je kunt niet altijd ludiek blijven. Je moet je ook gaan afvragen wat je werkelijk wilt, wat je werkelijk doet..."
8. ... En dan moet je overgaan tot nadenken en bezinning, wat je het ook noemen wil. Daarom zijn we gewoon hier...
9. Het programma dat zijn een aantal eisen die we hebben gesteld, zoals gratis abortus, gratis crèches en gelijke rechten op scholing voor iedereen."
Interviewer: "Dat zat ook al in de ludieke acties, dacht ik"
DM 1: "Dat zat ook al in de ludieke acties, maar we hebben dit programma opgesteld als voorstel voor het programma, dat gewijzigd kan worden. Maar je moet met iets beginnen wil je gaan praten over een programma, dan moet er al een voorstel zijn."
10. Spreekster: "Er wordt veel te weinig aandacht aan de opleiding besteed. En ze hebben ook geen goede opleiding, dus het is helemaal niet gek dat ze het vervelend vinden. Maar het moet ze prettig gemaakt worden, ze moeten belangstelling hebben. Ze moeten ze voorbereiden op het latere leven en dat hoeft niet te beginnen met het naar bed te gaan met jongens van vijftien. Dat is een mening van een ouderwetse vrouw die al achterkleinkinderen heeft, dus je moet niet zeggen dat ik geen ervaring heb. Intussen kunnen we heel goed werken, dat is gebleken uit de dingen die jullie gedaan hebben en daar alsjeblieft mee doorgaan. Want een dergelijke beweging is er nog nooit geweest. Met een beetje gek optreden, dat noemen ze dan 'ludiek', is de aandacht getrokken, en nu hoeft dat niet meer. Probeer nu samen te werken. Ook met andere corpora, al ben je het niet met ze eens. Maar dan ben je groter en sterker."
17. Man: "U kunt dadelijk naar voren komen"
DM 2: "Dat vind ik gewoon belachelijk!"
(Mensen praten door elkaar heen, ook vrouw.)
Vrouw: "Ik heb niemand het woord gegeven!"
(Publiek: onverstaanbaar)

- DM 3: “Maar laten we dan stemmen.”
- DM 2: “Het is belachelijk dat ze hier gelijk een actie willen organiseren in Arnhem. Wie kent Arnhem zo goed?”
- Vrouw: “Jullie begaan een grote vergissing. Het is een voorstel tot een actie.”
- Man: “Aanwezigen, mag ik even uw aandacht?”
- Man: “Alstublieft, alstublieft, alstublieft!”
18. Man: “Op zijn tijd is het misschien aardig met elkaar door elkaar heen te gillen. Maar ik dacht dat we hier met een man of twee-, driehonderd aanwezig waren, dus dat wordt wat chaotisch.”
21. Dolle Mina 4: “Geachten, Ik ben Dolle Mina, jij bent Dolle Mina, hij is Dolle Mina. Jullie zijn Dolle Mina, wij zijn Dolle Mina. Ik ben een Dolle Mina!”
23. DM 5: “Het is namelijk zo dat ik best kan voorstellen dat die mensen zeggen: ‘Ja, we moeten vrij zijn. Daar zijn we het over eens.’ Maar ze begrijpen niet dat we het er nog helemaal niet over eens zijn en dat het gewoon toch goed is om wel een programma te hebben. Als je dat namelijk niet hebt laat je die mensen die zeggen ook vrijheid van mening te hebben, daar ben ik het helemaal niet mee eens. Dat is de groep die het op ‘t ogenblik voor het zeggen heeft, die op het ogenblik maken dat abortus niet legaal is, die op het ogenblik maken dat er geen crèches zijn. Dat is de groep mensen die een ander programma hebben en waar wij tegen ageren, tegen vechten...”
24. ...En daarom moeten we wel met iets komen omdat we er iets tegen moeten hebben. Dat is alles.”
25. Man: “Als ik het goed begrepen heb is duidelijk dat men nu in kleine groepen...”
26. ... uiteengaat en de discussie gaat beginnen.”
- Iemand uit publiek: “Wie is voor?”

NOS Journaal 04-04-1970

3. Commentator: “Het begin was nogal chaotisch doordat de beschikbare ruimte...”
4. Commentator: “...te klein was om alle belangstellenden te huisvesten. De vergadering werd geopend ...”
5. Commentator: “...Selma Leydersdorff.”
- Leijersdorff: “Mensen, ...”
6. Leijersdorff: “...De voorbereidingscommissie voor het congres heet u allemaal welkom, in het bijzonder de buitenlandse afdelingen van de Dolle Mina’s, omdat er ook buitenlandse afdelingen zijn. Ik wil even in het kort iets vertellen over hoe het congres ontstaan is. Er was een groep, namelijk in Amsterdam, die een contactgemis voelde met de andere afdelingen, met andere Dolle Mina’s. En we dachten dat het nuttig zou zijn om elkaar te leren kennen en een paar dagen te bezinnen en te praten over hoe het verder moet en wat we kunnen gaan doen.”
7. Commentator: “Wij vroegen de Amsterdamse Dolle Mina Henriëtte Schats of het ludieke gezicht van de actie tot het verleden behoort.”
8. Schats: “We zijn in feite altijd serieus geweest. Alleen het is zo dat je dingen op verschillende manieren kan brengen en we hebben dat in het begin geprobeerd door ludieke acties, maar het is wel zo dat we altijd een serieuze ondertoon hebben gehad. Dat willen we nu wat meer uitlaten komen omdat we gebracht zijn, in de pers, als een lachertje. Dat zijn we niet, dat willen we niet zijn. Maar dat wil niet zeggen dat we ophouden met grappige acties te voeren.”

NOS Journaal 25-04-1970

1. Man: "Dubbelwit"
Spreekkoor Dolle Mina's: "Dubbelwit"
Man: "Profielwit, krijtwit"
Spreekkoor: "Krijtwit"
2. Man: "Spierwit"
Spreekkoor: "Spierwit"
Man: "Gebroken wit"
3. Spreekkoor: "Gebroken wit"
4. Man: "Loodwit"
Spreekkoor: "Loodwit"
Man: "Witter dan wit"
Spreekkoor: "Witter dan wit"
5. Man: "Krijtstreepwit"
Spreekkoor: "Krijtstreepwit"
6. Man: "Jodenwit"
Spreekkoor: "Jodenwit"
Man: "Simon de Wit"
Spreekkoor: "Simon de Wit"
7. Man: "Superwit"
Spreekkoor: "Superwit"
8. Man: "Liever wit"
Spreekkoor: "Liever wit"
Man: "Oxy-wit"
Spreekkoor: "Oxy-wit"
9. Man: "Gelikter wit"
Spreekkoor: "Gelikter wit"
Man: "Biologisch wit"
Spreekkoor: "Biologisch wit"
10. Man: "Trauma-wit"
Spreekkoor: "Trauma-wit"

NOS Journaal 25-06-1970

1. Marga van Arnhem: "Mevrouw Dussenbroek, BVP staat ook nog voor wat anders?"
L. Dussenbroek: "Ja, dat is 'Bedonderde vrouwspersonen."
v. Arnhem: "Zijn de vrouwspersonen bij de NS bedonderd?"
Dussenbroek: "Nou, vrouwen in het algemeen zijn gewoon bedonderd. Maar wij willen dus eigenlijk de bedonderde vrouwen bij de NS helpen."
v. Arnhem: "U voelt zich als vrouwen bij de NS dus gediscrimineerd. Op welke punten?"
Dussenbroek: "In ieder geval de promotiemogelijkheden zijn dus gewoon minder. Verder zal er een taakgroepherziening moeten komen voor de vrouwen. Eigenlijk ... De hele situatie van de vrouwen zal een s bekeken moeten worden. En wat heel belangrijk voor ons is, is dat er crèches komen. Dan komen..."
2. ... de andere punten ook gewoon meer naar voren. De crèche is gewoon erg belangrijk."
3. Dussenbroek: "Hier in Utrecht is er dus een crèche die draait van negen tot zes. En dat is voor veel vrouwen natuurlijk eigenlijk... Dat is niet helpen, dat is voor een vrouw die gaat winkelen enzo."
v. Arnhem: "Ja. U gaat nu actievoren. Wat houdt dat in?"
Dussenbroek: "Nou, hoe wij de acties precies in gaan richten, dat is nog niet bekend. We gaan namelijk actiegroepen vormen die dus de verschillende punten gaan aanpakken. En

na de oprichtingsvergadering komt het dus veel verder uit de verf. Want dit is alleen de oprichtingsvergadering maar en daarna komen eigenlijk deze dingen pas.

v. Amhem: "Maar bent u ook bereid met harde hand actie te voeren..."

4. ... Ik bedoel, zitten er stakingen in het verschiet?"

Dussenbroek: "Misschien wel."

5. v. Amhem: "De directie van de Spoorwegen is op de hoogte gebracht van uw initiatief?"

Dussenbroek: "We hebben ze het pamflet toegestuurd, maar we hebben nog geen reactie ontvangen."

v. Amhem: "En hoe denkt u dat de reactie zal zijn?"

Dussenbroek: "Nou, het zal niet zo prettig aankomen, lijkt mij."

NOS Journaal 07-07-1970

5. Dolle Mina Loes Bienemann: "Meneer, heeft u nog even de tijd?"

6. Minister Roolvink: "Ja, maar ik moet naar de Kamer, dan moet u het wel direct doen."

7. Bienemann: "Ja, wij wilden u namelijk dit persoonlijk overhandigen. En wij verlangen van u dat u zo gauw mogelijk na het zomerreces een wijziging in de wet aan zal brengen waardoor ook deze meisjes onder de arbeidswet komen te vallen en dus ook recht op vorming krijgen. En dan wil ik graag een antwoord van u, wat u daarvan vindt."

Minister: "Ik dank u zeer, ik zou zeggen, komt u mee naar de tribune, dan kunt u in de Kamer de discussie volgen."

Bienemann: "U geeft geen antwoord?"

Minister: "Nee. Ik heb u een antwoord in de kamer."

8. Minister: "Men zit nu in de Kamer op mij te wachten. En ik ga daar antwoord geven."

KRO Brandpunt 11-08-1970

3. Interviewer: "Dolle Mina's organiseren deze crèche. Hoe lang bestaat die nu?"

Jonge vrouw: "Vandaag zijn we eigenlijk officieel begonnen, en verleden week hebben we het dus allemaal een beetje opgezet."

I: "Met hoeveel mensen runt u deze crèche?"

Jv: We doen het met zijn drieën.

I: "Drie fulltime?"

Jv: "Ja"

I: "Hoeveel kinderen heeft u hier?"

Jv: "Ik denk een stuk of vijftien, twintig."

4. Interviewer: "Waar heeft u het van aangekleed, van welk geld?"

Jonge vrouw: "Nou.."

5. .. We hebben eigenlijk geen geld nodig gehad. We hebben allerlei speelgoed gekregen en zelf dingen meegenomen. En de bankjes enzo hebben we overal vandaan gehaald. Dus we hebben nog geen geld uitgegeven."

6. I: "Is er veel behoefte, in dit gebied, aan een crèche?"

Jv: "Ik geloof het wel ja. Maar dat zal pas blijken als het allemaal officieel is."

NOS Journaal 13-11-1970

1. Mieke Kolk: "Er zijn ongeveer vijftienhonderd mensen naar de actiecentra gekomen. Wij vinden dat een mooi resultaat als je nagaat hoe het weer was. Er is erg veel belangstelling geweest in het zuiden van het land. En negatief kan ik niet veel noemen."

Marga van Arnhem: "Hoe komt het dat juist in het zuiden van het land de belangstelling relatief groot is geweest?"

Kolk: “Ja, daar zijn we zelf ook nog een beetje verwonderd over. Het is waarschijnlijk zo dat in het zuiden van het land toch nog veel minder mogelijkheden zijn voor vrouwen om bijvoorbeeld kinderen naar een crèche te brengen of een aangepaste werkgelegenheid te vinden. En al die punten die wij heel concreet hadden opgesteld, daar hebben zij waarschijnlijk veel minder moeite mee dan de vrouwen in het Noorden.”

v. Amhem: “Op welke punten van de actie heeft de nadruk gelegen?”

Kolk: “Er waren vijf actiepunten. Er is vooral veel belangstelling geweest voor de kinderopvang en de werkgelegenheid en die altijd bijna wel gecombineerd. Kinderopvang had...

2. ... 38 procent van de belangstelling en werkgelegenheid 41 procent. En dat ligt dus ook wel heel duidelijk in elkaars verlengstuk.”
3. v. Amhem: “Wat gaan jullie nou verder doen?”
Kolk: “Nou, op zeer korte termijn, op achttien november...”
4. ... Op achttien november een actie voor de kinderopvang. Om half vier op het Binnenhof, en we hopen dat daar erg veel vrouwen aanwezig zullen zijn. We willen gewoon dat CRM een post op de begroting opneemt voor kinderopvang. Verder blijft de stichting ‘Op de vrouw af’ voorlopig nog bestaan om te bekijken welke landelijke acties nog gevoerd kunnen worden op deze actiepunten. Maar het zwaartepunt komt vooral te liggen op plaatselijke initiatieven. De vrouwen hebben elkaar nu kunnen vinden op de actiepunten en we hopen dat ze zich nu ook werkelijk gaan organiseren. En het blijkt nu al op de verschillende actiecentra dat er spontaan crèches ontstaan, dat er oppasmogelijkheden komen en dat ze erg solidair met elkaar zijn.”

KRO Brandpunt 14-11-1970

1. Commentaarstem: “Vanochtend op de Dam in Amsterdam. Dolle Mina’s voeren actie voor de Stimezo, de Rotterdamse abortuskliniek.”
Vrouw: “Sint-Nicolaas, we willen u een...”...”U heeft er als bisschop persoonlijk niet mee te maken...”
Zwarte Piet: *Onverstaanbaar*
Dolle Mina 1: “Maar we willen u namens honderdduizend vrouwen in Nederland dit aanbieden... En appel van Stimezo”
Zw P: “Wilt u weggaan, nu?”
DM 1: “Nee. We willen Sint-Nicolaas iets aanbieden...”
Zw P: “Wilt u weggaan?”
DM 1: “...Omdat Sint-Nicolaas voor ons een Stimezo-kliniek kan verzorgen. Er zijn tienduizend vrouwen in nood in Nederland. We willen nu naar Sint-Nicolaas.”
Zw P: *Onverstaanbaar*
DM 1: “Sint-Nicolaas is de enige man die ons redding kan geven.”
2. Dolle Mina 2: “We willen graag actievoeren en vragen aan Sinterklaas of hij de mensen wil vragen om geld te geven.”
Commentaarstem: “Ludiek vanochtend, maar intussen is het wel duidelijk dat het hier gaat om zeer wezenlijke zaken. Hierover had Willibrord Frequin een gesprek met doctorandus Beemer, moraaltheoloog aan de universiteit van Nijmegen. Zijn eerste vraag was: Wanneer is er naar zijn mening sprake van menselijk leven?”
3. Beemer: “Nou meneer Frequin, het antwoord op die vraag is van biologische aard. Wanneer menselijk leven, dus niet dierlijk leven, begint... Meestal word gezegd vanaf de bevruchting, dus vanaf de vereniging van een menselijke zaadcel met een menselijke eicel.”
Frequin: “Welke norm hanteert u als moraaltheoloog?”
4. Beemer: “Als moraaltheoloog ga ik af op die biologen van het menselijk leven die zeggen dat individueel menselijk leven, dat daarvan pas echt sprake is ongeveer twee weken na de conceptie.”

5. Frequin: “Moet je zeggen dat wanneer je abortus toepast, je een leven vernietigd?”
Beemer: “Ja, wanneer je abortus toepast vernietig je menselijk leven, individueel menselijk leven in ontwikkeling. Zoals je ook moet zeggen dat bij een miskraam, of zoals dat dan in medische kringen heet, een spontane abortus, menselijk leven verloren gaat.”
6. Frequin: “Bent u voor of tegen abortus?”
Beemer: “In het algemeen ben ik tegen opzettelijke abortus omdat ik vind dat ook het ongeboren leven een waarde heeft, een menselijke waarde en ... rechtsbescherming moet krijgen.”
7. Frequin: “Kunnen zich er ook situaties voordoen waarbij u zegt dat je abortus mag toepassen?”
Beemer: “Er kunnen zich situaties voordoen.”
Frequin: “Zoals welke situaties bijvoorbeeld?”
Beemer: “Situaties waarin de zwangerschap een hele ernstige bedreiging is voor leven, voor het hele menselijke bestaan van de vrouw die in verwachting is of van haar gezin. Situaties waarin je alle psychische en maatschappelijke hulp, die je toch eerst moet geven, niet meer kunt geven omdat die geen enkel goed resultaat beloven. En dan zie je je tot abortus genoodzaakt als een noodgreep, een noodsprong, en dan is het niet onbekommerd uitvoeren van een recht.”
Frequin: “Wie zou daarover moeten beslissen of mogen beslissen?”
Beemer: “In eerste instantie de vrouw zelf zie in verwachting is en die dan in die nood verkeert. Maar ik denk dat er ook andere mensen over zullen moeten meepraten. Ik denk aan de vader van het kind, maar ook andere mensen die kunnen beoordelen of die noodsituatie werkelijk zo is dat er op geen enkele andere manier geholpen kan worden. Er moet als het ware ook iemand zijn die een soort advocaat of pleitbezorger voor dat kind is.”
8. Frequin: “Als je de wettelijke mogelijkheid tot abortus opent, en die kans is in de toekomst toch niet geheel onwaarschijnlijk, open je dan ook niet langzamerhand de mogelijkheid tot euthanasie? Daar versta ik dan onder het doden van mensen die ongeneeslijk ziek zijn.”
Beemer: “Ja meneer Frequin, als je wettelijk die mogelijkheid opent om dat te doen, dat ligt bij onze volksvertegenwoordiging, zowel wat betreft de abortus als wat betreft de euthanasie. Die volksvertegenwoordiging gaat meestal af op wat er onder het Nederlandse volk leeft. En als het dus gaat om de mentaliteit of de argumenten die worden aangevoerd, dan denk ik inderdaad dat het gemakkelijk maken van abortus een zeker verband heeft met de mentaliteit die ook het euthanasie nauw zou kunnen bepleiten, of voorstaan, en daar eventueel ook voor wetwijziging zou kunnen gaan pleiten. Er is een verband in mentaliteit en argumenten, ja.”
9. Beemer: “Ik hoop dat het niet zo ver zal komen. Ik hoop trouwens ook dat de wetgeving inzake abortus niet veranderd zal worden. Het gaat erom hoe wij mensen, Nederlanders, het leven van een mens weten te waarderen. Het geboren leven, en ook het ongeboren leven.”
10. Frequin: “Vindt u dat bij de leiding van de katholieke kerk voldoende oog is voor bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen die zich op dit moment voltrekken? In dit geval denk ik met name ten aanzien van de abortus.”
11. Beemer: “Als ik denk aan de uitspraken van de paus, onlangs, over de abortus en de euthanasie dan kun je daar twee dingen uit naar voren halen. Je kunt eruit naar voren halen dat de paus hier helemaal zou zeggen, in de lijn van de traditie van het christelijk geloof, opkomt voor de waarde van het menselijk leven. Je kunt er ook uit naar voren halen dat de paus zegt: ‘Nooit en te nimmer abortus, want dat is altijd moord.’ En dat tweede, daar kun je je dan een beetje aan ergeren.”
12. Frequin: “Bent u het eens, ermee eens als de paus zegt: ‘Nooit een abortus?’”
Beemer: “Nee, want dat vind ik een manier van zeggen alsof je in de moraal wetten kunt maken die alle gevallen omvatten en waar nooit een uitzonderlijk op zou zijn.”
Frequin: “U vindt dus dat de paus te weinig rekening houdt met de specifieke noodgevallen?”

Beemer: “Ja, maar het is zijn manier van zeggen. Die dramatische noodgevallen zal de paus ook wel kennen, van gehoord hebben. Maar de manier waarop hij spreekt is als het ware die van een wetgever die geen uitzonderingen in de wet wil opnemen. De paus zou eigenlijk iets anders moeten spreken om hetzelfde beginsel over te dragen.”

Frequin: “Maar dacht u dat in die woorden van de paus ook besloten zit een soort ruimte voor die noodgevallen?”

Beemer: “Nou, in de woorden zoals ze gezegd zijn eigenlijk niet. Maar ik zou zeggen: juist dit aspect van de toespraak van de paus, ‘nooit en te nimmer’, dat zou ik, heel erg oneerbiedig gezegd, met een korreltje zout nemen om de centrale betekenis ervan, namelijk de waarde en onaantastbaarheid van het leven, des te beter te laten uitkomen.”

AVRO Info 02-12-1970

1. Commentator: “In winkelstraten en centra van onze grote steden lopen kijkers en kopers. Middenstanders en grote bedrijven wijzen op behoeften die u misschien niet eerder gekend hebt, creëren behoeften en komen daaraan volop tegemoet.
3. Commentator: “Gemeentebesturen komen ook tegemoet. Als de nood aan de man komt weet de man, althans hier in Amsterdam, zijn nood te lozen.”
5. Commentator: “Het lijkt allemaal wat moeilijker te liggen voor vrouwen. Speciaal voor vrouwen met kinderen. Weke sanitaire accommodatie staat er nu in Amsterdam ten dienste van de dames?”
6. J. B. Visser: “In de oude binnenstad zijn er een zevental toiletgebouwtjes ter beschikking. Daar moet ik u even op wijzen dat daarmee natuurlijk niet bedoeld worden: urinoirs. Want urinoirs zijn plashuizen voor mannen. Onder toiletten versta ik gelegenheden waar wc’s zijn, urinoirs en wasgelegenheden.”
Verslaggever: “Zeven wc’s voor dames dus in de oude stad?”
Visser: “Zeven gebouwtjes.”
Verslaggever: “Wordt daar nu veel gebruik van gemaakt?”
Visser: “Daar wordt sporadisch gebruik van gemaakt, gemiddeld. De kosten om er gebruik van te maken zijn een dubbeltje en de kosten voor de gemeente zijn per zitting drie gulden.”
Verslaggever: “Da’s een dure plas, hè?”
Visser: “Dat is een hele oneconomische business.”
“Hoe verklaard u dat er zo weinig gebruik van gemaakt wordt, terwijl als je de Dolle Mina’s mag geloven er zo’n dringende behoefte aan bestaat?”
Visser: “Het kan zijn dat de vrouwen in de oudere stad liever de uitweg vinden naar de warenhuizen. Maar dat gaat niet op voor het Valeriusplein, waar er één is, en voor de Amstelveenseweg, waar er één is. Juist die worden met name zeer weinig gebruikt.”
7. Verslaggever: “Oude centra van steden zijn historisch gegroeid en kennen een veelheid van activiteiten. Er zijn niet alleen maar winkels waar je bewust naar toegaat om te kopen. Je komt er eigenlijk ook om er alleen maar te kijken, cafés, restaurants en bioscopen te bezoeken en zo meer.”³
8. Verslaggever: “Dat ligt wel anders bij de winkelcentra die speciaal in de nieuwe wijken gebouwd zijn en ook nu nog veel en snel verrijzen. Hier is bewust een koopcentrum gecreëerd. Anders dan in de oude binnenstad een kunstmatig centrum met alleen maar variaties op het gebied van waren en prijzen.”
9. Verslaggever: “Er is veel aandacht besteed aan droog lopen, aan bankjes om na het vermoeiende winkelen wat uit te rusten als het ten minste goed weer is en ook kent men daar veel banken.”

12. Verslaggever: “De eigenaars en bouwers hebben ook veel gedacht om de middenstanders te bewegen hier hun zaak te vestigen. Hoeveel winkels zijn er nu op het Gelderlandplein?”
13. Winkelier: “Eenenzestig winkels, eenheden dus.”
Verslaggever: “En hoeveel mensen komen hier nou op, laten we zeggen, een topzaterdag, bijvoorbeeld?”
Winkelier: “Op een topzaterdag zou het een twintig- tot vijftienduizenden mensen al gauw wel zijn.”
Verslaggever: “Is er voor al die bezoekers enige sanitaire voorziening getroffen?”
Winkelier: “Eerlijk gezegd, nee. Nee, er is dus geen sanitaire voorziening getroffen, nee.”
Verslaggever: “Is niet gebleken, de afgelopen twee jaar, dat er behoefte aan bestaat?”
Winkelier: “Zonder meer. Je krijgt dus wel klanten in de winkel die je dan bedient hebt met iets, met een overhemd of wat dan ook. Wat dus duidelijk dan blijkt is dat er toch wel een behoefte aan bestaat. Als de mensen zelf in de winkel zijn kun je ze intern helpen, natuurlijk. Dat is toch logisch, maar...”
Verslaggever: “Maar ik denk bijvoorbeeld aan winkelende moeders met kinderen.”
Winkelier: “Nee, ja, zou geholpen kunnen worden. Mensen zouden over de drempel kunnen komen en vragen of ze bij je naar het toilet zouden kunnen. Maar dat wordt niet altijd gedaan natuurlijk, en dan wordt het wel moeilijk.”
Verslaggever: “En daar bent u eigenlijk ook niet voor, hè?”
Winkelier: “Mogen we ronduit zeggen: nee.”
14. Verslaggever: “Dat is toch eigenlijk gek, hè? Bij de realisering van zo’n centrum zijn drie partijen betrokken. De eigenaars, in dit geval Philips Pensionfonds, winkeliers en de gemeente. Heeft dan niemand eraan gedacht dat de mensen die hier komen niets menselijks vreemd is?”
15. Winkelier: “We hebben hier toentertijd toen het centrum klaar was een contact mee gehad met de diverse gemeentelijke instanties, om dit te realiseren. En ik wil niet zeggen dat we daar afgescheept zijn, maar een idee hebben gekregen als: het zou hun niet zo gunstig voorkomen om die dingen te maken, dus.”
16. Verslaggever: “Dit is een winkelcentrum in wording, het grootste van Nederland voorlopig. Bedoelt om zo’n 120.000 mensen te laten kijken, te laten keuren, te laten kopen. Is hier dan tenminste gedacht aan die meest simpele vorm van dienstverlening: het tegemoet komen aan de vaak acuut optredende eerste behoefte, het zij groot, het zij klein?”
17. H.A.F. Velu: “Ja, daar is zeker aangedacht. Het is namelijk zo dat .. *onverstaanbaar*... winkelcentrum is. Er zijn er al een twintigtal open. We hebben dus ervaring op dit stuk, met name in Overvecht. En omdat die ervaring ons zo verbaasd heeft, zo verwonderd heeft, nauwelijks gebruik namelijk gemaakt is in Utrecht Overvecht, hebben we toch maar besloten het hier niet te doen. De ruimte is er, financiën zijn ook geen probleem, maar er blijkt geen behoefte te zijn.”
Verslaggever: “Hoe verklaart u dat?”
Velu: “Wel, dat is een wonderlijke zaak. Het is namelijk zo, je zou zeggen in zo’n groot centrum waar men komt shoppen, komt winkelen, komt kijken, vergelijken, men er dus wat langer is en op een bepaald moment die begeroep zou kunnen hebben. U begrijpt dat in een klein centrum, een buurtcentrum of een wijkcentrum waar men een kort bezoek brengt, vlak bij huis, dat dat daar niet zo noodzakelijk is. Men kent bovendien de winkeliers en mag dan ook wel even naar achteren. Maar in Utrecht hebben we zoiets gebouwd, hebben we zelfs de ruimte verpacht aan een juffrouw. Die heeft er een tijd gezeten, maar die ving enkele kwartjes per dag.”
Verslaggever: “Wat kost zo’n plasje dan aan de organiserende instelling?”
Velu: “Ja, dat wordt erg duur en daar wilde de juffrouw niet de dupe van zijn, van die geringe behoefte. Toen hebben we de juffrouw gesubsidieerd, maar die zat daar nog voor ‘piet snot’.

Nu is dat ding open, maar u begrijpt wel dat als daar nauwelijks gebruik van gemaakt wordt, het beste slechtste gebruik is dat kinderen daar heen en weer rommelen. We overwegen daar nu automaten voor te zetten. We hebben zelfs met allerlei bordjes duidelijker gemaakt dan het al te vinden is. Maar wij begrijpen het ook niet. Het verbaast ons, we hebben ons erg verwonderd.”

Verslaggever: “Uw ervaringen daar zijn strijdig met wat gezegd wordt door de Dolle Mina's en ook wat we op het Gelderlandplein hebben gehoord.”

Velu: “Ja, inderdaad, onze ervaringen zijn strijdig. Ik meen toch dat de doorsnee consument als het moment daar is dat hij even naar achteren moet, zich niet geneert om aan de winkelier te vragen of hij even van zijn gelegenheid gebruik mag maken. Ik kan het niet anders verklaren.”

18. Verslaggever: “Wordt het aantal openbare toiletten in Amsterdam nog uitgebreid?”

J.B. Visser: “Het is de bedoeling om bij de bouw van de metrostations daarin te voorzien. In die metrostations komen nog meer accommodaties, dus daar horen toiletten vanzelf bij. Verder is het de bedoeling om bij de bouw van parkeergarages en benzinstations, die meestal uit de particuliere hoek komen, van gemeentewege te bevorderen dat daar toiletaccommodaties wordt gemaakt.”

Verslaggever: “In welk opzicht bevorderen?”

Visser: “Het zou kunnen gebeuren via de weg van het voorwaarden stellen bij het verlenen van bepaalde vergunningen.”

Verslaggever: “Ligt het dan ook niet op de weg van de gemeente om te bevorderen dat er toiletten komen bij winkelcentra waar je op bepaalde dagen grote concentraties van vrouwen en kinderen kunt verwachten?”

Visser: “De vrouwen komen met de auto van ver naar de winkelcentra toe om daar hun inkopen te doen. Dus het lijkt de gemeente een service van de winkeliers zelf om deze accommodatie te verschaffen.”

Verslaggever: “In de winkels?”

Visser: “In de winkels of collectief, dat laat ik in het midden.”

Verslaggever: “Geloof u niet dat er veel gêne zal bestaan bij veel vrouwen om te vragen of ze daar een plasje mogen doen?”

Visser: “Het lijkt mij toe dat in deze tijd waarin alle opvattingen zoveel vrijer worden, deze gêne niet meer op zijn plaats is.”

NOS Journaal 30-01-1971

4. Verslaggeefster: “Mevrouw, één jaar Dolle Mina...”

5. Dolle Mina 1: “We zijn begonnen met veertig mensen en nu zijn er veertig afdelingen.”

Vrouw: *onverstaanbaar*

Verslaggeefster: “U bent al dol?”

Vrouw: “Ja.”

Verslaggeefster: “Ja, vast nog niet dol genoeg. Lees dat maar eens door.”

6. Verslaggeefster: “Wilt u dat eens doorlezen?”

7. Betty Friedan: “Oh, I think the Dolle Mina's are marvelous. They are one of the most... I think, they show more flair in the actions they take for the cause of the women, the fully partnership with men and the new identity of women. And then, well, as much flair as I've seen in the home, of course it is exploding worldwide, and I was very pleased this morning on the boat, ...

8. ... where they demonstrated for the right of women to abortions. To be 'the boss in your own belly' as ...

9. ... they put it to an argument-slogan. We are just seeing the beginning of it now, ...
10. ... but it's not going to be turned off and it's not going to be co-opted by anyone. ...
11. ... Even you, the media who try to co-opt as to make a fad out of it. We use you to get our messages across, as we've done here in Holland this last few days."

NOS Journaal 17-04-1971

7. Vrouw 1: "Laten we een voorstel aannemen waar de meerderheid mee eens is. Dat hebben we net gezien en we gaan niet moeilijke dingen construeren en we nemen ons voor om zo min mogelijk moties.."
8. Vrouw 1: "...in te dienen"
Man 1: "Mag ik iets toelichten?"
Vrouw 2: "Ja, moet je nu eens luisteren, als we nu zes, totaal zes..."
9. Man 1: "Nee, ik wil niets anders brengen, ik wil alleen iets toelichten. Kijk we zijn bijeen vandaag, om bepaalde beslissingen te nemen. Van wat voor aard dan ook, maar wel concrete beslissingen. En als we dat willen doen dan moeten we ons aan bepaalde spelregels houden."
11. Verslaggever: "Hoe ligt de verhouding man/vrouw nu in Dolle Mina? En ik heb hier al begrepen dat dat wel eens frustrerend werkt."
Dolle Mina: "Nou, frustrerend, dat ligt helemaal aan de groepen. In de meeste afdelingen werkt het niet frustrerend, maar misschien komt dat wel omdat daar gewoon weinig mannen zijn. Maar ik weet dat dat in Amsterdam meer speelt dan in andere afdelingen en daarom zal daar nu ook over gepraat moeten worden."
12. Verslaggever: "Waarom zitten mannen in Dolle Mina?"
Dolle Mina: "Nou, er zijn mannen in Dolle Mina gekomen omdat dat gewoon de vraag is van veel Dolle Mina's zelf, van : 'we zijn gewoon bang dat wij ons tegen de mannen af gaan zetten' en 'werk met ons mee'. Dan voorkom je dat. En ook omdat als de mannen niet met onze Dolle Mina-ideeën eens zijn, dan kun je weinig doen. Dan krijg je alleen maar een strijd en tegen elkaar in gaan. En daarom willen we sympathie bij alle mannen kweken en daarvoor moeten we zelf ook met mannen samenwerken."

KRO Brandpunt – Extra 03-08-1970

3. Verslaggever: "Waarom heeft u die pop bij u?"
Dolle Mina 1: "We waren van plan om ergens op de publieke tribune terecht te komen en deze pop naar onze geachte minister-president te gooien. Er zit een pamflet bij dat zegt dat deze pop één van de vele vrouwen is die met deze nieuwe regering weer meer achter komt te lopen dan tot nu toe al het geval was."
4. Dolle Mina 2: "Van het kabinet Biesheuvel wordt niet verwacht dat die ook maar iets positiefs voor de vrouw gaat doen. En daarom dachten wij: we kunnen hem een extra vrouw geven waar hij in zijn kabinet mee kan sollen. Hij heeft een vrouw die er extra bijzit , die hem niet tegensprekt, die stilzwijgend afwacht wat er gebeurt."
5. Biesheuvel: "En waarom zullen we daar een staatssecretaris of minister van maken?"
Dolle Mina's: *onverstaanbaar*.
Biesheuvel: "Nou,, nou moet ik weer aan het werk"
6. Dolle Mina 3: "Wij willen nog een wetsvoorstel aanbieden."
Biesheuvel: "Die heb ik al."
Biesheuvel: "Dames, tot kijk hè."
Biesheuvel: "Dan ga ik snel naar mijn auto toe."

NOS Journaal 19-02-1972

Toespraak Nel van Beek (shotnummers 11 en 12 uit beeldanalyse)

11. Nel van Beek: "We mogen niet toestaan dat het wetsvoorstel aangenomen zal worden. ...We zullen ons met hand en tand verzetten ..."
12. "... Ik heb het voorstel, en ik hoop dat u daar mee eens bent, om een telegram te sturen aan de regering. Wij demonstranten protesteren tegen het wetsontwerp van de regering inzake abortus. De vrouw is mondig!!"

Transcript gesprekken AVRO Televizier-magazine 17-04-1972

1. Commentator: "Bibberend van de kou en striemende regen rijden vijf Dolle Mina's door het Limburgse heuvelland. Ze proberen hun overtuiging dat de voorgestelde abortuswetgeving de vrouw geen baas in eigen buik maakt op de bevolking ver te brengen. Ze mikken zich daarbij vooral op het platteland."
2. Dolle Mina 1: "We willen het Nederlandse publiek, vooral in kleinere plaatsen want in grotere plaatsen worden al veel manifestaties gehouden en zijn gehouden, willen we gewoon goed informatie geven over hoe de abortuswet gaat werken en wat de gevolgen zijn als die abortuswet inderdaad doorgaat zoals Van Agt het op tafel heeft gelegd.
Verlaggever: "Nou zou ik me kunnen voorstellen, mevrouw, dat het ook zonder huifkar zou kunnen."
DM 1: "Ja, maar dit is wel een spektakelstuk."
3. DM 1: "Dit trekt veel meer mensen en dat is de bedoeling, gewoon de mensen naar je toetrekken."
Verlaggever: "Vindt u overigens dat dit de methode is om de mensen in het land te overtuigen dat u gelijk heeft?"
Dolle Mina 2: "Nou, dat hopen we, dat we zoveel mogelijk mensen bereiken. En dat ze een beetje gaan nadenken en tot de conclusie komen dat dit niet het juiste punt is zoals het regeerakkoord in elkaar zit."
4. Commentator: "Die hoop werd dit weekeinde de bodem ingeslagen. Het beestachtige weer houdt iedereen binnen en zelfs de bel die de mensen uit moet luiden krijgt alleen reactie van de plaatselijke rooms-katholieke kerkklok."
6. Dolle Mina 3: "Mag ik u iets aanbieden?"
Commentator: "Voor de rest is er weinig animo en sommige haastige voorbijgangsters..."
7. ... weren de bulletins over abortus en anticonceptie."
8. Commentator: "De weinige discussies die gevoerd worden spelen zich af in goedverwarmde winkels."
9. Dolle Mina 4: "Niemand is in principe echt voor abortus."
Man: *onverstaanbaar*
DM 4: "En als het kind totaal ongewenst is?"
Man: "Wat is ongewenst?"
DM 4: "Dat kan de vrouw het beste zelf beslissen, vindt u niet?"
Man: *onverstaanbaar*
11. Dolle Mina 1: "Juist de kleine plaatsen en juist de mensen die er nog niet eens over nagedacht hebben, die gaan er door die huifkar alleen al over nadenken."
Dolle Mina 2: "Al krijg je ze maar tot denken, omdat ze hier helemaal verstoten zijn van alles. In de grote plaatsen is al zoveel. De kleine plaatsen zijn nu belangrijk, om die te bereiken."

Verslaggever: “U moet deze maand een hoop ontberen. U slaapt buiten, u zit hier buiten in de kou, wat ook niet alles is,. Dacht u dat dit offer te brengen de mensen ook aan het denken moet zetten?”

DM 1: “Ja, dat denk ik wel, zeer beslist. En ze zien in ieder geval dat Dolle Mina behalve gillen ook nog iets anders kan.”

12. Commentator: “Vannacht slapen de dames in de huifkar ergens in de gemeente Scheijndel. Morgenochtend trekken ze in het kader van hun abortustrip naar Andelst, ergens in Brabant.”